



PL-SK
2007-2013

... partnerstvom k spoločnému rozvoju ...



PREŠOVSKÝ
SAMOSPRÁVNÝ
KRAJ

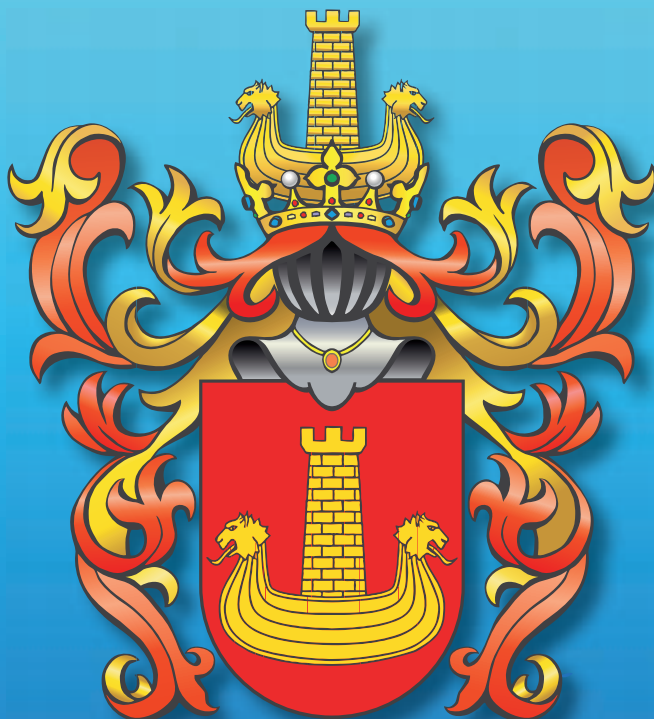


MÚZEUM V KEŽMARKU



EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA

Projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja
a štátneho rozpočtu prostredníctvom Vyššieho územného celku v Prešove
v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľsko-Slovenská republika 2007 - 2013



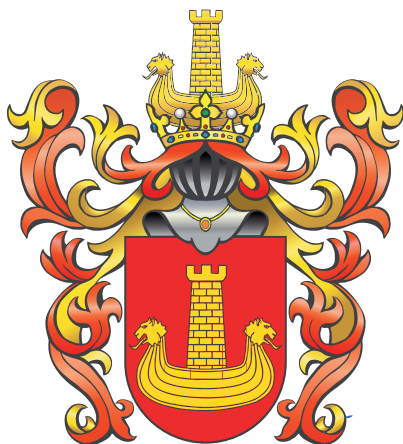
Zborník z odbornej konferencie
**POĽSKÁ RODINA LASKY
A KEŽMAROK**

PhDr. Nora Baráthová a kol.

Zborník z odbornej konferencie
POL'SKÁ RODINA LASKY A KEŽMAROK,

ktorá sa uskutočnila

27. apríla 2012 na Kežmarskom hrade



**Projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho fondu
regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu prostredníctvom
Vyššieho územného celku v Prešove
v rámci Programu cezhraničnej spolupráce
Poľsko-Slovenská republika 2007 - 2013**



MÚZEUM V KEŽMARKU - HRAD

Hradné námestie 42

060 01 Kežmarok

www.kezmarok.com

GPS hrad:

49°08'22.06"N

20°25'59.92"E

NA ÚVOD.....

Kežmarok a Vysoké Tatry – symbióza majestátnosti, čarokrásnej scenérie, nespútaný rozmer duševnej a materiálnej krásy, nevyčerpatelný zdroj historiografie.

V roku 1269 panovník Bela IV. udelil mestu Kežmarok mestské privilégia a zároveň mu vymedzil aj jeho chotárne hranice, ktoré siahali až po oblasť Zeleného plesa a Bielej vody. Práve toto územie sa stalo osudným jednej šľachtickej, ktorá žila na Kežmarskom hrade od roku 1565 – Beate Laskej, rodenej Koscieleckej. V tom istom roku ako prvá žena v histórii podnikla túru do Vysokých Tatier. Jej manžel Albert – majiteľ Kežmarského hradu – však nemal pochopenie pre lásku manželky ku „Snežným horám“, a preto ju po návrate z tejto túry zatvoril do jednej z veží Kežmarského hradu. Tu strávila dlhých šesť rokov. Nepochopiteľný a tvrdý trest za obdiv ku Vysokým Tatrám, na druhej strane chamtivosť po majetku a bohatstve tejto výnimočnej ženy. Kto bol Albert Lasky, aký bol jeho osud a osud jeho manželky? Do akej miery sa zaslúžil o rozkvet Kežmarského hradu? Z historických prameňov sa dozvedáme, že Hieronym Lasky aj jeho syn Albert vlastnili aj hrad v neďalekej Niedzicy už začiatkom 16. storočia. Je to náhoda alebo zámer staviteľa, že pôdorys oboch hradov práve v 16. storočí má veľa spoločných prvkov?

Rodina Lasky je na poľskej strane pomerne známa, zvlášť tragický osud Beaty. Na slovenskej strane, žiaľ, existuje veľmi málo pramenných materiálov ku tejto šľachtickej rodine. Z týchto dôvodov sme sa rozhodli vďaka realizácii projektu Poľská rodina Lasky a Kežmarok, poodhaliť jednu etapu rozvoja Kežmarského hradu v nadväznosti na osud významnej poľskej rodiny Lasky a našej prvej tatranskej turistky – Beáty Laskej Koscieleckej. V rámci projektu sa uskutočnila aj odborná konferencia s rovnomenným názvom.

Súčasťou konferencie bola zároveň prezentácia výstavy, ktorá bola venovaná rodine Lasky. Autorkou scenára je PhDr. Nora Baráthová. Výstava je venovaná širokej verejnosti – žiakom, študentom, odborníkom, ale aj laikom. Od augusta 2012 si ju budú môcť v repríze pozrieť aj návštevníci múzea Tatranskeho parku narodowego v Zakopanem.

Na záver konferencie známa odborníčka na históriu odievania – Dr. Maria Molenda predstavila rekonštruovaný odev Alberta Laskyho, ktorý bude tvoriť súčasť stálej expozície Múzea v Kežmarku – Kežmarok a Vysoké Tatry. Vďaka projektu ku existujúcemu rekonštruovanému odevu Beaty Laskej tak pribudne aj odev jej manžela.

Prednesené príspevky na odbornej konferencii, ktoré dostávajú aj tlačenu podobu, sú rôznorodé, podnetné, po historickej stránke hodnotné a zaujímavé. Verím, že si nájdú svojich priaznivcov medzi širokou verejnosťou a zároveň sa stanú vzácnym študijným materiálom. Tento aspekt tvorí základný predpoklad pre uchovávanie vzácných historických prameňov poľsko-slovenského pohraničia a kultúrneho rozvoja regiónu.

Projekt je spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu prostredníctvom VÚC v Prešove v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Poľsko-Slovenská republika 2007 – 2013.

Mgr. Erika Cintulová - riaditeľka Múzea v Kežmarku

WSTĘP

Kieżmark i Tatry Wysokie – symbioza majestatyczności, przepięknej scenerii, niczym nieskrępowanego piękna duchowego i materialnego, niewyczerpalne źródło historiografii.

W 1269 r. władca Bela IV nadał Kieżmarkowi prawa miejskie i jednocześnie wytyczył granice miasta, które sięgały aż po okolice Zielonego Stawu i Białej Wody. Właśnie to miejsce wiąże się z tragicznym losem szlachcianki, która mieszkała na kieżmarskim zamku od 1565 r., Beaty z Kościeleckich Łaskiej. W tym samym roku jako pierwsza kobieta w historii odbyła wycieczkę w Tatry. Jej mąż, Olbracht, właściciel kieżmarskiego zamku, nie potrafił zrozumieć miłości swojej żony do „Gór Śnieżnych”, dlatego po powrocie z tej wycieczki zamknął ją w jednej z zamkowych wież. Spędziła w niej sześć długich lat. Była to niezrozumiała i bardzo okrutna kara za podziw dla Tatr, a z drugiej strony chciwość i chęć zdobycia majątku i bogactwa tej wyjątkowej kobiety. Kim był Olbracht Łaski, jakie były jego losy i losy jego małżonki? W jakim stopniu przyczynił się do rozkwitu kieżmarskiego zamku? Ze źródeł historycznych dowiadujemy się, że Hieronim Łaski i jego syn Olbracht od początku XVI w. posiadali także zamek w niedalekiej Niedzicy. Czy to przypadek, czy może taki był zamiar budowniczych, że plany obydwu zamków właśnie w XVI w. miały wiele wspólnych cech?

Rodzina Łaskich, a szczególnie tragiczne losy Beaty, są znane w Polsce. W Słowacji niestety istnieje bardzo mało źródeł dotyczących tego szlacheckiego rodu. Z tego powodu dzięki realizowanemu projektowi Polska rodzina Łaskich i Kieżmark postanowiliśmy uchylić rąbka tajemnicy dziejów jednego z etapów rozwoju kieżmarskiego zamku związanego z losami tej ważnej polskiej rodziny i naszej pierwszej tatrzańskiej turystki Beaty z Kościeleckich Łaskiej.

Częścią konferencji była także prezentacja wystawy poświęconej rodzinie Łaskich. Jej autorką jest PhDr. Nora Baráthová. Wystawa jest przeznaczona dla szerokiego kręgu odbiorców – uczniów, studentów, specjalistów, a także osób niezapoznanych z bliższymi szczegółami tej historii. Od sierpnia 2012 r. wystawę będzie można obejrzeć ponownie w Muzeum Tatrzańskiego Parku Narodowego w Zakopanem.

Na zakończenie konferencji znany specjalista kostiumolog dr Maria Molenda przedstawiła zrekonstruowany strój Olbrachta Łaskiego, który będzie stanowił element stałej ekspozycji Muzeum w Kieżmarku – Kieżmark i Tatry Wysokie. Dzięki projektowi obok istniejącej rekonstrukcji szat Beaty Łaskiej pojawi się także strój jej małżonka.

Wystąpienia wygłoszone podczas konferencji naukowej, które ukazują się także drukiem, są różnorodne i inspirujące, od strony historycznej przynoszą bogate i ciekawe informacje. Wierzę, że spotkają się z zainteresowaniem szerokiego grona czytelników i staną się zarazem cennym źródłem dla badaczy. To jest chyba główny cel, dla którego powinniśmy dążyć do zachowania cennych źródeł historycznych z polsko-słowackiego pogranicza dotyczących rozwoju kulturowego regionu.

Projekt jest współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego i budżetu państwa za pośrednictwem Samorządowego Kraju Preszowskiego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska – Republika Słowacka 2007 – 2013.

Mgr. Erika Cintulová – dyrektor Muzeum w Kieżmarku

INTRODUCTION

Kežmarok and the High Tatras – symbiosis of grandeur, lovely scenery, loose mental and physical dimension of beauty, an inexhaustible source of historiography.

In 1269 the sovereign Belo IV. had given the town privileges to Kežmarok and defined the boundaries of the town extending to Zelené pleso and Biela voda at the same time. It was exactly this land that became fatal for the noblewoman, Beata Laska, named Koscielecka after her first husband and living in the Kežmarok castle from 1565. On this year she carried out a trip to the High Tatras, being the first woman in the history. Her husband, Albert, the Kežmarok castle's owner did not understand his wife's love for „Snowy mountains“, therefore he imprisoned Beata in Kežmarok castle's tower after her arrival back to the castle. She spent there six years. On the one hand, the incomprehensible and cruel punishment for her admiration to the High Tatras, on the other one greed for property and wealth of the exceptional woman. Who actually Albert Lasky was, what was the destiny of him and his wife? How did he deserve for the Kežmarok castle's development? Thanks to historical sources we learnt that Jerome Lasky and his son Albert also owned a castle in a nearby town, Niedzica in the early 16th century. Is it just a coincidence or intention of the builder, that the ground-plan of the two castles in the 16th century shares many common elements?

The Lasky family is very famous in Poland as well as Beata's tragic destiny is. In Slovakia, unfortunately, there exist only a few sources and materials about this family. For these reasons we have decided to reveal one stage of the Kežmarok castle's development, following the fate of a very influential Polish family Lasky and our first Tatra tourist, Beata Laska Koscielecka through the project called The Polish family Lasky and Kežmarok.

The conference also comprised presentation of the exhibition devoted to the Lasky family. The scenario's author is PhDr. Nora Baráthová. The exhibition is devoted to the general public, pupils, students, professionals, and laymen. Since August 2012, the exhibition will be displayed to visitors in Tatrzański park narodowy in Zakopane.

Closing the conference, a famous expert on the history of clothing, Dr. Maria Molenda, presented the reconstructed dress of Albert Lasky which will represent one part of the permanent exposition at the Museum in Kežmarok – Kežmarok and the High Tatras. Due to the current project of the existing reconstructed dress of Beata Laska the dress of her husband will be also displayed there.

The articles presented during the professional conference, which are going to be printed as well, are varied, inspirational and also valuable and interesting from the point of view of a historian. I hope these articles will find their fans among the general public and become a valuable study material at the same time. This aspect is considered to be a prerequisite for the preservation of valuable historical sources of the Polish-Slovak border and region's cultural development.

The project is being co-financed by the European Union from the European Regional Development Fund and state budget by Prešov self-governing regions within the International cooperation between Poland and Slovakia 2007 – 2013.

Mgr. Erika Cintulová - director of Muzeum in Kežmarok

SPIŠ V 16. STOROČÍ

Ivan Chalupecký

Ak chceme charakterizovať postavenie a problémy Spiša v 16. storočí, nemôžeme to urobiť bez toho, aby sme sa pozreli späť na storočie 15., ktorého dôsledky v nasledujúcom storočí vo viacerých oblastiach pretrvávali.

Pre celú krajinu, ale najmä pre Spiš, malo 15. storočie dramatický priebeh. Už v roku 1412 dochádza k udalosti, ktorá do jeho dejín hlboko zasiahla a trvala až po dobu 360 rokov; k tomu, že uhorský kráľ Žigmund za požičané peniaze dal svojmu švagrovi poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelonskému do zálohu 13 miest z pôvodného významného Spoločenstva 24 spišských miest a k tomu ešte dva hrady s ich panstvami a tri ďalšie mestá. Isteže ho ani nenapadlo, že by sa záloh pretiahol na takmer 4 storočia. Na druhej strane mestá z uvedeného spoločenstva, ktoré zálohované neboli, napriek ich snahe zachovať si svoje výsadné postavenie v Provincii XI spišských miest, ho postupne strácali a okolo polovice

15. storočia sa premenili na obce, ktoré spolu vytvorili jedno panstvo Spišského hradu a jeho majiteľov.¹ V rokoch 1431 a 1433 vieme o dvoch vpádoch husitov na Spiš z Poľska, počas ktorých podpálili Levoču a v roku 1433 dobyli aj Kežmarok.² O plienení spišských kláštorov, miest a obcí ani nehovoriac. Je zaujímavé, že v tej súvislosti bol zo strategických dôvodov zbúraný kostol sv. Michala Archanjela v Kežmarku. O sto rokov neskôr bol z tých istých dôvodov zbúraný



¹ ŽIFČÁK, František: Provincii XI spišských miest a ich pečať. In: FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (Zst.): *Poceta Ivanovi Chalupeckému*. Levoča 2012, s. 73 – 88.

² ŠPIRKO, Jozef: *Husiti, jiskrovci a bratrci v dejinách Spiša (1431 – 1462)*. Levoča 1937, s. 21 – 24.

aj kostol sv. Alžbety v Levoči. Oba boli pred hradbami miest a nepriatelia ich mohli využiť ako pevnosti pri boji proti uvedeným mestám. Pravda, v Kežmarku zanikol v súvislosti so stavbou hradu v 15. storočí aj kostol sv. Alžbety.

Pre celý Spiš mali veľký význam aj boje o uhorský trón, či už po smrti Albrechta Habsburgského v roku 1439, ktorého vdova si povolala na obranu práv svojho ešte nenarodeného syna Ladislava Jána Jiskru z Brandýsa, ktorý z tejto pozície sa na dlho usadil aj na Spiši, a to na spišských hradoch alebo v Kežmarku. V rámci samotného boja o trón Levoča ostala verná kráľovnej – vdove a jej synovi Ladislavovi Pohrobkovi, ale Kežmarok sa aktívne pripojil na stranu poľského uchádzača o trón Vladislava Jagelonského. V tom období zaútočila na Uhorsko aj Osmanská ríša a celá druhá polovica 15. a 16. storočia sú preplnené ťažkými bojmi proti Turkom, ktorí čoraz viac postupujú na sever do Uhorska. Európa ich podcenila a tak celá ťarcha bojov ostala na Uhorsku. Naše mestá a dediny museli tiež znášať neustále vojenské dane a odvody, museli posilať svojich vojakov do boja, i robotníkov na budovanie protitureckých opevnení.

Husitský prepád z roku 1433 využil Kežmarok na to, aby podvodom získal od panovníka právo skladu.³ To zas zavinilo vyše storočnú vojnu medzi Kežmarkom a Levočou, ktorá sa odohrávala nielen na panovníckom dvore a v súdnych procesoch, ale aj skutočnými bojmi medzi oboma mestami. Tie vyvrcholili práve v 16. storočí.

V druhej polovici 15. storočia obsadili časť východného a stredného Slovenska odbojové skupiny bývalých Jiskrových vojakov, ktorí sa nazývali bratříkmi a pustošili obce a mestá. Proti nim sa viedli ťažké boje najmä na prelome 50. a 60. rokov 15. storočia, kým ich uhorské kráľovské vojsko, vedené najmä bratmi Imrichom a Štefanom Zápoľským ako kapitánmi Horného Uhorska, v roku 1462 definitívne neporazilo.⁴ Zasluky Zápoľských však mali fatálne dôsledky pre Spiš. Panovník, v snahe sa im za pomoc zavďačiť, im daroval, alebo dovolil kúpiť napr. okrem Spišského hradu aj dve z troch slobodných kráľovských miest Spiša: Kežmarok a Gelnicu, ktoré sa tým stali súčasťou spišského hradného panstva a vlastníctvom jeho majiteľov, a tak v podstate stratili svoje postavenie slo-

³ O tom podrobne: DOMANOVSKÝ, Sándor: *A szepesi városok áru megállító-joga*. Budapest 1922.

⁴ CHALUPECKÝ, Ivan: Zápoľskí a Spiš do roku 1526. In: *Z minulosti Spiša XIII/2005*, s. 37 – 53.

bodných kráľovských miest a stali sa poddanskými mestečkami. A to aj napriek tomu, že im to Zápoľskí ešte nedávali pociťovať.

Napriek tomu všetkému však treba konštatovať, že posledné tri desaťročia 15. a prvá štvrtina 16. storočia patria k obdobiu najväčšieho rozvoja našich miest. Medzinárodne uznávané postavenie Levoče a jej schopnosť poskytnúť náležité ubytovanie kráľom i kniežatám a ich dvorom sa napr. ukázalo tým, že sa tu v roku 1494 stretli nielen dvaja kráľi z rodu Jageloncov: uhorský kráľ Vladislav a poľský kráľ Ján Albrecht, ale aj ich bratia princ Žigmund a kardinál Fridrich spolu s ich švagrom markgrófom Braniborska Fridrichom. Strávili tu celý mesiac pri poradách a zábavách.⁵

Okrem toho dochádza na Spiši k veľkému stavebnému ruchu. Spomeňme len postavenie kežmarského hradu Zápoľskovcami začiatkom 60. rokov 15. storočia,⁶ podstatnú prestavbu a rozšírenie farského kostola v Kežmarku, pri čom pomohli hlavne aj Zápoľskí⁷ možno ako rekompenzáciu za kostol sv. Alžbety, definitívne zaniknutého v rámci stavby hradu. Ďalej zásadnú prestavbu a modernizáciu hradu v Nedeci,⁸ i Spišského hradu, pribudovanie portálov a knižnice k chrámu sv. Jakuba v Levoči,⁹ dokončenie zásadnej prestavby katedrálneho kostola v Spišskej Kapitule.¹⁰ Mimoriadnou udalosťou bolo postavenie dvoch pohrebných kaplniek rodom Zápoľský, a to najskôr v Spišskom Štvrtku, potom v Spišskej Kapitule. Predstavujú vrchol gotickej architektúry. V roku 1470 sa prebudoval a zväčšil kostolík na Mariánskej hore v Levoči, čo súviselo s púťami na to miesto.¹¹

Dokladom o prosperite a bohatstve Spiša v tom období je aj skutočnosť, že vtedy vzniklo aj nové, gotické zariadenie mnohých spišských kostolov gotickými a renesančnými oltármi vysokej umeleckej hodnoty, najmä v Levoči, Kež-

5 DIVÉKI, Adorján: Az 1494. évi lócsei fejedelmi kongraszus. In: *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, V/1913., s. 7 – 25.

6 BARÁTHOVÁ, Nora: *História kežmarského hradu*. Kežmarok 2004, s. 7.

7 CHALUPECKÝ, Ivan: *Bazilika sv. Kríža v Kežmarku*. Kežmarok 2010, s. 6.

8 MAJEWSKI, Alfred: *Zamek w Niedzicy*. Kraków 1987, s. 17.

9 CHALUPECKÝ, Ivan: *Chrám sv. Jakuba v Levoči*. Martin 1991, s. 14.

10 CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Kapitula*. Spišská Nová Ves 1994, s. 12 – 13.

11 CHALUPECKÝ, Ivan: *Mariánska hora v Levoči*. Trnava 2006, s. 13.

marku, Lubici,¹² Mlynici, Spišskej Sobote a na mnohých iných miestach. Počet dodnes zachovaných oltárov z tohto obdobia na Spiši je aj v európskych parametroch pozoruhodný.¹³ Vyžadovalo si to okrem viacerých aktívnych rezbárskych a maliarskych dielní, najmä levočskej dielne Majstra Pavla, ktorá vznikla začiatkom 16. storočia, aj bohatstvo a štedrosť mecénov, ktorí tieto stavby a ich zariadenie financovali. Nesmieme zabudnúť ani na vyvrcholenie činnosti spišskonovoveskej zvonolejárskej dielne v tom období, z ktorej sa zachovalo nielen viac zvonov, ale najmä v mnohých mestách sú dodnes zachované umelecké bronzové krstiteľnice.¹⁴

Levoča i Kežmarok boli začiatkom 16. storočia mestami s vysokou kultúrou. V oboch fungovali dobré školy a už od 15. storočia z oboch miest študovalo mnoho študentov na okolitých univerzitách, predovšetkým v Krakove.¹⁵ Je známe, že za rektora do Levoče bol povolaný v roku 1520 anglický „poeta laureatus“ Leonard Cox. V tej dobe tu pôsobil ako farár významný európsky humanista a levočský rodák Ján Henckel,¹⁶ ktorý nielen že prispel k výzdobe chrámu sv. Jakuba a k dokončeniu jeho hlavného oltára, ale založil pri ňom aj knižnicu a postavil pre ňu účelovú budovu. Knižnica v jeho dobe obsahovala vyše 500 rukopisov a prvotlačí. Z nich sa zachovalo vyše 100 kódexov dodnes v knižnici v Alba Júlii.¹⁷ Henckel sa neskôr stal svedníkom kráľovnej a spolu s ňou sa zúčastnil na sneme v Augsburgu v roku 1530, na ktorom predložil Filip Melanchton vyznanie viery. Tam sa osobne stretol aj s Martinom Lutherom. V Levoči sa usadzovali mnohé remeselnícke a kupecké, ale aj intelektuálne skupiny z Nemecka. Medzi nimi vyniká levočský richtár a kronikár Konrad Sperfogel, ktorý sem došiel z Kostnice.

12 CHALUPECKÝ, Ivan: *Lubica – rímskokatolícke kostoly*. Spišská Nová Ves 2009.

13 CIDLINSKÁ, Libuše: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava 1989.

14 SPIRITZA, Juraj: *Spišské zvony*. Bratislava 1972.

15 HOLOTÍK, E. – VANTÚCH, A.: *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15 – 16. storočí*. Bratislava 1967, s. 164 – 165 a 179.

16 CHALUPECKÝ, Ivan: Die Familie Henckel und die Zips. In: KRIEGLEDER, Winfried – SEIDLER, Andrea - TANCER, - Jozef (Hrsgb.): *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*. Bremen 2007, s. 281 – 287.

17 SELECKÁ, Eva: *Stredoveká levočská knižnica*. Martin 1974. Kódexy zaevidoval: SOPKO, Ján: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin 1982.

Prehratá bitka proti Turkom pri Moháči v roku 1526 situáciu do značnej miery zmenila. Na jednej strane sa Turci čoraz viac tlačili do Uhorska i na naše územie, na druhej strane nastal boj o uhorský trón v dôsledku toho, že kráľ Ľudovít II. Jagelonský pri Moháči padol. Ten boj sa z veľkej časti odohral práve na Spiši.



Postupné obsadzovanie Uhorska Turkami malo za následok prerušenie starých obchodných ciest spájajúcich juh so severom, ktoré mali pre Spiš veľký význam. K tomu prispelo aj objavenie Ameriky, v dôsledku čoho sa hlavné obchodné cesty v Európe preorientovali na smer východ – západ. To všetko prispelo k tomu, že spišské mestá, predovšetkým však Levoča a Kežmarok, sa dostali do hmotnej krízy a ich stáročný vývoj sa prerušil. Okrem toho vojna s Turkami vyžadovala od miest nemalé obete. Museli odvádzať čoraz viac mimoriadnych vojenských daní, museli do cisárskej armády dávať vojakov, finančne i ľuďmi prispievať k vybudovaniu protitureckých pevností. Aj pannoníci si od nich neraz požičiavali peniaze. To všetko viedlo k tomu, že sa ich hospodársky vývoj zabrzdil.

Tragickým pre Spiš bol aj boj o trón v dobe, keď v Uhorsku boli dvaja korunovaní králi: Ferdinand Habsburgský a Ján Zápoľský. Zatiaľ čo Levoča podporovala Habsburgovca, Kežmarok väčšinou stál na strane svojho zemepána Jána Zápoľského. Aj to podnietilo takmer storočnú vojnu medzi oboma mestami najmä v dôsledku toho, že Ján Zápoľský priznal Kežmarku právo skladu. Levoča využívala v bojoch s Kežmarkom veliteľa cisárskeho vojska Jána Katzianera, Kežmarok veliteľa Zápoľského vojsk Mikuláša Kostku. Neskôr velil Kežmarčanom Hieronym Laski. V rokoch 1529 – 1533 viackrát vojensky napadli Kežmarčania Levočanov a opačne, vyrabovali a spustošili ich poddanské dediny, došlo aj k bojom napr. pri Spišskej Novej Vsi alebo pri Malom Slavkove, pri ktorých padlo dosť vojakov obidvoch strán, prípadne

boli zajatí. Boje sa skončili až v dôsledku výzvy Jána Zápoľského v roku 1533 na prímerie.¹⁸

V tej istej dobe lúpili na Spiši aj lúpežní rytieri, na čele s Františkom Bebekom, ktorý istý čas tiež vystupoval na Zápoľského strane. Usídlil sa dokonca v kartuziánskom kláštore na Skale útočišťa. V dôsledku toho Levočania v roku 1543 zrúcali kartuziánsky kláštor, aby sa nestal základňou lúpežníkov.¹⁹ Podobne zbúrali aj hrad v Markušovciach.

Zmenu pomerov po Moháči pocítil najmä Kežmarok tým, že jeho zemepánom i vlastníkom hradu bol Ján Zápoľský. Ten nielenže bojoval proti Ferdinandovi Habsburskému a spojil sa pritom proti nemu dokonca s Turkami, ale časom musel s nim vyjednávať a dohodnúť sa na kompromisných riešeniach. Už v roku 1527 daroval Kežmarok s hradom svojmu prívržencovi Františkovi Battyányimu, ale o rok neskôr mu ho odňal a daroval Hieronymovi Laskimu. V roku 1573 Laskiovcov vymenil vo vlastníctve hradu kapitán Horného Uhorska Ján Rueber a o ďalších 10 rokov sa pánom hradu a mesta definitívne stala rodina Thökölyovcov.²⁰ To všetko malo zlé dôsledky najmä na mesto Kežmarok, ktoré stále viac strácalo svoje pôvodné výsady.

Jednoznačne najvýznamnejšou udalosťou 16. storočia je reformácia. Spišiaci sa o nej skoro dozvedeli nielen od prechádzajúcich kupcov a remeselníkov, ale aj od študentov, ktorí študovali na nemeckých univerzitách či v Krakove. Spočiatku sa tu prejavila v svojej radikálnej forme anabaptizmu, ktorému bola časť levočskej mestskej rady naklonená už v polovici 20. rokov a ktorú potom v roku 1529 v Levoči a v Švedlári hlásal Andrej Fischer, ale aj po jeho návrate po vyhnaní v 30. rokoch. Keďže prísne protiluteránske zákony vykonávali predovšetkým cisárski velitelia, usadil sa napokon vo Výbornej pod ochranou Jána Zápoľského.²¹ Podobne musel z Levoče odísť z rôznych dôvodov aj tunajší rodák

18 SUCHÝ, Michal: *Dejiny Levoče I.* Košice 1974, s. 137 – 148.

19 CHALUPECKÝ, Ivan: Die pollitische und kulturelle Lage in der Zips im 15. und 16. Jahrhundert und die Karthäuser am Lapis Refugii. In: *Die mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens.* Levoča – Salzburg 2008, s. 90.

20 BARÁTHOVÁ, Nora: *Kežmarský hrad.* Martin 1989, s. 21 – 29.

21 RATKOŠ, Peter: Počiatky novokrstnenectva na Slovensku. In: *Historický časopis V/1957*, s. 187 – 194; SUCHÝ, Michal: *Dejiny Levoča I.*, s. 150 – 158; CHALUPECKÝ, Ivan: Spoločenský a duchovný



STARÁ LEVOČA

Juraj Leudischer, ktorý sa napokon stal v roku 1530 farárom v Kežmarku, tiež pod Zápoľského ochranou. Tam už zaviedol reformáciu. Narazil však na prudký odpor svojich spišských spolubratov, kňazov, ktorí už boli náchylní novému náboženstvu. Zdá sa, že preto, že tiež hlásal myšlienky radikálneho anabaptizmu. Poukazuje na to aj skutočnosť, že tam v roku 1536 zosobášil starého farára z Mlynice Andreja Kerna, známeho prívrženca Andreja Fischera, s jedným mladým dievčaťom. Po odchode z Kežmarku v roku 1542 pôsobil na viacerých miestach a zdá sa, že od svojich radikálnych názorov upustil.²² Levoča prešla na reformáciu v roku 1544 a postupne k nej prešli aj ostatné mestá a obce Spiša, takže na konci 16. storočia už bol celý Spiš – s malými výnimkami – evanjelický. Nie je náhoda, že z troch známych konfesií, ktorými sa evanjelickí duchovní snažili ujsť podozreniu z luteranizmu, jedna (confessio Pentapolitana, 1549) sa týkala Levoče, druhá (confessio Scepusia, 1569) priamo tu vznikla.

S reformáciou súvisí aj boj o jej charakter, ktorý sa odohral predovšetkým v Kežmarku v druhej polovici 16. storočia. Šlo o napätie medzi klasickým luteránskym vyznaním viery a tzv. kryptokalvinizmom. Šlo o prijatie tzv. Liber concordiae, ktorú prevzala časť duchovenstva v Nemecku a ktorú iná časť podozrievala

život Levoče v prvej polovici 16. storočia. In: DANIEL, P. David (zost.): *Evanjelici a evanjelická teológia na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 19 - 34.

22 VESELÝ, Daniel: *Georg Leudischer – ein lutherischer Prediger in der Zips*. In: SCHWARTZ, Karl – ŠVORC, Peter (Zost.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien 1996, s. 67 – 79.

z toho, že obsahuje v sebe prvky kalvinizmu. Podozrievali z toho už kežmarského farára Gašpara Kratzera, dosadeného Rueberom v druhej polovici 16. storočia. Veľká polemika sa však odohrala až za jeho nástupcu od roku 1583 Ambróza Šebastiána Láma a trvala do jeho smrti koncom storočia. Láma pritom obviňovali aj z obrazoborectva, napr. z toho, že hlavný oltár v kežmarskom kostole zatvoril.²³

V roku 1556 sa v Strážkach usadila nová šľachtická rodina Horváth-Stansithovcov, ktorá zohrala v náboženských a kultúrnych dejinách Spiša významnú úlohu. Práve jej člen Gregor zohral v polemikách s Lámom proti kryptokalvinizmu podstatnú úlohu. Rodina nielenže si v Strážkach postavila renesančný kaštieľ, ale v ňom založila aj šľachtickú školu, na ktorej pôsobili učitelia z Nemecka. Podobnú školu mali aj Görgeyovci v Spišskom Hrhove.

Keď už hovoríme o školách, treba zdôrazniť, že sa zo škôl v Levoči a v Kežmarku vyvinuli významné školy stredoškolského charakteru – lýceá. Už kežmarský učiteľ Ján Sommer, ktorý na svoje miesto nastúpil v roku 1541, študoval vo Wittenbergu u Melanchtona. V roku 1555 tu krátko pôsobil aj bardejovský učiteľ a reformátor Ján Stöckel, ktorý na školu zaviedol Melanchtonov systém. Ten bol nahradený novým školským poriadkom až v roku 1596, ktorý zaviedol učiteľ Ján Mylius, tiež podozrievaný z kryptokalvinizmu.²⁴ Mylius predtým pôsobil aj v Levoči. Aj tamojšia škola zaznamenala veľký pokrok. Už v roku 1544, keď Levoča prešla na reformáciu, bol jej rektorom Dávid Türk, ktorý bol oddaný Lutherovmu učeniu. V roku 1589 tu bol Jánom Myliusom zavedený školský poriadok, ktorý počítal už s vyučovaním v 8 triedach.²⁵ Rok predtým dostala škola novú budovu pre panovníkom plánovanú kráľovskú akadémiu. Neskôr však cisárske úrady vyslovili obavu, sa stane protestantskou akadémiou, preto akadémiu vyslovene zakázali.²⁶

Mnohí Spišiaci študovali na európskych vysokých školách, najmä v Krakove, už od začiatku 15. storočia. Pre vzdelávanie Levočanov však mala podstatný

23 BRUCKNER, Győző: *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. Budapest 1922, s. 128 – 149.

24 LIPTÁK, Johann: *Geschichte des evang. Distriktual-Lyzeums A. B. in Kesmark*. Kežmarok – Kesmark 1933, s. 19 – 21.

25 *A Lőcsei evangélikus egyházközség története*. Lőcse 1917, s. 191 – 107.

26 CHALUPECKÝ, Ivan: *Vzdelanosť a kultúra spišských miest a mestečiek v 15. – 18. storočí*, In: *Historický časopis*, 35/1987, s. 428.

význam základina, ktorú pre nich založil Alexius Thurzo v roku 1542. Umožňovala mnohým z nich študovať skutočne po celej Európe. Po návrate rozmnožili humanistickú inteligenciu na Spiši.²⁷

Levoča bola v 17. storočí známa vynikajúcou kníhtlačiarňou Brewerovcov. Tí však došli do Levoče už v 16. storočí z Wittenbergu. Keď Bruno Brewer získal v roku 1557 mestské právo, otvoril si tu kníhkupectvo, ktoré bolo jedným z mála v Uhorsku a do 19. storočia jediným na Spiši. I to svedčí o vysokej kultúrnej a vzdelanostnej úrovni Spiša v uvedenom období.²⁸

Zaujímavé je aj národnostné zloženie spišských miest v 16. storočí.²⁹ Vyplýva z neho, že v mnohých spišských mestách ešte stále dominovali obyvatelia nemeckej národnosti, či nemeckého materinského jazyka. V Levoči bolo v roku 1560 84 % Nemcov, 9,6 % Slovákov a 3,1 % Maďarov. Zbytok sa nedal určiť. V Kežmarku bol stav k roku 1557 nasledujúci: 86,6 % Nemcov, 9,8 % Slovákov a 2,1 % Maďarov. V Spišskej Sobote to bolo (1579): Nemcov 85,5 %, Slovákov 2,6 % a Maďarov 1,3 %. Až 85,2 % Nemcov ešte bolo v Lubici. V Spišskej Novej Vsi ich bolo 76,5 %, v Spišskej Belej 78,9 %, v Starej Lubovni takmer 50 %, v Hniezdnom 54 %, v Podolínci 53,2 %, ale v Gelnici ich bolo až 94,4 %. Taký istý pomer bol iste aj v Smolníku, Mníšku nad Hnilcom a v ostatných mestečkách banského okolia Gelnice. Slovákov bolo najviac v mestách Stará Lubovňa (39,7 %), Podolíneč (38,7 %) a Spišské Vlchy (38,6 %). Spišské obce boli slovenské, čiastočne rusínske. Boli však aj obce nemecké, v ktorých Nemci mali vysokú prevahu dokonca až do polovice 20. storočia. Na hraniciach s Poľskom sa hovorilo goralským nárečím. To však v tej dobe malo podstatne menej polonizmov než v súčasnosti. Tie sa do nárečia dostali najmä v dobách rekatolizácie v 17. a 18. storočí prostredníctvom poľských kňazov a učiteľov, ktorí tu pôsobili.³⁰

27 KATONA, Tünde: *Caritas und Memoria. Eine Leutschauer Stiftung im Dienste der Bildungsförderung in der Zips des 16. Jahrhunderts*. München 2011.

28 CHALUPECKÝ, Ivan: *Vzdelanosť a kultúra*, c. d., s. 432.

29 CHALUPECKÝ, Ivan: K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550 – 1650. In: MARSINA, Richard (Zost.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Bratislava 1984, s. 207 – 217.

30 CHALUPECKÝ, Ivan: K otázke vzniku goralských nárečí na Spiši. In: *Studia historica Tyrnaviensia*, IV, 2004, s. 161 – 173.

Tak ako inde, aj na Spiši zanikli v dôsledku reformácie prakticky všetky kláštory. Týka sa to levočských minoritov, štiavnických cistercitov, spišskopodhradských augustiánov, červenokláštorských kartuziánov a iných. Dobu prežili len lendackí božohrobci v súvislosti s ich silným prepojením na poľské kláštory.

Pre Spiš malo veľký význam aj baníctvo. Sústreďovalo sa najmä v okolí Gelnice, pri čom uvedené mesto bolo jeho strediskom a sa stalo tiež sídlom Združenia severouhorských siedmich banských miest. Ťažilo sa však aj v Spišskej Novej Vsi, Krompáčoch a na iných miestach. Ťažila sa najmä meď, ale aj striebro a zlato a od polovice 16. storočia vo väčšej miere i železo. Zlatou érou baníctva bol koniec 15. a prvá štvrtina 16. storočia. Vtedy vstúpili do baníctva levočskí Thurzovci, ale na ňom sa zúčastnili aj iní ľudia, či už ako ťažiar, alebo svojim kapitálom. V Levoči sa napr. usadila z Bavorska rodina Rholl, ktorej meno je dodnes zachované v názve osady Rollova Huta. Popri baniach vznikali aj huty a hámre. Niektorí Spišiaci podporovali dokonca aj baníctvo v Rožňave, ako napr. levočskí Faygelovci či kežmarské rodiny Fleischerovcov a Schwarzovcov. Po istom útlme baníctva v druhej polovici 20. rokov dochádza k jeho oživeniu okolo polovice 16. storočia v dôsledku zavádzania nových techník na odvodňovanie baní.³¹ Práve produkty banského a hutníckeho priemyslu tvorili značnú časť spišského obchodu s Poľskom, ktorý bol v uvedenom období mimoriadne rozvinutý.³² V súvislosti s obchodom nebola náhoda, že poľská kupecká rodina Krupekovcov usadila v prvej polovici 16. storočia v Levoči svojho člena Šebastiána Krupeka, aby riadil jej obchod s Balkánom. Pri dovoze z Poľska zas mal veľký význam obchod so soľou.³³

Ak hovoríme o 16. storočí, nemôžeme vynechať ani rôzne morové epidémie a zničujúce požiare, ktoré obrali obyvateľstvo často nielen o celý majetok, ale aj o životy. Morových rán, v dôsledku ktorých často behom 6 týždňov niektoré obce či mestá takmer vymreli, bolo viac. Spomína sa však najmä mor v rokoch 1509 a 1554. Katastrofálne následky mal mor v roku 1600, počas ktorého vymrela takmer

31 TAJTÁK, Ladislav (zost.): *Dejiny Rožňavy, I.* Košice 1978, s. 178 – 184; CHALUPECKÝ, Ivan: *Dejiny Krompáč.* Košice 1981, s. 27 – 31.

32 HORVÁTH, Pavol: Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici XVI. storočia. In: *Historické štúdie I/1955*, s. 105 – 145.

33 CHALUPECKÝ, Ivan: Przyczynę do zagadnienia przewozu soli z Bochni i Wieliczki do miast spiskich w XVI – XVII wieku. In: *Rocznik Bochenski pod redakcją Jana Flaszy*. Tom VI. Bochnia 2008, Muzeum im. Stanisława Fischera, s. 17 – 23.

polowica Levoče – udáva sa až 3500 obetí, ale aj mnohé iné mestá a obce. Spomeďzi požiarov, ktorým padli za obeť takmer celé mestá, spomeňme katastrofálne požiare Levoče v rokoch 1550 a 1599, Kežmarku v roku 1521, Ľubice v roku 1576 (zhorelo 192 domov). Spišskej Belej v rokoch 1517 a 1559, Krompách v roku 1581 či obce Mlynica v roku 1581. Podobne boli požiarom zničené takmer všetky spišské obce. S obidvoma nešťastiami sú spojené mnohé roky neúrody, hladu a drahoty, ktoré obyvateľstvo Spiša, ale aj ostatných oblastí Slovenska, v tej dobe zdecimovali.

Ako sme videli, 16. storočie malo na Spiši zvláštny charakter. Spočiatku bohatstvo a blahobyt, neskôr stagnácia a úpadok, ale zvyšujúca sa úroveň vzdelanosti a kultúry. Tak vykročil Spiš do 17. storočia, ktoré bolo v dôsledku stálych bojov a povstaní pre jeho ľud ešte horšie a tragickejšie.

RESUMÉ

SPISZ W XVI WIEKU

Ivan Chalupecký

Dokonujúc opisu Spiszu w XVI w. należy przypomnieć pewne wydarzenia, które miały miejsce w XV w., ale wywarły wpływ także na kolejne stulecie. Chodzi o oddanie w zastaw części Spiszu na rzecz polskich królów w 1412 r. oraz o walkę o prawo składu między Kieżmarkiem a Lewoczą, która trwała ponad 100 lat. Na przełomie XV i XVI w. Spisz przeżywał swój złoty okres, co przejawiało się w budowie wielu kościołów, zamków oraz w ich wyposażeniu. Pokonanie Węgier przez Turków pod Mohaczem w 1526 r. zahamowało także rozwój Spiszu. Toczyły się tu walki o tron węgierski. Niektóre miasta, między innymi także Kieżmark, stały się miastami poddanymi, między Lewoczą a Kieżmarkiem dochodziło do walk. Znaczny wpływ odegrała w tym regionie reformacja, której w drugiej połowie XVI w. uległ cały Spisz. Na Spiszu osiadła szlachecka rodzina Horváth-Stansith, która wywarła wpływ na rozwój kulturalny Spiszu, były tu dobre szkoły, zwłaszcza w Lewoczy i Kieżmarku, w Lewoczy powstała także księgarnia rodziny Brewer z Wittenbergi. Jeśli chodzi o skład etniczny, w miastach wciąż dominują Niemcy, na prowincji Słowacy, ale są także wsie

czysto niemieckie. Na przełomie wieków kwitnie górnictwo, później przeżywa pewien zastój, ale ponownie ożywia się w połowie XVI w. Rozwija się także handel, zwłaszcza z Krakowem. Na historię Spiszu negatywnie wpływają epidemie dżumy, zwłaszcza w latach 1509, 1554 i 1600, a pożary często niszczą całe miasta i wsie. Ogólnie rozwój regionu można oceniać pozytywnie.

RESUMÉ

SPIŠ IN THE 16TH CENTURY

Ivan Chalupecký

Considering Spiš in the 16th century, it's necessary to point out some events that occurred during the 15th century and influenced the history a century later, too; it was namely the Polish king's decision to deposit one part of Spiš area in 1412 and also the fight between Kežmarok and Levoča for the right of store, lasting for almost 100 years. At the turn of the 15th century Spiš was flourishing what was being reflected in building of many churches, castles and their furnishing. Turkish defeat of Austro Hungarian Empire near Moháč in 1526 put the brakes on Spiš development. The struggles for the Hungarian throne took place, too. Some towns, including Kežmarok, too, got into servitude, there was a struggle between Kežmarok and Levoča etc. Reformation, taking place in the second half of the 16th century in Spiš had a great impact, too. The aristocratic Horvth-Stansith family affected Spiš cultural development to a great extent when it had settled here; there existed several prominent schools in Kežmarok and Levoča, Brewer's bookshop from Wittenberg was established in Levoča also. In terms of nationalities, mainly Germans live in towns, Slovaks rather live in rural areas, but there also exist some purely rural villages here in Spiš. Mining flourishes there at the turn of the centuries, later stagnates but develops again in the 1550s. Trade business becomes vital anew, mainly in connection with Krakow. The history of Spiš had been negatively affected by plague epidemic in 1509, 1544, and 1600; moreover, frequent fires had been destroying many cities and towns. Generally, one could consider Spiš development positive.

RÓD ŁASKICH I JEGO ZWIĄZKI Z KIEŻMARKIEM

Jerzy M. Roszkowski, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane

Łascy nie byli jedną polską rodziną możnowładczą, która związała swoje losy z Królestwem Węgierskim¹. Oprócz nich można bowiem wymienić co najmniej dwóch Ściborów ze Ściborzyc (XIV/XV w.), Zawiszę, Andrzeja i Mikołaja z Garbowa (XV w.), Mikołaja Balickiego (XV w.), czy Piotra i Mikołaja Komorowskich (XV w.)². Istniały też odwrotne przypadki, kiedy przybysze zza Karpat działali, a nawet osiedlali się w Polsce, jak chociażby Amadejowie (XIV w.)³, Thurzonowie (XV/XVI w.)⁴, bracia Władysław (Lacsław)⁵ i Tomasz – biskup Egeru (XV w.)⁶. Do takich karier po obu stronach granicy przyczyniało się panowanie Andegawenów w Polsce, tj. Ludwika, zwanego tu „Węgierskim” i jego córki Jadwigi, następnie zaś Stefana Batorego – a na Węgrzech Jagiellonów: Władysława I i II oraz Ludwika.

W XVI stuleciu związali się z Królestwem Węgierskim, poprzez sprawowane tu urzędy i pełnione funkcje, Hieronim Łaski i jego syn – Olbracht. Do nich też należało przez pół wieku miasto Kieżmark oraz rozległe posiadłości ziemskie na Spiszu z dwoma zamkami (w Kieżmarku i Niedzicy), a także dobra położone poza Spiszem. Wspomniani dwaj Łascy – o ile nie przebywali w Polsce lub uczestniczyli w misjach dyplomatycznych, czy wyprawach wojennych – rezydowali w kieżmarskim zamku. Dłużej tu jednak mieszkała żona Hieronima – Anna oraz Olbrachta – Beata⁷.

1 W. Semkowicz, *Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku*, Kraków 1995, s. 21-34, (reprint rozdziału z publikacji: *Słowacja i Słowacy*, praca zbior. pod red. W. Semkowicza, t. 2, Kraków 1938); J.M. Roszkowski, *Ród Divékych – Węgrzy, czy Słowacy? Przyczynek do dziejów kształtowania się stanów szlacheckich w Królestwie Polskim i Węgierskim (XIV-XVII w.)*, „Historické Štúdie”, t. 41, Bratislava 2000, s. 155-156.

2 O karierach członków dynastii piastowskiej na Węgrzech w XIV-XV w. zob. S. Sroka, *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice*, Kraków 1995.

3 J. Krzepela, *Małopolskie rody ziemiańskie*, zestawił..., Kraków 1928, s. 134.

4 M.in. dwaj burmistrzowie Krakowa: Jan (zm. 1508) i Jerzy (zm. 1521) Thurzonowie.

5 Zwany „Węgrem z Ludanic”. *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku* (dalej: UDR), t. 4, z. 1: *Urzędnicy małopolscy XII – XV wieku. Spisy*, oprac. zbior. pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1990, s. 279-280, 343.

6 Ibidem.

7 N. Baráthová, *Vzťah obyvateľov Kežmarku k Poľsku*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu – Stav badania o dejinách Spiša*, praca zbior. pod red. R. Gładkiewicza, M. Homzy

Ród Łaskich pieczętował się herbem Korab, którym posługiwało się w Polsce i na Litwie ok. 89 rodzin. Początkowo godło to przedstawiało na czerwonym polu żółty statek z żaglem w szarym kolorze. Stopniowo jednak, w wyobrażeniach graficznych tego herbu, na szczycie żaglowego masztu zaczęło się pojawiać coraz większych rozmiarów „bocianie gniazdo”, z zębątnym krenelażem, co upodabniało maszt do wieży obronnej, która go też z czasem zastąpiła. Nad herbem (w hełmie nad koroną) umieszczony jest taki sam statek. Według legend heraldycznych herb Korab został przeniesiony do Polski z Anglii bądź też z Niemiec⁸.

Łascy pochodzili z ziemi sieradzkiej, położonej w środkowej Polsce. Jeszcze w XIV-XV stuleciu, jak można sądzić na podstawie wielkości ich dóbr i sprawowanych urzędów, należeli do średniej warstwy rycerstwa. Wyjątek w tej rodzinie stanowił wówczas Jan Radlica, który w ostatniej ćwierci XIV w. osiągnął wysokie szczeble kariery państwowej i kościelnej. Jednak, poza tym odosobnionym przypadkiem, ich wpływy, znaczenie i fortuna poważnie wzrosły dopiero w XVI w. Awans ten zawdzięczają w dużej mierze dwóm przyrodnym braciom: Jarosławowi i Janowi. Pierwszy, późniejszy wojewoda sieradzki, dzięki majątkowi jaki wniosła jego żona Zuzanna, zdecydowanie powiększył dobra rodowe. Drugi, kanclerz wielki koronny i prymas polski, torował drogę awansu i protegował innych Łaskich⁹.

Protoplastą Łaskich był Michał z Krowicy¹⁰. On to w połowie XIV w. wszedł w posiadanie wsi Łask (Łasko), która stała się „gniazdem” rodu, od którego też wywodzi się ich nazwisko. Miejsce to była w posiadaniu Łaskich przez prawie trzy stulecia, tj. do 1635 r. Jej znaczenie wzrosło dzięki zabiegom Jana z Łaska (zm. w 1451 r.), który w 1422 r. uzyskał od króla Władysława Jagiełły

i in., Levoča – Wrocław 2003, s. 549-450; W. Urban, *Łaski Hieronim (Jarosław) h. Korab*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej; PSB), t. 18, z. 77, Wrocław etc. 1973, s. 228.

8 P. Nałęcz Małachowski, *Zbiór nazwisk szlachty z Opisem Herbów własnych Familiom zostającym w Krolestwie Polskim i Wielkim Xięstwie Litewskim przez...*, Lublin 1805, s. 649; *Herby rycerstwa polskiego na zamku w Kórniku*, oprac. R. Marciniak, S. Potocki i J. Wisłocki, Kórnik 1988, s. 337-352.

9 UDR, t. 1, z. 1: *Urzednicy wielkopolscy XII-XV wieku. Spisy*, oprac. zbior. pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław etc. 1985, s. 133; UDR, t. 2, z. 1: *Urzednicy łączycy, sieradzcy i wielunscy XIII-XV wieku. Spisy*, oprac. zbior. pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław etc. 1985, s. 174; S. M. Zajączkowski, *Łaski Jarosław h. Korab*, [w:] PSB, t. 18, z. 77, s. 244.

10 Zob. dołączone do artykułu drzewo genealogiczne Łaskich.

zgodę na lokację miasta, urzeczywistnioną w 1424 r. Kolejni właściciele z rodu Łaskich otaczali miasto szczególną opieką, przyczyniając się do jego rozwoju. Dzięki czemu Łask stał się ważnym ośrodkiem rzemieślniczo-handlowym ziemi sieradzkiej. Efektem ich działalności jest wzniesiony w latach 1517-1523 późnogotycki kościół kolegiacki, fundacji prymasa Jana Łaskiego. W herbie miasta do tej pory widnieje Korab, rodowe godło Łaskich. Współcześnie, od 1999 r., Łask jest ponownie siedzibą powiatu, położonego w województwie łódzkim, i liczy obecnie niespełna 20 tysięcy mieszkańców¹¹.

Wspomniany wyżej protoplasta Łaskich – Michał z Krowicy dochował się czterech synów, w tym Wojciecha (zm. w 1417 r.)¹² i Jana Radlicy (ok. 1330-1392). Wojciech miał trzech synów: Jana z Łaska (zm. w 1451 r.)¹³, a także Michała i Peregryna. Dwaj ostatni zostali przeznaczeni do stanu duchownego. Jan z kolei posiadał czterech synów, w tym Andrzeja (zm. w 1476 r.), dwukrotnie żonatego. Z pierwszego małżeństwa Andrzeja pochodził Jarosław (zm. w 1521 r.) – wojewoda łęczycki i sieradzki¹⁴, a z drugiego Jan (1456-1531). Synem Jarosława z drugiego małżeństwa byli Hieronim (1496-1542) i Jan (1499-1560). Z potomstwa męskiego Hieronima przeżył tylko Olbracht (1536-1604)¹⁵.

Tak się złożyło, że wybitnymi przedstawicielami tego rodu, odgrywającymi w XIV i XVI stuleciu znaczącą rolę w Polsce i Europie, byli trzej Łascy o tym samym imieniu – Jan. Łączyło ich jednak nie tylko wspólne pochodzenie, pokrewieństwo i imię, ale także przynależność do stanu duchownego.

Pierwszy z nich, żyjący w XIV wieku, od miejsca swego urodzenia nazywany był Radlicą¹⁶, a od niskiego wzrostu: *Joannes Parvus seu Minor*. Ukończył on

11 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, t. 5, Warszawa 1884, s. 300-303; *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1995, s. 843; *Przed koronacją Matki Bożej Łaskiej. Łask i Łascy – szkic do dziejów miasta i rodu*, oprac. E. Adamczyk, „Niedziela” (ed. łódzka), nr 37, 2005.

12 Sprawował on na przełomie XIV i XV w. urząd kasztelana łódzkiego.

13 Nadał wsi Łask prawa miejskie.

14 Jarosław, dzięki majątkowi jaki wniosła jego żona Zuzanna, zdecydowanie powiększył dobra rodowe.

15 UDR, t. 2, z. 2: *Urzednicy wojewodztw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, oprac. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993, s. 176; W. Dworzaczek, *Genealogia*, t. 2, Warszawa 1959, tablica nr 123; W. Urban, *Łaski Hieronim...*, op. cit., s. 228. Zob. też załączone niżej drzewo genealogiczne Łaskich.

16 Radlica to wieś położona między Kaliszem a Sieradzem. Obecnie nazywa się Radliczyce.

Akademii Krakowską, a następnie, od roku 1361, studiował w Paryżu i Montpellier. Uzyskał tytuł magistra z zakresu medycyny i nauk wyzwolonych oraz bakałarza z teologii. Po ukończeniu studiów w 1370 r., jeszcze przez sześć lat pozostawał we Francji, gdzie z jego porad lekarskich korzystał dwór królewski. Niedomagającemu na zdrowiu Ludwikowi Węgierskiemu, który poszukiwał biegłego lekarza, polecił Radlicę francuski monarcha Karol V Mądry¹⁷.

Po przybyciu na dwór Ludwika, Jan Radlica leczył nie tylko samego monarchę, ale także magnatów węgierskich. W niedługim też czasie stał się ulubieńcem króla. Przyczyniły się do tego nie tylko trafne diagnozy medyczne, ale także jego wiedza ogólna i zdolności polityczne. Dzięki tym zaletom został bliskim doradcą Ludwika, a następnie kanclerzem królewskim. W 1381 r. powołał go monarcha do pięcioosobowego kolegium wielkorządców Królestwa Polskiego, które kierowało w imieniu króla sprawami państwowymi podczas jego nieobecności w Polsce. Oprócz pełnienia funkcji świeckich był archidiaconem i kanonikiem katedry wawelskiej. W 1382 r. został biskupem krakowskim. Zaszczyców tych nie otrzymał na „na wyrost”, lecz w zupełności sobie na nie zasłużył, nie schlebiający bowiem hierarchom kościelnym Jan Długosz uważał Radlicę za człowieka „uczciwego i wartościowego”. Jako biskup krakowski okazał się sprawnym administratorem dóbr diecezjalnych, które znacznie rozszerzył. Podczas bezkrólewia, w latach 1382-1384, był Radlica zdecydowanym zwolennikiem objęcia tronu polskiego przez jedną z córek Ludwika; Marię lub Jadwigę. Popierał też ideę unii polsko-litewskiej, a sprzeciwiał się polityce Zakonu Krzyżackiego¹⁸.

Drugi Jan z rodu Łaskich, określany „starszym”, żył na przełomie średnio-wieczna i czasów nowożytnych. Urodził się w 1456 r., a zmarł w 1531 r. W 1473 r. przyjął święcenia kapłańskie¹⁹. Około 1480 r. rozpoczął pracę w kancelarii królewskiej. Począwszy od 1490 r. wielokrotnie brał udział w różnych misjach dyplomatycznych. W 1503 r. objął funkcję kanclerza wielkiego koronnego. Był doradcą królów polskich: Aleksandra i Zygmunta Starego, zyskując co-

17 Z. Kledecki, *Jan Radlica, zapomniany lekarz kaliski*, „Nowiny Lekarski”, R. 71, 2002, z. 2-3, s. 201.

18 Ibidem, s. 201-202; *Herby rycerstwa...*, op. cit., s. 346-347.

19 W. Dworzaczek, *Łaski Jan h. Korab*, [w:] PSB, t. 18, z. 77, s. 229-237.



**ILUSTRACJA Z „KODEKSÓW ŁASKIEGO”, PRZEDSTAWIAJĄCA
KRÓLA ALEKSANDRA JAGIELLOŃCZYKA I SENAT. PRZY TRONIE STOI KANCLERZ
JAN ŁASKI, KTÓRY WRĘCZA KRÓLOWI DOKUMENT.**

raz większy wpływ na politykę wewnętrzną i zagraniczną państwa. Zasłynął jako kodyfikator prawa polskiego, które jako pierwszy zebrał i wydał drukiem po łacinie w 1506 r.²⁰ Od jego nazwiska zbiór ten nazywany jest „Statutami Łaskiego”²¹. Równoległe z karierą państwową obejmował coraz wyższe stanowiska i beneficja kościelne. W 1511 r. uzyskał godność arcybiskupa gnieźnieńskiego, czyli został zwierzchnikiem Kościoła katolickiego w Polsce (prymasem). Po tej nominacji, zrzekł się funkcji kanclerza wielkiego koronnego. Sprawując urząd prymasa, dokładał wielu starań, aby reformować życie we-

20 J. Łaski, *Commune incliti Poloniae Regni privilegium...*, Cracovia 1505 [1506].

21 Wydał też „Statuty archidiecezjalne” i „Statuty prowincjonalne”.

wnętrzne Kościoła w Polsce (m.in. ujednocając liturgię) i porządkować jego dochody²².

W swej działalności politycznej kontynuował linię wyznaczoną przez króla Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta. Był zwolennikiem silnej monarchii, konsolidacji państwa, aktywnej polityki bałtyckiej, a przeciwnikiem Habsburgów i Zakonu Krzyżackiego²³. Dążył do przyłączenia Księstwa Zachodniopomorskiego do Polski oraz ściślejszej z nią integracji Litwy i Prus. Wzywał do zorganizowania europejskiej krucjaty przeciwko Turcji. Uważał, że duchowieństwo powinno płacić podatek na rzecz państwa. W latach 1513-1515 uczestniczył w obradach Soboru Laterańskiego V. Aktywnie zwalczał początki reformacji na ziemiach polskich, a mimo to został oskarżony przez Habsburgów o sprzyjanie innowiercom. Prymas Łaski nie zgadzał się na unię z Kościołem prawosławnym. Jako przedstawiciel średniej szlachty, współtworzył jej program reformy państwa, a także dążył do jego realizacji, m.in. poprzez tzw. „egzekucję praw i dóbr”²⁴.

Prymas, który chętnie pomagał zdolnej młodzieży w zdobywaniu wykształcenia, zaopiekował się także swoim bratankiem – Janem Łaskim „młodszym” (1499-1560). Finansował jego podróże zagraniczne, a przede wszystkim umożliwił mu odbycie w latach 1515-1519 studiów na uniwersytetach w Bolonii i Padwie, z których młody Jan wyniósł znajomość języków obcych oraz literatury starożytnej i prawa kanonicznego. Po powrocie do kraju uzyskał święcenia kapłańskie i został dziekanem gnieźnieńskim i sekretarzem króla Zygmunta Starego. Dzięki protekcji i opiece, jaką roztoczył stryj nad bratankiem, zdobył on szeroką wiedzę i zapoznał się z prądami humanistycznymi, jakie się wówczas rozwijały w Europie. Dało to mu solidne podstawy intelektualne w jego przyszłej działalności w roli pisarza, tłumacza, dyplomaty oraz teologa i działacza religijnego²⁵.

22 P. Janowski, *Łaski Jan*, [w:] *Encyklopedia Katolicka* (dalej: EK), t. 11, Lublin 2006, sypałty 415-416; W. Dworzaczek, *Łaski Jan h. Korab...*, op. cit., s. 229-232.

23 R. Żelewski, *Dyplomacja polska w latach 1506-1572*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 1: *Połowa X w. -1572*, pod red. M. Biskupa, Warszawa 1982, s. 641.

24 Oznaczało to wprowadzenie zakazu łączenia i wykonywania przez członków tej samej rodziny funkcji dotyczących egzekucji prawa (ze względu na sprzeczność interesów) oraz odebranie majątków królewskich, które były często bezprawnie przetrzymywane przez magnatów.

25 M. Paszkiewicz, *Łaski Jan (Joannes a Lasco)*, [w:] PSB, t. 18, z. 77, s. 237-243; P. Janowski i R. Pracki, *Łaski Jan, Joannes a Lasco*, [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, syp. 418-420.

W 1524 r. Jan „młodszy”, korzystając z okazji, że jego brat Hieronim udawał się z misją dyplomatyczną do Francji dołączył do niego. Po drodze poznał w Bazylei jednego z czołowych przywódców reformacji Ulricha Zwingliego oraz Erazma z Rotterdamu, z którym wiele lat wymieniał poglądy i wspierał go finansowo. Podczas tego pobytu zatrzymał się też w Paryżu, gdzie przez rok studiował na Sorbonie. Po powrocie do Polski zadeklarował się jako zwolennik wewnętrznych reform Kościoła katolickiego i przeciwnik nauki Marcina Lutra. W latach 1527-1531 przebywał na Węgrzech, aby doradzać swemu bratem Hieronimowi. Został też wówczas przez Jana Zapolyę obdarzony tytułem biskupa wesprymskiego i wszedł do służby dyplomatycznej króla węgierskiego²⁶.

Jan Łaski „młodszy” w trakcie swoich podróży po Europie zetknął się z nowinkami religijnymi, z którymi coraz bardziej się utożsamiał, zwłaszcza z doktryną Jana Kalwina. Wpłynęło to na podjęcie przez niego decyzji o porzuceniu stanu kapłańskiego i zawarciu związku małżeńskiego. Stało to się już po śmierci stryja Jana, jego protektora, a także pod wpływem zawodu, jaki go spotkał, gdyż został pominięty przy obsadzaniu stanowiska arcybiskupa gnieźnieńskiego. Ten diametralny zwrot w jego życiu, który nastąpił po 18 latach kapłaństwa, spowodował, że dotychczasowy ksiądz katolicki stał się pastorem i teologiem protestanckim, a jednocześnie najbardziej znanym na świecie działaczem reformacji pochodzącym z Polski. Zasłynął jako organizator zborów ewangelickich we wschodniej Fryzji i w Anglii, a w ostatnim okresie swego życia także jako twórca polskiego Kościoła kalwińskiego (ewangelicko-reformowanego). Zasługi na tym polu Jana Łaskiego „młodszego” zostały docenione poprzez wyrycie jego nazwiska na Pomniku Reformacji w Genewie²⁷.

W jeszcze większym stopniu niż Jan „młodszy” związał się z polityką węgierską jego starszy brat – Hieronim (Jarosław)²⁸ Łaski (1496-1541). On również zdobył wykształcenie za granicą. W latach 1513-1516 r., studiował w Bolonii. Następnie odbył trzyletnią podróż po Europie, zatrzymując się na dłużej w Anglii, Francji, Hiszpanii i Portugalii. Odwiedził także Ziemię Świętą oraz prawdopodobnie wal-

26 Ibidem.

27 Ibidem.

28 W źródłach, a także niektórych opracowaniach historycznych, Hieronim Łaski występuje pod imieniem Jarosław.

czył, pod dowództwem portugalskiego ks. Emanuela I, z muzułmanami w Afryce. Po powrocie do Polski, w 1519 r. ożenił się z Anną Kurozwęcką, która mu wniosła w wianie ponad 50 wsi, położonych głównie w województwie krakowskim i sandomierskim, a poza tym kilka miasteczek. Hieronim natomiast, po podziale w 1531 r. dóbr rodowych, otrzymał Łask z około 20 wsiami, a ponadto posiadłości na Rusi Czerwonej, 18 wsi na Mazowszu zastawionych przez rodzinę Mrokowskich, domy w Krakowie i Piotrkowie Trybunalskim oraz dzierżawione majątki, do których należały królewszczyzny i skierniewicki klucz arcybiskupi. Razem stanowiło to więc pokaźną fortunę. Już jednak od 1522 r., ze względu na narastające długi, Hieronim Łaski stopniowo oddawał swoje dobra w dzierżawę lub też je sprzedawał²⁹.

Utratę niektórych majątności rekompensowały mu poniekąd piastowane urzędy. W 1522 r. został bowiem wojewodą inowrocławskim, a w 1523 r. sieradzkim³⁰. Urzędy te jednak nie przynosiły dochodów, ale za to zyskiwały mu prestiż i popularność. Dzięki protekcji stryja i własnym zdolnościom, ogładzie, znajomości języków obcych i talentowi negocjacyjnemu, które doceniał król, był wysyłany na różne misje dyplomatyczne, m.in. do Rzymu, Brukseli i Paryża. W 1524 r. przyczynił się do podpisania polsko-francuskiego układu o małżeństwach dzieci królewskich, który skierowany był przeciwko Habsburgom³¹.

Dążąc do uzyskania stałych dochodów, wytrwale zabiegał o intratne starostwo malborskie, które wreszcie otrzymał³². Jako starosta malborski udał się na polecenie Zygmunta Starego do Prus Książęcych, z oddziałem zbrojnym, aby wziąć udział w tłumieniu powstania chłopów sambijskich. W rozstrzygającej konfrontacji³³, podczas której powstańcy poddali się, Łaski osobiście towarzyszył księciu Albrechtowi Pruskiemu³⁴.

29 W. Urban, *Łaski Hieronim...*, op. cit., s. 228; P. Janowski, *Łaski Hieronim*, [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, szp. 414-415.

30 K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J. N. Bobrowicza, t. 5, Lipsk 1841, s. 212; UDR, t. 2, z. 2: *Urządnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku...*, op. cit., s. 176; UDR, t. 6, z. 2: *Urządnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI-XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, oprac. K. Mikulski, W. Stanek i in., Kórnik 1990, s. 114.

31 P. Janowski, *Łaski Hieronim...*, op. cit., szp. 414.

32 Monarcha w swej odmownej decyzji kierował się sprzeciwem wpływowej grupy możnowładców.
33 Doszło do niego 30 października 1525 r. koło Lauthem, na wschód od Królewca (obecnie na terenie Obwodu Kaliningradzkiego w Federacji Rosyjskiej).

34 M. Biskup, *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466-1525)*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 1: 1464/66-1648/57, Poznań 1976, s. 179.

W 1527 r., wyjechał na ogarniętą wojną domową Węgry, gdzie przyłączył się do zwolenników króla Jana Zapolyi³⁵, opowiadając się przeciwko Ferdynandowi I Habsburgowi. Jako poseł Zapolyi wyjeżdżał na misje dyplomatyczne do Anglii, Francji, Polski i Danii, szukając poparcia przeciwko Habsburgom. Werbował też za granicą wojska zaciężne dla Zapolyi. Dużym sukcesem Łaskiego było uzyskanie w Konstantynopolu pomocy ze strony Sulejmana II. Uchroniło to Węgry od najazdu tureckiego, ale okupione zostało zależnością polityczną, chociaż bez konieczności płacenia haraczu³⁶.

Zapolya, za świadczone mu usługi dyplomatyczne i militarne oraz poparcie polityczne, przekazał Łaskiemu w 1528 r. Kieżmark z zamkiem³⁷ i przynależnymi posiadłościami, a także zamek w Niedzicy z tamtejszymi dobrami. Ponadto uhonorował go godnością żupana komitatu spiskiego. Łaski nie mógł jednak na razie przejąć Kieżmarku, gdyż został on opanowany przez zwolenników króla Ferdynanda Habsburga. Wkrótce jednak wojsko pod wodzą Piotra Kostki, który był na służbie Zapolyi, zajęło Kieżmark i oddało go Łaskiemu. Ten jednak już w 1531 r. za udzieloną mu pożyczkę, zastawił zamek łużyckiemu kondotierowi – Mikołajowi Minkowiczowi (Minkwitzowi). Sytuacja się skomplikowała, gdy Minkowicz przeszedł na stronę Ferdynanda. Wówczas pospieszył z pomocą Zapolyi, swojemu szwagrowi i antyhabsburskiemu sojusznikowi, polski monarcha Zygmunt I, nakazując swoim wojskom odbić kieźmarski zamek, co nastąpiło w lutym 1532 r. Dzięki temu cel strategiczno-polityczny akcji został osiągnięty, gdyż Ferdynand stracił oparcie w północno-zachodniej części Spisza, lecz nie rozwiązywało to sprawy powrotu Kieżmarku w ręce Łaskiego. Musiał on bowiem jeszcze zwrócić Minkowiczowi pożyczone pieniądze. Po spełnieniu tego zobowiązania, mógł już latem 1532 r. objąć Kieżmark w swoje posiadanie³⁸.

35 Z którym poznał się już wcześniej w Polsce.

36 W. Urban, *Łaski Hieronim...*, op. cit., s. 225-229; W. Felczak, *Historia Węgier*, wyd. II, Wrocław etc. 1983, s. 121-122.

37 W XV w. zamkiem i dobrami władali bracia Emeryk i Stefan Zapolyowie. Kolejnym ich właścicielem był król Jan Zapolya, który w 1527 r. przekazał zamek, a także Kieżmark, chociaż był wolnym miastem królewskim, swemu sojusznikowi Ferencowi Battyányemu. W 1528 r. Zapolya odebrał kieźmarskie posiadłości Battyányemu i ofiarował je Hieronimowi Łaskiemu.

38 W. Felczak, *Historia Węgier...*, op. cit., s. 110; N. Baráthová, *Vzťah obyvatelov...*, op. cit., s. 549-550; idem, *Kontakty mieszkańców Kieżmarku z Polską*, „Rocznik Bocheński”, t. 6, 2008, s. 31-32.

Niebawem Łaski zaangażował się w wieloletnią wojnę Kieżmarku z Lewoczą, gdyż stolica Spisza stała po stronie Ferdynanda, a ponadto była groźnym konkurentem handlowym dla jego miasta. W odwecie lewoczanie atakowali i niszczyli posiadłości Łaskiego i Kieżmarku³⁹. Ponadto Łaski prowadził prywatne działania zbrojne przeciwko węgierskim stronnikom Habsburgów, a także przeciwko Janowi i Prokopowi Pieniążkom, starostom nowotarskim, dążąc do włączenia w obręb swoich dóbr spiskich sąsiadujące z nimi tereny Nowotarszczyzny, położone po polskiej stronie granicy⁴⁰.

Chociaż nigdy oficjalnie nie wystąpił on z Kościoła katolickiego, uchodził jednak za zwolennika luteranizmu. Bez większych skrępułów uczestniczył też w grabieży spiskich dóbr kościelnych i sekularyzowanych klasztorów. Przez dziesięć lat był protektorem Georga Leudischera, zwolennika radykalnej reformacji, który po wygnaniu z Lewoczy schronił się w Kieżmarku. Opiekował się też tutejszą szkołą luterską, która po latach przekształciła się w słynne gimnazjum ewangelickie⁴¹.

W 1530 r., w porozumieniu z sułtanem, walczył w Siedmiogrodzie, za co Zapołya mianował go wojewodą siedmiogrodzkim. Pod koniec tego roku, podczas zjazdu w Poznaniu, Łaski doprowadził do ugody między wysłannikami Zapolyi i Habsburgów. Przyczynił się również do zawarcia w 1532 r. antyhabsburskiej koalicji książąt niemieckich. Było to już jednak jego ostatnie ważniejsze osiągnięcie dyplomatyczne na rzecz Jana Zapolyi. Od pewnego już bowiem czasu ich drogi zaczęły się rozchodzić. Król węgierski stawał się coraz bardziej nieufny wobec Łaskiego. Ten natomiast czuł się rozczarowany, także finansowo, gdyż monarcha od lat nie zwracał mu poniesionych kosztów jego misji zagranicznych. Nieufność króla miała swoje uzasadnienie, gdyż Łaski już od pewnego czasu sondował dwór habsburski, na jakich warunkach mógłby przejść na jego stronę⁴².

Pod koniec sierpnia 1534 r., z rozkazu Zapolyi, został aresztowany pod zarzutem przygotowywania zamachu stanu. Po niespełna jednak pięciu miesiącach,

39 F. Žifčák, *Dejiny slovenskej podtatranskej oblasti. V nespokojných časoch (1526-1711)*, [w:] *Tatry a podtatranská oblasť. Doplňujúce texty pre školy*, zodpovedná red. W. Skupieň, Poprad 2000, s. 159.

40 Ibidem.

41 P. Janowski, *Łaski Hieronim...*, op. cit., szp. 415; W. Urban, *Łaski Hieronim...*, op. cit., s. 225-229.

42 Ibidem, s. 227.

na skutek interwencji sułtana i wpływowych osobistości z Polski i Europy, król zwrócił mu wolność, a nawet zrekompensował złe traktowanie i straty finansowe dochodami z miasta Debreczyn, czym go jednak na dłużej nie pozyskał. Łaski przeszedł już bowiem w 1539 r. całkiem otwarcie na stronę Ferdynanda I, od którego otrzymał potwierdzenie swoich dotychczasowych praw własnościowych na Spiszu oraz nominację na członka Rady Królestwa Węgierskiego, a także godność bana Chorwacji i Sławonii, wraz z dwoma tamtejszymi zamkami⁴³.

Jesienią 1540 r. został wydelegowany przez Ferdynanda w ostatnią swoją misję do Konstantynopola, gdzie, pod wpływem wieści o wznowieniu na Węgrzech walk z Turkami, aresztowano go, a nawet zamierzano stracić. Z tej opresji uratowała go interwencja dyplomacji francuskiej. Do Kieżmarku powrócił w listopadzie 1541 r., ale z poważnie nadwerżonym zdrowiem. Następnie wyjechał do Krakowa, gdzie zmarł 22 grudnia 1541 r.⁴⁴

Najmłodszym dzieckiem Hieronima był Olbracht Łaski, który urodził się w Kieżmarku w 1536 r. Bardzo wczesnie osierocili go rodzice. Gdy miał bowiem pięć lat zmarł jego ojciec, a rok później matka. Od tego czasu wychowaniem chłopca zajmował się krewny Łaskich – Maciej Łobocki. Zadbał on też o jego wykształcenie. Sam uczył go historii, filozofii, literatury, prawa, języka niemieckiego, łaciny i greki. Gdy Olbracht miał dwanaście lat został wysłany na dwór cesarza Karola V, który oddał go pod opiekę swemu bratu Ferdynandowi⁴⁵.

W 1553 r. Olbracht Łaski objął funkcję sekretarza Katarzyny Habsburżanki, córki Ferdynanda I i Anny Jagiellonki. W tym charakterze towarzyszył jej w drodze do Krakowa, gdzie Katarzyna poślubiła króla Zygmunta Augusta. Powierzone siedemnastoletniemu Olbrachtowi stanowisko sekretarza było jednak tylko godnością reprezentacyjną, gdyż jako poddany obu monarchów miał jedynie swoją obecnością podkreślać przyjazne stosunki panujące wówczas między domami Jagiellonów i Habsburgów. Z czasem uzyskał jednak poważniejsze urzędy i funkcje. W Polsce był to urząd wojewody sieradzkiego (od 1565 r.)⁴⁶.

43 P. Janowski, *Łaski Hieronim...*, op. cit., szp. 414; R. Żelewski, *Dyplomacja polska...*, op. cit., s. 661.

44 W. Urban, *Łaski Hieronim...*, op. cit., s. 228.

45 R. Zieliński, R. Żelewski, *Olbracht Łaski: Od Kieżmarku do Londynu*, Warszawa 1982, s. 18.

46 R. Żelewski, *Łaski Olbracht h. Korab*, [w:] PSB, t. 18, z. 77, s. 246-250.

W 1556 r. przeszedł Olbracht na kalwinizm. Krok ten podyktowany był jednak nie tyle względami ideowo-religijnymi, co nadzieją na uzyskanie poparcia współwyznawców z Małopolski. Chciał ich bowiem zjednać dla swojego planu zdobycia tronu mołdawskiego. Dlatego obiecywał im, że gdy zostanie księciem Mołdawii, to wprowadzi tam wyznanie ewangelicko-reformowane⁴⁷.

Realizując swoje zamierzenia udał się w 1559 r. do Siedmiogrodu, na dwór Izabeli Jagiellonki, licząc na to, że węgierska królowa zgodzi się, by z podległego jej terytorium zaatakować gospodarstwo mołdawskie. Jednak poparcia królowej nie uzyskał, gdyż w tym czasie Izabela zmarła. Poznał natomiast na jej dworze Jakuba Heraklidesa Despota, awanturnika podającego się za księcia. Łaski doszedł z Despotem do porozumienia w sprawie opanowania Mołdawii. W związku z czym, przybyli razem do Kieżmarku, gdzie Łaski przystąpił do organizowania prywatnego wojska. Nieodpowiedzialne plany, które zamierzał zrealizować, poważnie jednak szkodziły interesom Polski, gdyż mogły doprowadzić do wojny z Turcją. Było to o tyle niebezpieczne, że w tym czasie car Iwan Groźny, przygotowywał się do opanowania Inflant, położonych na północno-wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Dlatego maszerujące w stronę Mołdawii oddziały zaciężne Łaskiego, którymi dowodził Despot, na rozkaz króla, zostały wiosną 1561 r. na Podolu przez hetmana Mikołaja Sieniawskiego zatrzymane, rozbrojone i zawrócone⁴⁸.

Jednak już jesienią 1561 r., po uzyskaniu poparcia dworu cesarskiego, poprowadził Łaski przez Węgry dwa tysiące żołnierzy. Dysponując tymi stosunkowo niewielkimi siłami, rozbił 18 listopada wojska hospodara Aleksandra Lopusneanu i osadził Despota na tronie w Suczawie. Otrzymał za to od niego zamek Chocim wraz z okręgiem, zwrot kosztów wyprawy i tytuł wielkiego hetmana. Oczekiwania jednak Łaskiego były, jak wiadomo, znacznie większe, co go niebawem poróżniło z Despotem⁴⁹.

Olbracht Łaski zenił się trzykrotnie. Jego pierwszą żoną była Katarzyna z Buczyńskich, wdowa po węgierskim magnacie Jerzym Seredym. Ślub Łaskiego

47 R. Zieliński, R. Żelewski, *Olbracht Łaski...*, op. cit., s. 20.

48 Ibidem, s. 26.

49 Ibidem, s. 31.

z Katarzyną odbył się w 1558 r. w Kieżmarku. Małżonka, która zmarła w 1559 r., wniosła mu w wianie sto tysięcy dukatów. Tę pokaźną sumę wydał na wspomnianą wyprawę mołdawską⁵⁰.

Swoją drugą żonę Beatę Kościelecka (1515-1576), niezwykle bogatą wdowę po księciu Eliaszu Ostrogskim, poślubił 12 kwietnia 1564 r. Ówczesni podejrzewali, że Beata była nieślubną córką króla Zygmunta Starego. Zasłynęła ona jako pierwsza odnotowana z nazwiska turystka, która udała się na wycieczkę w Tatry. W tej jednak sprawie pewne jest jedynie to, że wycieczka taka rzeczywiście się odbyła 11 czerwca w 1565 r., z udziałem księżnej Beaty Łaskiej i towarzyszących jej mieszczan kieżmarskich. Natomiast pozostałe informacje z tym związane, które podają różni autorzy, są jedynie bardzo prawdopodobnymi hipotezami, jak np., że celem wycieczki była Dolina Kieżmarska. Co do udziału w tej wyprawie jej nowo poślubionego męża zdania są podzielone, aczkolwiek więcej przemawia za tym, że jednak w niej uczestniczył⁵¹.

Beata Kościelecka była o 21 lat starsza od Olbrachta. Związek ten miał zapewnić Łaskiemu dochody, których tak bardzo potrzebował na realizację swoich planów. Rok po ślubie wywiózł Beatę do Kieżmarku, gdzie ją skłonił do przepisania na siebie majątku, co nastąpiło 6 kwietnia 1565 r.⁵² Gdy to uczyniła, uwięził ją w kieżmarskim zamku. Przebywała tam pod ścisłym nadzorem jedenaście lat, niemal w zupełnej izolacji i biedzie. Motywem takiego postępowania była najwyraźniej chęć uniemożliwienia jej podjęcia jakichkolwiek kroków prawnych, mających na celu unieważnienie pochopnie dokonanego

50 R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 246-250.

51 Wszystkie rozważania opierają się jedynie na krótkich wpisach w dwóch księgach miejskich Kieżmarku. Pierwsza z nich *Connotatio Chronologica Civ. Kesmark ab Anno 1521-1618* podaje: „Anno 1565-to Ist Herr Lasky mit seiner Gemahlin nach Käsmark kommen und dann mit ihr auf das Carpathische Gebürg gefahren” (W roku 1565 pan Łaski ze swą małżonką przybył do Kieżmarku i następnie udał się z nią w Góry Karpackie). Druga natomiast, tj. *Liber Censuum et aliarum Diarium*, zawiera informację: „Anno 1565 den 11 May ist der Herr Laszky mit sambt der Fürstin in Käsmarkt einkommen und in Pfingstfeiertagen ist die Fürstin aufs Schneegebirg mit viel Stadtleuthen gefahren” (Roku 1565 dnia 11 maja pan Łaski przybył wraz z księżną do Kieżmarku, a w Zielone Świątki księżna pojechała w Góry Śnieżne z wieloma ludźmi z miasta). C. Genersich, *Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen*, t. 1, Caschau 1804, s. 260; G. A. Hefty, J. Vigyázo, *Ausführlicher Führer durch die Hohe Tatra*, Kesmark 1922, s. 47; W. H. Paryski, *Pierwsi turyści w Tatrach*, „Tygodnik Podhalański”, R. 3, nr 19/1992; i in.

52 Z. Anusik, *Własność ziemska w województwie wołyńskim w 1570 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych”, Uniwersytet Łódzki, R. 10, nr 1, 2011, s. 40.

zapisu⁵³. Pomimo czynionych przez Beatę próśb i skarg, kierowanych do króla polskiego Zygmunta Augusta⁵⁴, Anny Jagiellonki, cesarza Ferdynanda I oraz znanych osobistości, nikt się za nią nie ujął. Osoby, do których się zwracała, albo nie mogły jej z różnych powodów pomóc, albo wręcz nie chciały. Łaski, jako protegowany Habsburgów, był bowiem człowiekiem na tyle wpływowym, aby mu się bez większych tego konsekwencji przeciwstawiać⁵⁵.

Dopiero w 1573 r. zainteresowano się położeniem Beaty, do czego przyczyniły się wieści, że Łaski zawarł bigamiczne małżeństwo z Francuzką Sabiną de Sévé (Sauve). Cesarz nakazał wówczas Johannowi Rueberowi, staroście generalnemu Górnych Węgier, przeprowadzić śledztwo. Jednak problemy związane z bezkrólewem w Polsce, a także użyteczność Łaskiego dla Habsburgów spowodowały, że sprawa znowu przycichła. Ostatecznie, życzliwy jej starosta Rueber uzyskał zgodę na przeniesienie Beaty do Koszyc. Tam niebawem jednak zmarła, w lipcu 1576 r. Jej zwłoki przewieziono od Kieżmarku, gdzie zostały pochowane w kościele⁵⁶.

Wiosną 1568 r., w trakcie toczących się w Konstantynopolu rokowań polsko-tureckich, które w imieniu Rzeczypospolitej prowadził Piotr Zborowski, Tatarzy najechali ziemie polskie. Dotarli aż na Wołyń rabując, paląc i biorąc ludzi w jasyr. Łaski stanął wówczas na czele swoich prywatnych wojsk i ruszył w pogoń za Tatarami. Lecz nie dogonił ich w granicach Rzeczypospolitej, a dopiero pod Oczakowem, położonym na ziemiach podległych imperium otomańskiemu⁵⁷. Tam też wojska tatarskie rozbił, uwolnił pojmanych ludzi oraz odebrał tysiące sztuk bydła i owiec, po czym wrócił w glorii zwycięstwa do Polski. Ucierpiały na tym jednak rokowania z Turcją, co wywołało spore niezadowolenie polskiego króla⁵⁸.

53 Najłatwiej było podważyć tę część aktu, w którym przekazywała Łaskiemu dobra swojej córki Halszki Ostrogskiej, do czego nie miała prawa. Zob. Z. Anusik, *Własność ziemska...*, op. cit., s. 40.

54 Brak zdecydowanej reakcji króla polskiego może wynikać z faktu, że właśnie Zygmuntowi Augustowi sprzedał Łaski (lub też częściowo zastawił) wszystkie dobra po Ostrogskich. R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 247; Z. Anusik, *Własność ziemska...*, op. cit., s. 41.

55 R. Zieliński, R. Żelewski, *Olbracht Łaski...*, op. cit., s. 31; R. Żelewski, *Łaska I.v. Ostrogska z Kościeleckich Beata*, [w:] PSB, t. 18, z. 77, s. 223.

56 Ibidem; R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 247.

57 Na taką okazję czekał od dłuższego czasu. Pozostając bowiem na usługach cesarza, chciał sprokować Turcję do wojny z Polską.

58 J. Pajewski, *Legacja Piotra Zborowskiego do Turcji w 1568 roku. Materiały do historii stosunków polsko-tureckich za panowania Zygmunta Augusta*, „Rocznik Orientalistyczny”, t. 12, 1936, s. 30-44; R. Żelewski, *Dyplomacja polska...*, op. cit., s. 699.

W 1569 r. przeszedł Olbracht Łaski z kalwinizmu na katolicyzm, a wyznanie wiary złożył na ręce nuncjusza papieskiego w Polsce. Do podjęcia tej decyzji skłoniły go, jak się wydaje, motywy koniunkturalne, a nie religijne. Jak by jednak nie oceniać tego kroku, zaskoczył on jego współwyznawców i spowodował, że wielu spośród nich poszło w jego ślady. Jako nawrócony katolik stał się gorliwym działaczem kontrreformacji, zwalczając m.in. doktrynę protestancką w swych publikacjach⁵⁹.

Po bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta, która nastąpiła 7 lipca 1572 r., został zwolennikiem objęcia tronu polskiego przez Ernesta Habsburga. Jednak gdy poseł francuski zaferował mu sumę 100 tysięcy talarów⁶⁰ oraz obiecał podjęcie przez Francję starań w Turcji o przyznanie mu gospodarstwa mołdawskiego, przeszedł do obozu popierającego kandydaturę brata króla francuskiego, Henryka de Valois (Walezjusza).

Podczas drugiego bezkrólewia w 1575 r. opowiedział się za elekcją cesarza Maksymiliana II Habsburga, lecz królem został wówczas wybrany Stefan Batory. W związku z czym Łaski wyjechał na emigrację. Tam spiskował z cesarzem Rudolfem II przeciwko Batoremu. W styczniu 1581 r. udało mu się odzyskać królewską łaskę i wrócić do Polski, ale Batory nie powierzył mu żadnych stanowisk. Nadanego mu przez króla starostwa spiskiego ostatecznie nie przejął, ponieważ nie miał pieniędzy na jego wykupienie.

Będąc w poważnych tarapatach finansowych, co zresztą w jego przypadku było niemal regułą, udał się wiosną 1583 r. do Anglii. Cel tej podróży nie jest do końca jasny. Istnieją w tej sprawie różne przypuszczenia; jak chociażby; że była to misja dyplomatyczna, albo wyjazd dla zjednania sobie nowych protektorów⁶¹, czy dla pozyskania Batoremu i sobie angielskich alchemików: Johna Dee i Edwarda Kelleya, którzy potrafili jakoby dokonać transmutacji piasku w złoto. W Londynie, już w pierwszym tygodniu pobytu (początek maja 1583 r.), został dwukrotnie przyjęty przez Elżbietę I. Podczas tych audiencji Łaski musiał oczarować królową,

59 P. Janowski, *Łaski Olbracht*, [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, s. 420.

60 Wyplacono mu ją we Francji, gdzie przebywał z polskim poselstwem do nowego władcy.

61 Kontakty mieli mu ułatwiać różokrzyżowcy, z którymi sympatyzował lub nawet był członkiem tego ruchu.

gdyż nakazała otoczyć go szczególną opieką i spłaciła przed jego wyjazdem długi, które zaciągnął w Anglii. Zorganizowała też na uniwersytecie w Oksfordzie specjalną dyskusję filozoficzną. Udział w niej wzięli, obok niego, Giordano Bruno, John Dee i Edward Kelley. Podczas wymiany poglądów Łaski poparł stanowisko Bruna, opowiadając się za heliocentryczną teorią Mikołaja Kopernika⁶².

Z Anglii odpłynął Łaski 21 września 1583 r., w towarzystwie J. Dee i E. Kelleya, którzy obiecywali, że po przyjeździe do Polski przemienią piasek w złoto. Alchemicy ci, co było do przewidzenia, zawiedli jednak jego oczekiwania, a zainwestowane w nich pieniądze, nie tylko, że nie przyniosły spodziewanych bogactw, ale zostały bezpowrotnie stracone. Nie powiodły się też próby uzyskania na Batorego wpływu, za pomocą inscenizowanych przez Anglików seansów spirytystycznych.

Nadal więc groziła Łaskiemu zupełna ruina finansowa. Tym bardziej, że od dłuższego czasu tracił kolejne dobra. Jeszcze w 1571 r., za udzieloną mu pożyczkę przekazał Kieżmark w zastaw Johannowi Rueberowi. Ten z kolei odstąpił swoje kwity zastawne Sebastianowi Thórkólyemu. Ponieważ Łaski zastawu nie wykupił, w 1584 r. właścicielem Kieżmarku został Thórkóly. Wywołało to protesty kieźmarczan, broniących swoich przywilejów, którzy wraz z Łaskim wdarli się na zamek, ale ostatecznie musieli jednak ustąpić i podpisali w 1586 r. ugodę z nowym właścicielem⁶³.

Parę lat później, tj. w 1589 r., Łaski utracił również swoje dobra niedzickie. Odsprzedał je bowiem Jerzemu Horváthowi Palocsayowi, który już wcześniej, za udzieloną pożyczkę, trzymał je w zastawie. W akcie sprzedaży Łaski zaznaczył, że do tych dóbr należą także tereny sporne z „sąsiadami polskimi”, czyli starostwem nowotarskim. Palocsayowie, dowolnie interpretując akt z 1589 r., dążyli do ich opanowania, co im się nawet przejściowo udawało. Trzykrotnie jednak, tj. ok. 1599, 1618 i 1625 r., wypierali ich stamtąd starostowie nowotarscy⁶⁴.

62 P. Janowski, *Łaski Olbracht*, [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, s. 421.

63 Konflikt trwał jednak dalej i dopiero w 1651 r. doszło do tzw. ugody wiedeńskiej, w której Thórkólyowie zrzekli się praw do władania Kieżmarkiem, zachowując jedynie zamek z przynależnym do niego majątkiem oraz 24 domy w mieście. W styczniu 1655 r. Ferdynand III potwierdził dla Kieżmarku dawne przywileje i przywrócił mu prawo wolnego miasta królewskiego. N. Baráthová, *Kontakty mieszkańców...*, op. cit., s. 55.

64 O. Balzer, *O Morskie Oko. Wywód praw polskich przed sądem polubownym w Gradcu*, Lwów 1906, s. 29 i nast.; J.M. Roszkowski, *Dokument Jana Kazimierza z 1649 roku dotyczący soltystwa w Białce*

Podczas kolejnego bezkrólewia w Polsce, które nastąpiło po śmierci Stefana Batorego w 1586 r., Olbracht Łaski poważnie myślał by się ubiegać o tron polski. Jednak w końcu, zdając sobie sprawę z braku wystarczającego poparcia, zrezygnował z tego. Związał się natomiast ze stronnictwem Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. Wraz z nim poparł kandydaturę Zygmunta Wazy, a opowiedział się przeciwko innemu pretendentowi, tj. Maksymilianowi III Habsburgowi. Po wyborze na tron, Zygmunt III Waza odwdziaczył się Łaskiemu za poparcie. W 1588 r. przekazał mu bowiem w dzierżawę dochodowe starostwo marienburskie w Inflantach, wraz z dwiema warzelniami soli oraz trzema zamkami: Kirempe Marienburgiem i Schwanenburgiem⁶⁵.

W 1593 r., Zygmunt III popłynął do Szwecji, by objąć tam dziedziczny tron po zmarłym ojcu. W towarzyszącej królowi świcie znalazł się również Olbracht Łaski⁶⁶, który swoimi posunięciami ułatwił Zygmuntowi koronację na króla szwedzkiego. W ten sposób powstała unia personalna Rzeczypospolitej i Szwecji, łącząca jednak oba kraje tylko pięć lat⁶⁷.

Stopniowo wpływy i aktywność polityczna Łaskiego słabły, chociaż próbował jeszcze pozyskać dla swoich koncepcji politycznych różnych monarchów i wpływowość europejskie. Przez szereg lat zabiegał np. o powołanie ligi antytureckiej. Z czasem jego miejsce na dworze królewskim zajęli synowie: Jan Olbracht i Hieronim. Do końca swojego życia był Łaski krnąbrny i gwałtowny⁶⁸. Zmarł 23 listopada 1604 r. w Łasku i tam został pochowany w styczniu 1605 r.⁶⁹

Olbracht Łaski miał nieprzeciętną osobowość. W swym postępowaniu był rzutki i energiczny, ale także porywczy i nieprzewidywalny. Zastąpił jako dobry taktyk wojskowy, zręczny negocjator, mecenas kultury i nauki. Jednocześnie był człowiekiem chorobliwie ambitnym i pozbawionym skrupułów w dążeniu do celu. Reprezentował sobą nieznaną dotąd w Polsce typ międzynarodowego

(*Tatrzańskiej*), „Rocznik Podhalański”, t. 10, 2007, s. 269-278.

65 R. Zieliński, R. Żelewski, *Olbracht Łaski...*, op. cit., s. 192; R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 249.

66 Przebywał tam z królem od października 1593 do lipca 1594 r.

67 R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 249.

68 Np. w 1599 r. najechał i opanował nadgraniczny zamek w Czorszynie, a w 1603 r. kazał ściąć zbitego sługę, który był odpowiedzialny za opanowanie przez Szwedów zamku w Marienburgu.

R. Żelewski, *Łaski Olbracht...*, op. cit., s. 249.

69 *Ibidem*, s. 246-250.

awanturnika. Mimo posiadanych zdolności i chęci do odgrywania znaczącej roli politycznej, nie miał jednak cech wybitnego męża stanu, jakim był chociażby jego bliski krewny – prymas Jan Łaski. Zarówno Olbrachta, jak i jego ojca – Hieronima można uznać za archetypy postaw wielu magnatów polskich, którzy w XVII-XVIII stuleciu byli na usługach obcych dworów, szkodząc interesom Rzeczypospolitej i przyczyniając się do jej upadku.

Znaczenie, kariery, prestiż oraz wpływy Łaskich trwały stosunkowo krótko, gdyż praktycznie ograniczały się do trzech pokoleń. Ich najważniejsze dokonania przypadały, gdy chodzi o dzieje Polski, na okres największej jej potęgi politycznej, gospodarczej i rozkwitu kulturalnego, co też z pewnością, obok wrodzonych zdolności i wykształcenia, ułatwiało im odnoszenie sukcesów na arenie międzynarodowej. Zbyt wygórowane jednak ambicje niektórych przedstawicieli rodu, zwłaszcza Hieronima i Olbrachta Łaskich, nie liczących się w podejmowanych działaniach z istniejącymi realiami, a także obiektywne czynniki, jak chociażby zmieniające się w Europie koniunktury polityczne, były często powodem ich porażek.

Ród Łaskich wygasł jeszcze w pierwszej połowie XVII w., kiedy po roku 1634 zmarł bezpotomnie ostatni jego przedstawiciel: Jan, syn Jana Olbrachta Łaskiego i Barbary z Bykowskich⁷⁰. Co prawda figurują jeszcze Łascy herbu Korab w *Spisie szlachty Królestwa Polskiego* z 1851 r.,⁷¹ ale jest to zapewne efekt znanych niedokładności przy interpretacji dowodów szlachectwa przez Heroldię Królestwa Polskiego. Dla porządku należy również dodać, że na Podlasiu i Mazowszu żył także drobnoszlachecki ród Łaskich, lecz herbu Prus⁷².

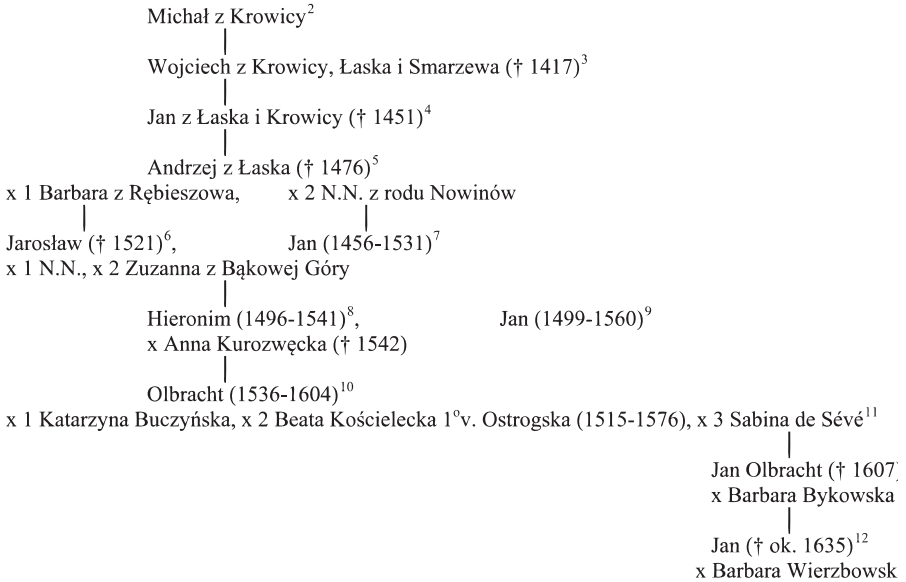
70 W. Dworzaczek, *Genealogia*, t. 2, Warszawa 1959, tablica nr 123.

71 *Spis szlachty Królestwa Polskiego, z podaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa*, Warszawa 1851, s. 136, ibidem, Dodatek, s. 27.

72 *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopełnienie Niesieckiego)*, Kraków 1870, s. 245-247.

ŁASCY

DRZEWO GENEALOGICZNE UWZGLĘDNIAJĄCE BARDZIEJ ZNANYCH CZŁONKÓW RODU¹



1 Na podstawie: W. Dworzaczek, *Genealogia*, t. 2, Warszawa 1959, tablica nr 123; *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, oprac. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, Kórnik, s. 176; i in. materiałów publikowanych.

2 Ok. 1349 r. wszedł w posiadanie wsi Łaska. Jego żoną była Krystyna. Miał czterech synów. Jeden z nich to Jan zwany Radlicą.

3 Kasztelan łędzki.

4 Chorąży mniejszy sieradzki.

5 Odziedziczył dobra rodowe. Z obu małżeństw miał sześcioro dzieci; czterech synów i dwie córki.

6 Wojewoda łęczycki i sieradzki.

7 Jan zwany „starszym”. W. Dworzaczek (*Genealogia*, op. cit.) jako rok urodzenia podaje: 1455.

8 Wojewoda sieradzki, dyplomata w służbie Polski, Węgier i Habsburgów.

9 Jan zwany „młodszym”, po przejściu na protestantyzm, był dwukrotnie żonaty. Z obu małżeństw miał dziewięcioro dzieci. Jednym z nich (z drugą małżonką Katarzyną) był syn Samuel Gotard Łaski (1553-1611), rotmistrz, sekretarz królewskim i dyplomata.

10 Od 1566 wojewoda sieradzki. W. Dworzaczek (*Genealogia*, op. cit.) jako rok śmierci podaje: 1605. W rzeczywistości jest to jednak data jego pogrzebu.

11 W literaturze występuje ona także jako Sabina de Sauve. Olbracht miał z nią czworo dzieci. Oprócz wykazanego tu Jana Olbrachta, także Hieronima (zmarł bezpotomnie) i dwie córki (Marię i Leonorę).

12 Zmarł bezpotomnie.

RESUMÉ

ROD LASKÝCH A JEHO ZVÄZKY S KEŽMARKOM

Jerzy M. Roszkowski

Rod Laských erbu Korab pochádzal z radov stredného rytierstva. Ich rodové majetky sa rozprestierali v strednej časti Poľska, v okolí mesta Sieradz, kde leží mesto Łask, od ktorého pochádza ich priezvisko. Od konca 14. storočia postavenie a majetok rodu postupne rástli. Dvaja príslušníci rodu: Hieronym (1496 – 1541) a syn Albert (1536 – 1604), ktorých osudy sa v 16. storočí spojili so Spišom a Kežmarkom, patrili k jeho posledným členom, ktorí v Poľsku, a dokonca aj v Európe ešte zohrávali významnú úlohu, ale zároveň prispeli k úpadku významu rodiny a strate väčšej časti majetku kvôli dlhom.

Najznámejší a najvýznamnejší spomedzi Laských nosili to isté meno: Jan a všetci boli kňazmi. Prvým z nich bol Jan Radlica (okolo 1330 – 1392), ktorý ukončil Krakovskú akadémiu a študoval v Paríži a Montpelliéri. Bol známy ako prírodovedec, lekár, kráľovský kancelár, krakovský biskup a jeden z piatich správcov (*magnus procurator*) Poľského kráľovstva z čias Ľudovíta I. z Anjou. Druhý je prímás Jan Lasky nazývaný starším (1456 – 1531). Bol poradcom poľských kráľov Alexandra a Žigmunda Starého a veľkým korunným kancelárom, vďaka čomu mal veľký vplyv na vnútornú aj zahraničnú politiku štátu. Významný cirkevný hodnostár a štátnik, diplomat, účastník Piateho lateránskeho koncilu, kodifikátor poľského práva, ktoré zhromaždil a vydal v tlačenej podobe v roku 1506. Treťou bol Jan Lasky mladší (1499 – 1560), prímásov synovec. Bol vysvätený za katolíckeho kňaza a plnil vysoké cirkevné funkcie, ale po 18 rokoch služby prešiel na protestantizmus a oženil sa. Je to najznámejší prívrženeц reformácie na svete pochádzajúci z Poľska. Je známy ako protestantský teológ a organizátor evanjelických cirkevných zborov vo východnom Frízsku a v Anglicku, v posledných rokoch svojho života tiež ako tvorca poľskej kalvínskej (evanjelickej reformovanej) cirkvi. Zásluhy Jana Laského mladšieho v tejto oblasti boli ocenené umiestnením jeho priezviska na pamätníku reformácie v Ženeve.

S Uhorským kráľovstvom boli vďaka zastávaným tu funkciám spojení Hieronym a Albert Laskí. Im patrilo pol storočia mesto Kežmarok a rozľahlé majetky

na Spiši spolu s dvomi hradmi (v Kežmarku a Nedeci). Obaja Laskí, ak neboli v Poľsku alebo ak sa nezúčastňovali na diplomatických misiách alebo vojenských výpravách, sídlili na kežmarskom hrade. Dlhšie tu bývala Hieronymova žena – Anna a Albertova žena – Beata. Tá posledná tu však nebývala z vlastnej vôle. 11 rokov ju totiž na hrade väznil jej manžel. Avšak predtým, ako k tomu došlo, sa preslávila ako prvá známa turistka, ktorá sa vydala na túru do Tatier. Bolo to v roku 1565.

RESUMÉ

FAMILY LASKY AND THEIR RELATIONS WITH KEŽMAROK

Jerzy M. Roszkowski

The roots of family Lasky of the Korab coat-of-arms came from the middle range of knighthood. Their family estates stretched across the middle Poland, notably in the surroundings of the town Sieradz; the Łask town, from which the name of this family is derived, may be found. From the end of the 14th century the position and family property had been growing gradually. Two members of the family, Jerome (1496 – 1541) and his son Albert (1536 – 1604), whose destiny influenced Spiš and Kežmarok in the 16th century, rank among the last members of this family that played an important role in Poland, even in Europe, but contributed to the bankruptcy of the very famous family and to the loss of significant amount of money because of a debt at the same time.

The most famous and influential members of the family were called Johns; all these men were monks. The first one was Jan Radlica (about 1330 – 1392) who graduated the Krakow Academy and studied in Paris and Montpellier. He was a very famous scientist, doctor, royal chancellor, the bishop of Krakow and one of the five administrators (magnus procurator) of the Polish kingdom in the times of Louis I. of Anjou. The second one is a primate Jan Lasky called older (1456-1531). He was an adviser of the Polish kings Alexander and Žigmund the Old and also a great crown chouncillor, indeed his position had a great impact on the domestic and foreign policy.

An important church dignitary and statesman, diplomat, the Fifth Lateran Council's participant, the Polish law codifier which was being collected and published in print by him in 1506. John Lasky Jr. (1499 – 1560), the primate's nephew, was the third one. He was ordained a Catholic priest and occupied the most important church positions, however switched to Protestantism after 18 years of his service and got married. He became the most famous Polish supporter of the Reformation in the world. He is known as a Protestant theologian and organizer of the Lutheran congregations in East Friesland and England, and also as a creator of the Polish Calvinist (Protestant Reformed) Church in the last years of his life. For his merits in this field of life he was awarded by engraving his name at Reformation memorial in Geneva.

Hieronym and Albert Lasky were linked with the Ugrian kingdom due to their positions held there. The town Kežmarok and vast estates in Spiš including two castles (in Kežmarok and Nedeca) belonged to their property for a half of the century. Both Laskys resided in the Kežmarok castle unless they were in Poland or took part in diplomatic missions or military expeditions. Hieronym's wife, Anna, and Albert's wife, Beata, resided there for a long time. The latter one was not living there by choice, however. She had been captured in the castle for by her husband for 11 years. But before that happened, she became famous as the first known tourist who took a trip to the High Tatras. It happened in 1565.

KEŽMAROK A RODINA LASKY

Nora Baráthová

Kežmarok bol slobodným kráľovským mestom s viacerými privilégiami. Jedinou nevýhodou slobodného kráľovského mesta bola skutočnosť, že panovník - jeho majiteľ, sudca a vyberač daní v jednej osobe - ho mohol hocikedy a hociakomu za vernú službu darovať. Stalo sa to nečakane aj v prípade Kežmarku. Kráľ Matej r. 1462 daroval svojim verným služobníkom bratom Štefanovi a Imrichovi Zápoľskému cenzus - príjem z daní, ktoré dovtedy platilo mesto Kežmarok do kráľovskej pokladnice. Bratia postavili priamo na území mesta aj hrad. Prvá zmienka o hrade je z r. 1463.¹ Hrad mal brániť mesto pred prípadnými nepriateľmi - v blízkosti boli hranice s Poľskom a Kežmarok doslova obkolesovali spišské mestecká, zálohované ešte r. 1412 poľskému panovníkovi. V skutočnosti však hrad mesto nebránil - hrad proti nemu bojoval. Kežmarčania sa nechceli vzdať práv slobodného kráľovského mesta a byť obyčajným zemepanským, resp. poddanským mestečkom. Majitelia hradu zase chceli mať z mesta čo najväčší ošoh. Spory a ozbrojené zrážky medzi majiteľmi hradu a mestom Kežmarkom trvali takmer 250 rokov.

Štefanov syn Ján Zápoľský mal vysoké ambície. V roku 1526 zahynul v bitke s Turkami pri Moháči uhorský panovník Ľudovít a Turkom už nič nezabránilo v ďalšom postupe do Uhorska. O uprázdnený trón sa uchádzali dvaja kandidáti - Ferdinand Habsburský a Ján Zápoľský a obaja sa dali korunovať za kráľov. Uhorsko sa rozdelilo na dva tábory, podobne aj spišské mestá. Kežmarok sa postavil



JÁN ZÁPOĽSKÝ

¹ IVÁNYI, Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 - 1526*. I. Budapest 1910, č. 228.

na stranu Zápoľského, večný konkurent slobodné kráľovské mesto Levoča bola prezieravejšia a pristúpila na stranu Ferdinanda. Ján Zápoľský vernosť Kežmarčanov „odmenil“ tým, že v r. 1527 daroval hrad a s ním nezákonne aj mesto Kežmarok svojmu prívržencovi Františkovi Battyánymu.² Keď sa Zápoľskému v boji proti Ferdinandovi prestalo dariť, prestúpil Battyány na stranu Habsburga.

Zápoľský sa medzitým utiahol do poľského mesta Tarnov v Sandomierskom palatináte, kde bol hosťom známeho poľského šľachtica Jána Tarnowskeho. Tu sa zoznámil s ďalším poľským šľachticom Hieronymom Laskym, ktorý vstúpil do Zápoľského služieb už ako známy diplomat. Lasky ešte toho istého roku vybavil pre Zápoľského prístup k tureckému sultánovi, ktorý tiež bojoval proti Ferdinandovi. Dva fronty proti Ferdinandovi by boli nesporne pomohli nielen Zápoľskému, ale predovšetkým Turkom v ich ďalšom postupe na sever. V roku 1529 sa stal Zápoľský oficiálne vazalom tureckého sultána, ktorý ho vzal pod svoju ochranu.

Medzitým sa Zápoľský dozvedel o nevere Battyányho, odňal mu kežmarské majetky a 30. septembra 1528 daroval Hieronymovi Laskemu „castrum Kesmark cum civitate murata similiter Kesmark appellata“, Richnavu, Gelnicu a ešte ďalšie majetky.³ Dostal aj titul spišského župana.

Hieronym Lasky (1496 - 1541) pochádzal z poľskej šľachtickej rodiny. Meno si odvodzovali od dedičného rodinného majetku Lask v oblasti Lodže. Hieronym študoval v Taliansku, potom bol v diplomatických službách v Bavorsku, Francúzsku, Anglicku, Dánsku i pri Turkoch. Bol príliš skúsený na to, aby nevidel, že Zápoľský svoju vojnu prehrá. A tak aj Lasky prestúpil na stranu Ferdinanda, ktorý mu darované majetky ponechal, ba vymenoval Hieronyma za svojho sprostredkovateľa u Turkov, takto využívajúc jeho staré známosti a skúsenosti. Sultán však uvrhol Laskeho do väzenia, na následky ktorého Lasky v roku 1541 zomrel.

S Kežmarkom vychádzal Hieronym pomerne dobre, potvrdzoval mu jeho práva, protestoval, keď ich niekto porušil a vyberal od mesta dane, aké predtým

2 Štátny archív v Levoči - pobočka Poprad, Magistrát mesta Kežmarku - ďalej len ŠA Le-pob. Poprad, MM-K. Pap. 855/1527.

3 WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii sacri et profani I.* Viennae 1774, s. 36 - 39.

neplatilo - fakt je, že na Kežmarok po príchode hradných pánov sa prestalo pozerat' ako na slobodné kráľovské mesto. Lasky poskytol mešťanom aj svojich vojakov do boja proti Levoči, s ktorou viedol Kežmarok vyše storočnú vojnu o právo skladu a bojovalo sa takmer na celom Spiši. Lasky však nepomáhal zadarmo - r. 1535 mes- tu šesťnásobne zvýšil dane (ročne sa platilo už 600 zlatých, pričom cena meštianskeho domu sa v tom čase pohybovala od 26 do 55 zla-



HIERONYM LASKY U SULTÁNA

tých)⁴, požičieval si od mešťanov ďalšie peniaze, záložoval mestské majetky. Ešte r. 1534 platili Kežmarčania daň Laskemu vo výške 100 zlatých - aby sa ukázal „štedrý“, z tejto dane dal 30 zlatých na stavbu mestského mlyna a 12 zlatých na špitál.⁵ Túto štedrosť však prejavil prvý a poslednýkrát, potom od mesta už len bral, čo sa dalo.

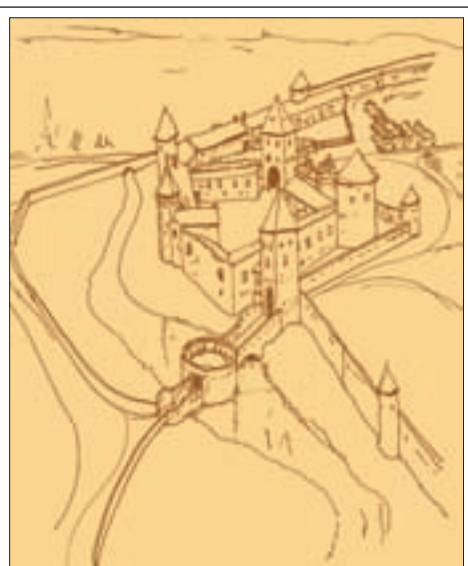
Po Hieronymovej smrti sa stal kežmarským zemepánom 11-ročný syn Albert (1536 - 1605). Jeho tútorom bol Matej Lobocký, bratranec nebohého, ktorý pôsobil krátky čas aj ako kežmarský hradný kapitán. Počas neprítomnosti Lobockého zastupovali iní hradní kapitáni.

Lobocký bránil záujmy Laskych proti ďalším poľským veľmožom, ktorí sa miešali do ich majetkových záležitostí. Nie je známe, z akých dôvodov sa snažili Kežmarčanom rozkazovať sandomiersky palatín a biečenský kastelán, ale Lobocký prikazuje mešťanom, aby poslúchali len jeho zástupcov.⁶ Nie je však vylúčené, že Hieronym mal u nich nejaké nevyrovnané dlhy. V roku 1545 oklieštil Lobocký mesto o vstupnú Nižnú bránu, ktorej stavba sa opierala o hrad a pripojil ju k majetku hradu. Takto

4 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 123/8. 10. 1535.

5 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 122/1534.

6 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 144/1546.



HRAD A NIŽNÁ BRÁNA
- REKONŠTRUKCIA ING. KOSTŤRÁNKA

ostali mestu len dve oficiálne vstupné brány - Vyšná a Kušníerska.

Albert Lasky pokračoval v šľapajach svojho otca: zdedil po ňom nedostatok finančných prostriedkov. Načo peniaze konkrétne potreboval, nie je známe. Snáď na dlhé cesty po Európe? Na vydržiavanie svojho prepychového dvora? Už r. 1561 záložoval niekoľko obcí a dokonca aj hrad Dunajec (Nedecu). Finančná kríza Laskeho vrcholí koncom 60. rokov 16. storočia. Voči mestu má podlžnosti vo výške 356 zlatých, r. 1570 zálohuje Mengusovce a v roku 1571 Malý Slavkov.⁷ Zrejme nevy-

platil ani jednu dlžobu, lebo ešte v tom istom roku 1571 zálohuje za 10 000 zlatých kežmarský hrad s príslušnými majetkami - čo znamenalo protiprávne aj s mestom Kežmarkom - Jánovi Rueberovi z Piscendorfu, kapitánovi Horného Uhorska.

Ján Rueber (? - 1584) pochádzal z Porýnia, bol vo vojenskej službe viacerých panovníkov: bojoval vo Francúzsku, Nemecku, na území Talianska, potom prešiel do Uhorska do boja proti Turkom a napokon r. 1568 prevzal hlavné vedenie armády. Na Spiši ho poznali ako vedúceho komisie, ktorá rozhodovala o častých sporoch na uhorsko-poľských hraniciach.⁸

Podmienka záložnej zmluvy Lasky - Rueber znela: ak do roka (24. apríla 1572) Lasky svoj dlh Rueberovi nesplatí, ostanú zálohované majetky u Ruebera alebo jeho potomkov do ďalších troch rokov, v prípade nevyplatenia aj dlhšie. Dlh je možné splatiť i neskôr, vždy v intervale troch rokov.⁹

⁷ ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 172/1571.

⁸ RADZISZEWSKA, Julia: *Studia z dziejów ustroju Spisza*. Katowice 1969, s. 133.

⁹ GENERSIICH, Christian: *Merkwürdigkeiten der Königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn am Fusse der Carpathen I*. Caschau 1804, s. 266.

Podľa očakávania Lasky dlh v dohodnutom termíne nevyrovnal. Rueber prišiel ku Kežmarku a žiadal o vstup do mesta. Mešťania ho však odmietli vpustiť - možno o svojom zálohovaní ani nevedeli. Keď sa to dozvedel Lasky, ponáhlal sa za Rueberom a zvýšil svoju pôžičku na 42 000 zlatých, pričom dal do zálohu aj svoje panstvo v Spišskom Štiavniku. Ani túto pôžičku nesplatil. Rueber znova prišiel spolu so svojím synom Jurajom pod mestské brány Kežmarku a keď ho mešťania opäť odmietli vpustiť, odvolávajúc sa na to, že nemajú



od Laskeho žiadne inštrukcie, povolal Rueber svojich vojakov a tí 24. mája 1573 dobyli mestské brány, obsadili ich svojimi vojakmi a kľúče od mesta prevzal Rueberov kapitán.

Keďže Kežmarok bol jednou z posledných pevností proti blízkym hraniciam s Poľskom, snažil sa Rueber získať hrad úplne pre seba a podmienky záložnej zmluvy ignoroval. Takisto ignoroval potvrdenie panovníka Maximilána o tom, že hrad vlastní rodina Lasky ešte od čias panovníka Ferdinanda.¹⁰

V roku 1575 kežmarský hrad vyhorel - v meste vyvádžal neznámy podpaľač a spolu s hradom vypálil aj časť námestia. Hrad bolo potrebné opraviť. Rueber sa obrátil na Laskeho so žiadosťou, aby mu vrátil vypožičanú sumu, avšak ten peniaze nemal. Preto bol Ján Rueber nútený v roku 1577 za 12 000 zlatých zálohovať Kežmarok Stanislavovi Thurzovi z Betlanoviec. Rueber v termíne dlh vyplatil, ale hneď potreboval ďalšie financie na najímanie a vyplácanie svojich žoldnierov, a tak 4. júla 1579 si požičiava 42-tisíc zlatých od bohatého trnavské-

¹⁰ ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 173/21. 8. 1573.



ALBERT LASKY

ho meštana a veľkoobchodníka Šebastiána Thökölyho. Do zálohu mu dáva Kežmarok - hrad i mesto, majetky v obciach Malý Slavkov, Huncovce, Veľká Lomnica, Stará Lesná, Stotince, Výborná a obce Spišský Štiavnik, Hranovnica, Spišské Bystré, Kravany, Vikartovce, Spišský Hrhov a Lučivná so všetkým príslušenstvom.¹¹

Celý akt sa však uskutočnil bez vedomia Alberta Laskeho, ktorý bol v tom čase vo Viedni. Dozvedel sa o tom práve od Thökölyho, ktorý ho navštívil s návrhom získať na zálohované majetky dedičské

právo. Výsledok schôdzy bol taký, že si aj Lasky od Šebastiána vypožičal 18 000 zlatých. Ten si však dal takúto podmienku: ak sa mu do troch rokov nevráti kompletná vypožičaná suma 60 000 zlatých (42 000 od Ruebera a 18 000 od Laskeho), založené majetky Kežmarok a Spišský Štiavnik prepadne dedične v prospech Thökölyho. Lasky aj s tým súhlasil. Šebastián ihneď poslal do kežmarského hradu svojho kapitána.

Keď sa dozvedel o tejto „transakcii“ Rueber, ihneď zložil na Spišskej Kapitule (locus credibilis - hodnoverné miesto) sumu 10 000 zlatých, čo bola hodnota kežmarského hradu, nestarajúc sa o ostatné zálohované majetky. Potom prišiel do Kežmarku a vyhnal z hradu Šebastiánovho kapitána.

Odrazu mali kežmarskí obyvatelia nad sebou troch zemepánov. V mestskom archíve sa zachovalo viacero listov, ktoré Kežmarčanom adresoval ako Lasky,¹² tak aj Rueber.¹³ Oboja zemepáni žiadajú, aby im obyvatelia ostali verní. Rueber

11 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 189/4. 7. 1579.

12 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 196/20. 5. 1580, Pap. 195/6. 7. 15802.

13 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 197/13. 5. 1580.

sa ešte aj vyhráždal, že potrestá mešťanov preto, lebo pustili do mesta Thökölyho ľudí. Mali poslúchať jeho kapitána Rottenbergera. Musia vedieť, že ich dedičným pánom je Lasky, záložným pánom Rueber. Thököly sa nespomína, akoby neexistoval.

V tomto období museli Kežmarčania platiť dane všetkým trom zemepánom, takisto všetkým zložiť prísahu vernosti. Lasky síce v liste z 20. mája 1580 píše, aby Kežmarčania neprisahali vernosť Thökölymu, ale v ďalšom liste z 12. júla 1580¹⁴ je už zhovievavejší, dovoľuje, aby sa Šebastiánovi prisahala vernosť, no len na dva roky. Varuje aj pred prudkosťou Ruebera. Ten obvinil mešťanov zo spojenia s Thökölym a v sprievode rôznych nadávok na Šebastiána vystríha Kežmarčanov pred prísahou vernosti.¹⁵

Napokon Rueber a Šebastián Thököly dňa 18. decembra 1580 uzavreli vo Viedni ďalšiu zmluvu, podľa ktorej mal Rueber do dňa sv. Juraja (24. apríl) alebo do ďalších 15 dní roku 1581 vyplatiť za Kežmarok 22 000 zlatých. Zmluva sa týkala výlučne Kežmarku. Rueber si však vymienil ešte ročný odklad sumy. Ak by ani dovtedy sumu nesplatil, Kežmarok by pripadol dedične Šebastiánovi. O tejto dohode nevedel zase Lasky, ktorý bol v tom čase v Poľsku.

Rueber peniaze do termínu nesplatil, ale ani majetok neodovzdal. Thököly sa obrátil o pomoc na arciknieža Ernesta. Panovník Rudolf by však radšej videl Kežmarok a jeho hrad v rukách Nemca Ruebera než maďarského zemana. Rueber si bol toho vedomý. Arciknieža po konzultácii s panovníkom odporúčalo, že by bolo lepšie pre krajinu, keby ostal Kežmarok v rukách uhorskej šľachty než v rukách Poliaka Laskeho a navrhlo, aby si Rueber kúpil od Šebastiána dedičné právo na Kežmarok - Thököly by ostal len záložným pánom.

Rueber tento návrh odmietol. Thököly hľadal pomoc ďalej. Hoci bol evanjelikom, oslovoval aj katolíckych biskupov, tí však nepomohli. Napokon už bol sám ochotný zaplatiť Rueberovi 15 000 zlatých, ak by sa vzdal svojich nárokov na zálohované majetky. Aj toto Rueber odmietol. Napokon predsa len zasiahol panovník, ktorý pochopiteľne nadrážal Rueberovi a jeho pričinením sa obaja zemepáni 18. apríla 1582 dohodli v tom zmysle, že Rueber dá Thökölymu za de-

14 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 198/18. 7. 1590.

15 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 199/19. 7. 1580, Pap. 200/27. 7. 1580.



**NAJSTARŠIE VYOBRAZENIE
KEŽMARSKÉHO HRADU**

dičné právo na Kežmarok 16 000 zlatých a k tomu ešte aj vypožičaných 42 000 zlatých. Ak by obnos nevyplatil do roka, všetky majetky pripadnú Thökölymu, ale dedičné právo ostane Rueberovi. Majetok môže získať späť vtedy, ak zloží celú sumu a „penále“ 25 000 zlatých. Lasky sa už v zmluve vôbec nespomínal.

Lenže Lasky začal zháňať peniaze. Napokon na kežmarský hrad, v ktorom sa v roku 1583 zdržiaval, povolal anglických alchymistov Dr. Johna Deea a Edwarda Kelleyho, ktorí predtým pôsobili na dvore panovníka Rudolfa II. v Prahe. Lasky dúfal, že mu transmutáciou rôznych kovov vyrobia zlato alebo striebro, ktoré teraz tak veľmi potreboval.¹⁶ Mešťanov údajne očaril hlavne Kelley svojou vysokou postavou, mal fúzy, bradu, dlhé vlasy, ktoré skrývali chýbajúce uši (pre časté podvody mu ich odrezali ešte v Anglicku) - vyzeral ako černokňažník. Pochopiteľne, alchymisti žiadne drahé kovy nevyrobili.

Laskemu nepomohli ani tri manželstvá s bohatými ženami - z nich najznámejšia bola Beata, rod. Koscieleska (1515 - 1576). Tradovalo sa, že Beata pochádzala z lôžka poľského kráľa Žigmunda Starého a jeho najmilšej dvornej dámy Kataríny Telničanky, ktorá pochádzala z Moravy. Preto bola Beata vychovaná aj na kráľovskom dvore. Vydala sa za bohaté knieža Ilju Ostrogského a po jeho smrti zdedila obrovské majetky. Ostala jej dcéra Alžbeta, zvaná aj Halška (1539 - ?) Nevedno, ako sa Lasky dopyčul o pani Beate, či sa zoznámili náhodne, ale ich stretnutia poznačilo vzájomné porozumenie. Beata, ktorá sa blížila k päťdesiatke, uverila rečiam ani nie 30-ročného šľachtica a podala mu svoju ruku k spoločnému životu. V dobových šľachtických rodinách to nebolo nič mimoriadne. Jej dcéra už bola vydatá, hoci tiež prežívala viacero dobrodružných manželstiev.

¹⁶ LIPTÁK, Johann: *Alchimisten, Gottsucher und Schatzgräber in der Zips*. Kežmarok: Sauter 1938.

Beata Laska pri príchode do Kežmarku ostala nadšená. Učarovala jej krása blízkych Tatier. Vybrala sa tam sama v spoločnosti kežmarských mešťanov, zrejme aj pedagógov kežmarskej školy, ktorí boli so svojimi žiakmi častými návštevníkmi Tatier - jedna z ich častí patrila do kežmarského chotára už od r. 1269. Výletníci smerovali zrejme k Zelenému plesu. Dobová kežmarská daňová kniha medzi inými zápismi totiž uvádza: „Pani Laska našla veľké zaľúbenie v tomto kraji a na Turíce roku Pána 1565, sprevádzaná mnohými mešťanmi, odcestovala do hôr.“¹⁷

Pani Laska na túto odvahu, ktorá sa v tej dobe považovala za nemravnosť, kruto doplatila. Netušila, že Albert už dávno rozmýšľa o tom, ako získať jej majetky a súčasne sa zbaviť o dvadsať rokov staršej manželky. Beatin výlet mu prišiel veľmi vhod a využil ho ako príklad nemravnosti. Daňová kniha pokračuje v zápise: „Keďže sa pani Laska previnila proti zásadám mravnosti, dal ju jej manžel Albert Lasky zavrieť do najpevnejšej veže svojho hradu.“ Dal ju zamurovať do miestnosti hladomorne, kde mala jedným okienkom výhľad na Tatry a druhým okienkom sa jej podávala strava. Tu ostala šesť rokov a vyslobodil ju nový majiteľ hradu Rueber. Podľa poľských historikov ju mal prepustiť r. 1576 už tretíkrát ženatý manžel a povoliť jej odchod do Košíc, čo je však menej pravdepodobné.

V súčasnosti hlavne poľskí historici tvrdia, že na výlet do Tatier šli obaja manželia spolu. Dnes sa už nedozvieme, aká bola skutočná pravda a čo vymyslené sa k nej pridalo, ale faktom je, že Beata Laska bola v kežmarskom hrade väzená takmer až do svojej smrti.



BEATA LASKA

¹⁷ GENERSICH, Ch.: c. d. II. Leutschau 1804, s. 260.

Pritom istú dobu za života Alberta Laskeho bol práve kežmarský hrad strediskom umenia na území Spiša - žil tu krátky čas napr. aj sliezsky básnik Adam Schröter a v jednej svojej básni z r. 1564 spomína aj Tatry ako Karpaty:

*„Zmieniajac miejsce, ide gdzie los wzywa,
tam, kedy Karpat chochól pruje chmury,
i staje w dworze Laskiego... „*

Vo voľnom preklade to znamená:

*„Meniac miesto, idem, kde ma osud volá,
tam, kde vrchol Karpát pára mraky
i stojím na dvorci Laskeho...“¹⁸*

Doslova „zamotané“ a ťažko pochopiteľné finančné boje o kežmarský hrad a aj mesto naďalej pokračovali. Keďže Rueber ani teraz dlh nesplatil, domnievajú sa, že dedičné právo mu aj tak ostane, rozhodol sa Šebastián konať a ešte v roku 1583 obsadil kežmarský hrad. Kde bol v tom čase Lasky, nevieme. Ďalšie spory zemepánov prerušila 15. marca 1584 smrť Jána Ruebera. Keď sa Lasky dozvedel, že jeden protivník z hry vypadol, rozhodol sa vystúpiť na scénu. V apríli 1584 poslal do Kežmarku svojho dôverníka Fabiana a svojho sekretára - niekdajšieho kežmarského notára a richtára Imricha Szontagha. Obaja najprv navštívili Thökölyho so žiadosťou, aby predĺžil Laskemu termín splátky, pretože zohnal peniaze a už je s nimi na ceste z Poľska. Šebastián súhlasil za podmienky, že mu bude vyplatená celá zálohovaná suma a o všetkom sa dohodnú s Rueberovými dedičmi vo Viedni.

Keď sa vyslanci vrátili s priaznivými správami, a najmä s tým, že mešťania ešte stále prejavujú sympatie Laskemu, ten sa rozhodol pre rázny postup. Vtiahol do Kežmarku s niekoľko sto ozbrojenými mužmi. Na zhromaždených obyvateľov zapôsobil dojímavými slovami: „Vážim si mesto Kežmarok ako svoje rodné mesto, vážim si ho vždy veľmi vysoko, ba vyššie než svoj život.“¹⁹ Nezabudol však pripomenúť, že nie jeho vinou (!) sa Kežmarok dostal do terajšej situácie. Napokon sľúbil zhromaždeniu už dopredu odpustenie platenia daní

18 NYKA, Józef: Beata Laska - pierwsza turystka tatrzańska. In: *Wierchy*, r. 29, Kraków 1961.

19 GENERSIICH: *Merkwürdigkeiten...* s. 277.

na desať rokov, ak sa znova stane ich pánom. Potom poslal na hrad deputáciu, ktorá mala žiadať Thökölyho, aby hrad opustil a prevzal si peniaze na Spišskej kapitule. (Domnievame sa však, že tam žiadne neboli - ak by mal Lasky peniaze, doniesol by ich z Poľska so sebou do Kežmarku.) Thököly odpovedal, že pokiaľ nebude mať peniaze vo svojich rukách, zatiaľ hrad neopustí. Nato Lasky vyzval Kežmarčanov do zbrane, i keď ho poprední mešťania prosili, aby tým ešte viac nezhoršil položenie mesta.

Celú situáciu opisuje Šebastián Thököly v liste arcikniežatu Ernestovi, ako aj panovníkovi takto: „Pán Lasky ma pred všetkými obyvateľmi obvinil najhroznejšími obžalobami a napadol najurážlivejšími výrazmi, potom vyzval ľudí k obsadeniu hradu a tí ho skutočne nasledovali, hrad útokom obkľúčili, strieľali do okien hradu a málo chýbalo, aby mi strely z pušiek nezapríčinili smrť.“²⁰ Šebastián síce nepíše, akým spôsobom sa bránil, ale hrad dobytý nebol a navyše sa mu podarilo, ako aj sám píše, nebadane vyslať svojho človeka do Košíc (!) s prosbou o pomoc. Posol sa však na jeho šťastie zastavil v Levoči, kde bola vojenská cisárska posádka.

Lasky zamedzil dovoz potravín do hradu - zrejme sa mu podarilo obsadiť Nižnú bránu, ktorá bola s hradom spojená, ale do samotného hradu neprenikol. Opäť tam poslal delegáciu s odkazom, že ešte stále zaručuje slobodný odchod Thökölymu. Ten opäť odmietol hrad opustiť.

Onedlho prišla z Levoče pomoc - niekoľko sto jazdcov a 800 pešakov z posádky cisárskeho generála



ARMALES ŠEBASTIÁNA THÖKÖLYHO

Ferdinanda von Nogarolliho. Obsadili mesto a uzavreli všetky brány mestského opevnenia, aby nikto nemohol Kežmarok opustiť. Onedlho prišiel do Kežmarku sám Nogarolli v sprievode synov Ruebera z prvého manželstva - Juraja a Jána a spišského podžupana Krištofa Görgeyho. Všetci odporúčali Laskemu, aby sa

20 KÁROLYI, Árpád: Tököly Sebestyén megszerzi a Késmárkot. In: *Századok*, Budapest 1878, s. 271.

z Kežmarku čím skôr vzdialil. Lasky dňa 27. apríla 1584 Kežmarok opustil, ale na Spišskej kapitule podal protest proti takémuto jednaníu a zanechal obyvateľom Kežmarku odkaz, aby nikomu inému neprisahali vernosť. Potom odišiel do Poľska a nikdy viac sa do svojho rodného mesta nevrátil.

A tak 28. apríla 1584 zložili kežmarskí obyvatelia tri prísahy vernosti: kráľovi ako pozemkovému pánovi, Rueberovcom ako dedičným pánom a Thökölymu ako záložnému pánovi.²¹ Prísahu potvrdil arciknieža Ernest. Mesto sa k nemu odvolalo, ale márne. Dňa 8. júna 1584 Ernest Kežmarčanom napísal, že pánom Kežmarku je výlučne Thököly a viac s Laskym nemajú mať čo do činenia. Ba dokonca povolil Nogarolliho pešiakom, aby sa v nepokojnom meste zdržali ešte nejaký čas, prípadne im možno poslať aj posilu.²²

Arciknieža presvedčil aj panovníka o tom, že Lasky nebol v práve. Na žiadosť Thökölyho napísal 16. apríla 1585 Kežmarčanom list aj panovník Rudolf II., v ktorom odsudzuje Laskeho počínanie a považuje ho za protiprávne.²³ Panovník ustanovil na vyšetrenie incidentu komisiu, pred ktorou sa mešťania museli ako rebeli 20. mája 1585 zodpovedať. Mesto postihli rôzne sankcie, občanom sa zakázalo nosenie zbraní a čo mali, museli odovzdať. Zozbieralo sa 21 kanónov, 4 hákovnice, 225 halapartní, 1 200 šípov, 32 sudov pušného prachu, 150 kamenných gúl atď.²⁴

Lasky ešte raz zasiahol do diania mesta - dňa 28. júla 1585 napísal samotnému panovníkovi o násilnostiach, ktoré „homo novus“ Thököly (získal totiž zemianstvo len v roku 1572, nemal šľachtický pôvod) pácha na nevinných kežmarských obyvateľoch a sám Lasky za všetko preberá zodpovednosť.²⁵

Toto neskoré priznanie už nič na veci nezmenilo, lebo 19. januára 1586 došlo medzi mestom Kežmarkom a Šebastiánom Thökölym k „dohode“ a 24. januára 1586 prijali kežmarskí obyvatelia Šebastiána za svojho zemepána. V dohode mesto uznalo,²⁶ resp. muselo uznať, že jeho jednanie voči Thökölymu bolo bezprávne,

21 GENERSIICH, Ch.: *Merkwürdigkeiten...*, s. 281.

22 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 207/8. 6. 1584.

23 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 209/16. 4. 1585.

24 KÁROLYI, A.: *c. d.*, s. 275.

25 ŠA Le-pob. Poprad, MM-K, Pap. 210/28. 7. 1585.

26 Nakoľko listiny sa nezachovali, opierame sa o: BRUCKNER, Győző: *Késmárk és a Thököly család*. In: *Közlemények Szepes Vármegye múltjából*, r. 1, 1909, č. 1 - 4.

hlavne to vystúpenie so zbraňami. Mesto slúbilo, že do mesiaca vyhľadá a potrestá vedúcich tohto odporu, pričom druh trestu malo oznámiť vopred zemepánovi. Ak s ním bude súhlasiť, potom môžu byť vinníci potrestaní, ak však tresty nebudú vykonané načas, vedúcich odporu potrestá telesne i hmotne sám Thököly. Okrem toho mu mesto musí zaplatiť odškodné 4000 zlatých. Piaty bod dohody znel: „Keď mesto vedúcich odporu náležite potrestá a odprosí za spáchané urážky, tak mu bude odpustené a slobody mesta ostanú ešte neporušené.“ Ďalej si hradný pán vynútil od Kežmarčanov sľub, že si už nikdy viac nič nezačnú s Laskym alebo inými nepriateľmi, nikdy proti svojmu pánovi nepovstanú a nebudú mu neverní, ba naopak, v každom čase budú ochotní potvrdiť mu vernosť a poslušnosť „svojím životom a vlastnou krvou“. Kto by sa previnil, toho tvrdo potresce sám Thököly. Ak by sa vzbúrilo celé mesto, vtedy Šebastián ako „dominus terrestris“- zemepán potrestá so svojimi vojakmi obyvateľov ako zločincov. Zmluva nezabudla ani na Imricha Szontagha, ktorý umožnil Laskemu „podvodom sa vkradnúť do Kežmarku a osnovať zákerný útok“. Szontagh bol proskribovaný a ktokoľvek by ho v krajine stretol, mohol ho potrestať, pričom jeho majetok by pripadol Thökölymu.

Kým za čias Zápoľských a Laskych mal Kežmarok „dvojtvárný“ charakter - bol slobodným kráľovským mestom, ale mal zemepána, ktorý podporoval jeho privilégiá, za panstva rodiny Thököly sa začalo vo všeobecnosti na Kežmarok pozeráť už ako na mesto poddanské. Uvažovali sa naň dane, aké doteraz neplatilo, kežmarskí obchodníci pri svojich cestách Uhorskom i Poľskom museli platiť clá a tridsiatky.

Pre mesto nastalo obdobie veľkého politického, ale predovšetkým hospodárskeho úpadku. Obyvatelia museli zálohovať klenoty z radnice a dokonca zálohovali panstvu v neďalekých Strážkach aj organ z kostola sv. Kríža,²⁷ aby za získanú sumu mohli hradiť cestovné výdavky poslom, ktorí šli do Viedne prosiť panovníka o znovupotvrdenie mestských práv, čo sa však nestalo. Na trovy mesta však podnikal svoje cesty aj zemepán so svojím sprievodom.

Tak sa začalo storočie panovania štyroch generácií rodiny Thököly - Šebastiána, Štefana I., Štefana II a Imricha - nad mestom Kežmarkom. Toto obdobie tvorí jednu z najčernejších strán histórie mesta.

27 GENERSICH, Ch.: *Merkwürdigkeiten...* s. 327

RESUMÉ

KIEŻMARK I RODZINA ŁASKICH

Nora Baráthová

Kieżmark był wolnym miastem królewskim i cieszył się wieloma przywilejami. Wraz z budową zamku w samym mieście i przybyciem rodziny Zápolya zaczął zmieniać się w miasto poddańcze. Jan Zápolya, który walczył o tron węgierski z Ferdynandem Habsburgiem, w 1528 r. podarował zamek i – bezprawnie – także miasto Kieżmark swojemu dyplomacie, polskiemu szlachcicowi Hieronimowi Łaskiemu. Po porażkach Zápolyi Łaski przeszedł na stronę Ferdynanda.

Hieronim Łaski utrzymywał dobre stosunki z miastem, potwierdził jego prawa, mieszczanom pomógł kierując swoich żołnierzy do walki przeciwko Lewoczy, z którą Kieżmark przez ponad 100 lat prowadził wojnę o prawo składu. Nie pomagał jednak za darmo – sześciokrotnie podniósł podatki w mieście, pożyczał od mieszczan pieniądze, zastawiał miejskie majątki.

Po śmierci Hieronima kieżmarskim panem został jego syn Olbracht. Odziedziczył on po ojcu nie tylko majątki, ale i pusty skarbiec. W 1571 r. za 10 000 złotych zastawił kieżmarski zamek wraz z przynależnymi majątkami, czyli – bezprawnie – także miasto Kieżmark, oddając go Janowi Rueberowi z Piscendorfu, kapitanowi Górnych Węgier. W 1575 r. kieżmarski zamek spłonął. Należało go wyremontować. Rueber zwrócił się do Łaskiego o zwrot pożyczonej kwoty, ale ten nie miał pieniędzy. Dlatego Jan Rueber musiał w 1577 r. zastawić Kieżmark Stanisławowi Thurzo z Betlanoviec w zamian za 12 000 złotych. Rueber spłacił dług w terminie, ale szybko potrzebował kolejnych środków na wynajęcie i wypłacenie żołdu swoim żołnierzom, więc 4 lipca 1579 r. pożyczył 42 000 złotych od bogatego trnawskiego mieszczanina i kupca handlującego winem Sebastiana Thököly. Cała transakcja została przeprowadzona bez wiedzy Olbrachta Łaskiego, który przebywał w tym czasie w Wiedniu. Dowiedział się o tym właśnie od Sebastiana Thököly, który odwiedził go z propozycją uzyskania dziedzicznego prawa do zastawionych majątków. Wynik spotkania był taki, że Łaski pożyczył od Sebastiana Thököly 18 000 złotych. Ten jednak postawił warunek: jeżeli w ciągu trzech lat nie zostanie mu zwrócona cała pożyczona kwota, czyli 60 000

złotych (42 000 od Ruebera i 18 000 od Łaskiego), zastawione majątki przepadną na rzecz Thökölyego z prawem ich dziedziczenia. Łaski przystał i na to. Starając się zdobyć pieniądze wynajął angielskich alchemików Deea i Kelleya, którym oczywiście nie udało się wyprodukować żadnego metalu szlachetnego.

Łaskiemu nie pomogły nawet trzy małżeństwa z bogatymi kobietami, z których najszynniejszą była Beata z rodu Kościeleckich, pierwsza znana tatrzańska turystka (1565), która swoją wycieczkę przypłaciła uwięzieniem w kieżmarskim zamku.

Ani Rueber, ani Łaski nie spłacili długu. Mimo że w 1584 r. Łaski najechał na kieżmarski zamek próbując go zdobyć, Thököly pozostał jego właścicielem. Cztery pokolenia tego rodu panowały nad Kieżmarkiem przez ponad 100 lat.

RESUMÉ

KEŽMAROK AND THE LASKY FAMILY

Nora Baráthová

Kežmarok was a free royal town of many priviledges. Being built in the centre of the town and followed by the arrival of Zapolsky royal family into the castle, Kežmarok started to change it's character into the liege town. Ján Zápoľský, fighting for the Hungarian throne against Ferdinand Habsburg, donated the castle and illegally Kežmarok town, too to his diplomat, the Polish nobleman, Hieronym Lasky in 1528. After several bad successes of Zápoľský, Lasky had made Ferdinand his ally.

Hieronym treated Kežmarok well, was confirming its priviledges, provided the burgenses with his soldiers in the war against Levoča with whom Kežmarok led war lasting for almost one hundred years on the right of store. However, he wasn't helping for free; the town taxes had been increased sixfold, he had even borrowed more money from the town citizens and deposited the town properties.

After Hieronym's death his son, Albert, became the Kežmarok landowner. His father legated him not only properties but also the lack of money. In 1571 Albert deposited the Kežmarok castle and its respective holdings, i.e. he depisited the

castle, even the town itself illegally to Ján Rueber from Piscendorf, the captain of the Upper Hungary, for 10, 000 gold coins. In 1575 the Kežmarok castle had burnt down. It was necessary to carry out a reconstruction of the castle. Rueber asked Lasky to return him the money, however he had not any. Consequently, Ján Rueber was thus forced to deposit Kežmarok to Stanislav Thurzo from Betlanovce for 12, 000 gold coins. Rueber paid debt on time but soon needed more money in order to hire and pay his mercenaries and so, on 4th July 1579 he borrowed 42, 000 gold coins from rich burgess and wholesaler of whine, Šebastián Thököly from Trnava. The business itself was conducted without the knowledge of Albert Lasky, being in Vienna at that time. He learnt about it from Thököly who visited Lasky in order to gain the inheritance right to backup properties. As a result, Lasky borrowed 18, 000 gold coins from Šebastián. Though, Thököly required the properties to forfeit him in a case that the whole amount of money would not be return to him (42, 000 gold coins from Rueber and 18, 000 from Lasky. Lasky agreed. In order to gain moey, Lasky called English alchymists Dee and Kelly, of course, they had produced no precious metals.

Nor was Lasky successful in three marriages with rich women – Beata Koscieleska being the most famous one, the first-known tourist in the High Tatras (1565) for what she had been punished – she had been imprisoned in Kežmarok castle's tower.

Neither Rueber, nor Lasky did pay the debt. Although Lasky tried to capture the Kežmarok castle in 1584 Thököly remained his owner. Four generations of this family ruled Kežmarok for almost one hundred years.

OLBRACHT ŁASKI Z POLSKIEJ PERSPEKTYWY

Jan Flaszka, Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni

SOKRATES W RODZIE, ACHILLES W BOJU, ULISSES W PRZEWADZE...

W 1609 roku ukazało się w Krakowie panegiryczne dzieło Jakuba Unieszowskiego „Eudimondia Olbrachta Łaskiego wojewody sieradzkiego, Sokratesa w rodzie, Achillesa w boju, Ulisessa w przewadze polskiego”. W wydawnictwie tym umieszczono ilustracje drzeworytowe ukazujące naszego „Achillesa w boju”, a więc sztychy przedstawiające jak Olbracht walczy dzielnie i mężnie z Mołdawianami i Tatarami¹. Wzorując się na nich w XIX wieku jego rysunkowy portret sporządził Jan Matejko, z kolei na podstawie rysunku wykonano popularny drzeworyt ilustracyjny². Łaskiego sportretował też w XIX stuleciu, na podstawie wcześniejszych przekazów ikonograficznych, znakomity ilustrator Michał Elwiro Andriolli.

Barwna osobowość Olbrachta Łaskiego, jego niezliczone zabiegi dyplomatyczne ocierające się często o zuchwałość, niekiedy nawet o pospolite awanturnictwo, zarazem humanistyczna ogłada jakiej nabył na dworach europejskich ów dumny magnat, przysparzały mu zarówno zwolenników jak i wrogów. Jego biografia stała się nie tylko przedmiotem badań historycznych, został także bohaterem popularnej w swoim czasie powieści historycznej Teodora Jeske-Choińskiego (1854 - 1920)³. Jej akcja rozgrywa się w realiach Rzeczypospolitej ostatnich Jagiellonów, zaś bohaterem jest właśnie Olbracht Łaski śniący o gospodarstwie mołdawskim.

Ze starszej literatury historycznej poświęconej Olbrachtowi Łaskiemu należy wymienić prace Kraushara⁴ oraz Zakrzewskiego⁵, z których przebija zarówno fascynacja osobowością bohatera, z jednoczesnym wszakże zwróceniem jednak uwagi na jego cechy ujemne.

1 Unieszowski Jakub, Eudimondia Olbrachta Łaskiego wojewody sieradzkiego, Sokratesa w rodzie, Achillesa w boju, Ulisessa w przewadze polskiego, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie.

2 Zieliński Ryszard, Żelewski Roman, Olbracht Łaski. Od Kieżmarku do Londynu, Warszawa 1982.

3 Jeske-Choiński Teodor, O mitrę gospodarską. Powieść historyczna z XVI stulecia, Warszawa 1904.

4 Kraushar Aleksander, Czary na dworze Batorego, Kraków 1888.; tenże, Olbracht Łaski, Warszawa 1882.; tenże, Nowe przyczynki do dziejów żywota i spraw Olbrachta Łaskiego, Kraków 1906.

5 Zakrzewski Wojciech, Po ucieczce Henryka, Kraków 1878.

Najnowszym, ciekawym ujęciem biograficznym jest opowieść, czy raczej świetnie udokumentowany źródłowo esej historyczny o Olbrachcie Łaskim, który napisali krakowianie Ryszard Zieliński i Roman Żelewski⁶. Warto w tym miejscu przytoczyć tak skreśloną przez nich charakterystykę bohatera swojej książki: „Uczeni i poeci widzieli w nim hojnego mecenasa i wybitnego humanistę. Wielu rodaków zarzucało mu zdradę ojczyzny, inni sławili jego męstwo i talenty wojskowe. Z jego usług korzystali Habsburgowie, Walezjusze i Stolica Apostolska; Elżbieta I przyjmowała go w Londynie jako najdostojniejszego gościa, ale król Stefan Batory i kanclerz Jan Zamoyski nigdy mu nie zaufali. Olbracht Łaski zdobywał fortuny i tracił je w oszałamiającym tempie. Pretendował do mołdawskiego tronu i imał się rozboju. Gorliwy katolik, przyjaciel nuncjuszy, nie zawahał się popełnić ...bigamii i z zamiłowaniem zajmował się alchemią. Kim był naprawdę? Wielkim renesansowym mężem stanu czy angielskim szpiegiem? Człowiekiem przerastającym swe otoczenie czy pozbawionym skrupułów spryciarzem? Hojnym opiekunem artystów, czy bezmyślnym utracuszem?”⁷

Roman Żelewski to świetny archiwista, związany przed laty z oddziałem Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, autor cennego wydawnictwa źródłowego poświęconego dziejom reformacji w Polsce⁸. Wspólnie ze znanym historykiem krakowskim Adamem Przybośiem opublikował rozprawę o dyplomacji w dawnej Polsce⁹. Autorzy ci wydali także niezwykle ważne dla badań nad wiekiem XVII w Rzeczypospolitej pamiętniki księcia Albrychta Stanisława Radziwiłła¹⁰. W naszym przypadku Roman Żelewski to jednak przede wszystkim autor świetnie opracowanego biogramu Olbrachta Łaskiego, zamieszczonego w fundamentalnym dziele polskiej biografistyki – „Polskim Słowniku Biograficznym”¹¹.

6 Tamże.

7 Tamże.

8 „Materiały do dziejów reformacji w Krakowie: zaburzenia wyznaniowe w latach 1551-1598”. Polska Akademia Nauk Warszawa Oddział Kraków, 1962.

9 Przyboś Adam, Żelewski Roman, Dyplomaci w dawnych czasach. Relacje staropolskie z XVI-XVIII stulecia, Kraków 1959.

10 Radziwiłł Stanisław Albrycht, Pamiętniki o dziejach w Polsce. Dotąd publikowane we fragmentach cenne dzieło pod tytułem Memorialie rerum gestarum in Polonia 1632-1656 wydali A. Przyboś i Roman Żelewski, Wrocław 1968-1974, t. 5: Indeksy, Wrocław 1975. Pamiętniki w przekładzie na język polski opublikowali w 3 tomach, Warszawa 1980.

11 Polski Słownik Biograficzny, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 246-250.

Drugi autor cytowanej książki o Łaskim - Ryszard Zieliński jest autorem licznych książek popularnonaukowych z historii Polski, poświęconych między innymi Rzeczypospolitej szlacheckiej („Karmazyny i sitarze”, 1977), Marii Leszczyńskiej, żonie króla Francji Ludwika XV („Polka na francuskim tronie”, 1978), generałowi Kazimierzowi Pułaskiemu („Kazimierz Pułaski 1747-1779”, 1967), powstaniu listopadowemu 1830-1831 („Przypadki Jenerała Wiceprezesa”, 1972), czasom II Rzeczypospolitej („Gry majowe. Pamiętnik spóźnionego”, 1983); II wojnie światowej („Wrzesień”, 1970; „Bitwa pod Oleszycami, 1972; „Gibraltarska katastrofa 1943” (1973).

Połączenie tak różnych osobowości autorskich dało w efekcie

świetnie udokumentowaną pod względem źródłowym i zarazem pasjonująco opowiedzianą książkę o Olbrachcie Łaskim, będącą z pewnością najlepszą jego biografią.



MISTRZ GRY DYPLMATYCZNEJ NA DA FRONTY

Sokratesem - którą to cechę przypisał Łaskiemu Unieszowski w cytowanym na wstępie dziele - był Łaski dla osiągnięcia własnych interesów, głównie finansowych. Wykazał na tym polu zaskakująco wiele pomysłowości, sprytu, lecz zarazem zdumiewająco mało roztropności, wikłając siebie i Rzeczpospolitą w nader niebezpieczne sytuacje. Poprzez natarczywe zabieganie o tron hospodara Mołdawii narażał państwo polsko-litewskie na ustawiczny konflikt z Turcją,

którego za wszelką cenę - z punktu widzenia interesów polskich - należało unikać¹². Bo to przecież Turcja miała nad hospodarami mołdawskimi protektorat i wszelkie próby zakwestionowania tej sytuacji musiały się spotkać z jej przeciwdziałaniem, w ostatecznym rezultacie zgubnym dla Rzeczypospolitej.

Obserwując podwójną grę Olbrachta Łaskiego w czasie bezkrólewia po śmierci króla Zygmunta II Augusta nasuwa się myśl, że to przecież tacy jak on byli archetypem niemałej części możnowładztwa polskiego następnych stuleci, przedkładającego prywatne interesy nad dobro państwa poprzez wysługiwanie się obcym monarchiom. Takich Olbrachtów Łaskich, prowadzących własną grę dla osiągnięcia korzyści własnych, bez oglądania się na interes państwa, będzie w Polsce wieków XVII i XVIII przybywać; w rezultacie zadadzą ostateczny cios państwu polskiemu rozdarciem w końcu XVIII stulecia przez trzy sąsiednie potęgi: Austrię, Prusy i Rosję.

Może najbardziej spośród triady cnót i przymiotów, wyliczonej przez Jakuba Unieszowskiego, był Olbracht Łaski Ulisesem – bohaterem „Iliady”, człowiekiem bystrym i przebiegłym, nie cofającym się w swoich działaniach przed kłamstwem i użyciem podstępów, który zasłynął jako doświadczony wódz i dzielny wojownik, świetny mówca, mądry doradca i mediator oraz zręczny dyplomata. Jego antyczny pierwowzór doświadczył wielu przygód, aby dotrzeć wśród burz tego świata do swojej Penelopy, lecz Olbracht Łaski bynajmniej nie zamierzał powracać do Kieźmarku, gdzie na tamtejszym zamku jego małżonka Beata żyła w opuszczeniu i pospolitej nędzy¹³.

Kasztelan lubelski Słupecki nazwał Olbrachta Łaskiego „dziurawym garnkiem” ze względu na jego zachłanność na pieniądze i majątki, które zdumiewająco szybko i łatwo przepuszczał. Śledząc biografię Łaskiego przecieramy oczy ze zdumienia, jak gigantyczne pieniądze i jak wielkie latyfundia potrafił roztrwonić ów „Pan wielkiego animuszu i hojności niezmiernej” – jak scharakteryzował go Kasper Niesiecki w swoim „Herbarzu”.

Był Olbracht Łaski z pewnością człowiekiem utalentowanym, z uwagi na cechy osobowościowe łatwo zdobywającym zaufanie, lecz równie szybko je tra-

12 Tamże.

13 Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 88.

ącym. Stanisław Kot podnosząc jego zasługi dostrzegał sprzeczności w jego charakterze: „Wielki mówca, wielki wódz, wielki rycearz, wielki znawca języków, przyjaciel Franciszka di Medici i Elżbiety angielskiej, wspaniały wersalczyk wprawiający w zdumienie Londyn i Paryż, alchemista, dyplomata, uczo-ny, słynny rozrzutnik, popiecznik rokoszan Zebrzydowskich, kuzyn duchowy Zborowskich, sługa ojczyzny, zbrodniarz i dusza junacka, wszystko to ma jedno imię Olbracht Łaski”¹⁴.

Ryszard Zieliński i Roman Źelewski przytaczają opinię Filipa Sidney’a - poety angielskiego doby renesansu, który podczas podróży do Polski był pod ogromnym wrażeniem jego inteligencji, wiedzy, ogłady i kultury¹⁵. Dodajmy w tym miejscu, iż na te cechy wojewody sieradzkiego nabrał się niejeden, choć fakty wywołane jego postępkami przeczyły temu zupełnie.

Dr Hanna Widacka, znakomita znawczyni epoki, wieloletni pracownik działu zbiorów specjalnych Biblioteki Narodowej w Warszawie, tak charakteryzuje Olbrachta Łaskiego: „Bo przyznać trzeba, iż pomimo swoich niekwestionowanych talentów i zdolności, Łaski był warchołem, człowiekiem dziwnie nieproduktywnym i niestałym, nie umiejącym doprowadzić do końca swych zaskakujących niekiedy pomysłów. To jego awanturnictwo przejawiało się zwłaszcza w jego podróży do Anglii, skąd po wspaniałym początku i świetnym przyjęciu musiał na skutek swej lekkomyślności uciekać niemal potajemnie, pogrążony w długach” (...). Chorobliwe plany polityczne Łaskiego spaliły na panewce wobec wydaniu nań wszystkich funduszy oraz utraty majątku, a on sam, nie osiągnąwszy nigdy przepowiedzianej mu korony polskiej, zmarł w zapomnieniu”¹⁶.

Roman Źelewski w cytowanym biografii Łaskiego ocenia go następująco: „Był Łaski wyjątkowym w Polsce typem awanturnika na międzynarodową skalę, lecz pozbawionym prawdziwych uzdolnień politycznych. Działał silnie na wyobraźnię współczesnych przez swój wielkopański sposób bycia, inteligencję, humanistyczne mecenasostwo, póki miał pieniądze, ogładę, biegłą znajomość kilku języków obcych, rozmach i przedsiębiorczość w działaniu,

14 Kot Stanisław, *Anglo-Polonica*, „Nauka Polska”. R. 20: 1935, s. 74-78.

15 Zieliński, Źelewski, op. cit., s. 94.

16 www.wilanow-palac.pl/olbracht_laski_magia.html



DRZEWORYT WYKONANY Z XIX-
WIECZNEGO RYSUNKU JANA MATEJKI

niewątpliwy duży talent wojskowy; nie bez znaczenia był tu też urok samego nazwiska, wypracowany przez dwa pokolenia Łaskich. Mikołaj Rej dedykował mu II księgę „Żywota człowieka poczciwego”, a Marcin Bielski „Sprawę rycerską”. Jan Kochanowski, który w okresie przededekcyjnym utrzymywał z nim stosunki towarzyskie, poświęcił mu dwa drobne utwory: „Na swe księgi do Łaskiego” i „Ad Albertum Lascum”, wspominał go także w „Elegii” XIII. Jan Mylius w „Stemmatum sive imaginum liber” wywiódł jego ród z Anglii. Kilka utworów poświęcili mu Andrzej

Trzeciecki i Melchior Pułłowski. W okresie pierwszej elekcji ukazały się dwie anonimowe mowy pt. „De rege novo ex sua gente deligendo orationes” zalecające Łaskiego na tron polski prawdopodobnie pióra Andrzeja Ciesielskiego, choć niektórzy badacze przypisują je samemu Łaskiemu¹⁷.

STULECIE WYRAZISTYCH POSTACI

Wiek XVI nazywany jest w dziejach Polski złotym wiekiem, w szczególności tym terminem określa się czasy panowania króla Zygmunta I Starego (1467-1548) - syna Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki (Austriaczki), panującego w latach 1506-1548. Ten roztropny monarcha, który po śmierci brata Aleksandra objął trony w Wilnie i Krakowie, stworzył skuteczną zaporę przeciw ekspansji Moskwy, zakończył też pomyślnie konflikt z zsekularyzowanym zakonem krzyżackim przyjmując w 1525 roku na rynku krakowskim spektaku-

17 PSB, op. cit., s. 249.

larny hołd od Albrechta Hohenzollerna. Ponadto powstrzymał najazdy tatarskie dotkliwie pustoszące wschodnie granice państwa¹⁸.

Poprzez koneksje rodzinne podjął próbę rywalizacji z rosnącymi w siłę Habsburgami. W tym celu związał się ze stronnictwem narodowym na Węgrzech poślubiając w 1512 roku Barbarę Zapolya. Zapobiegł też śmiertelnej dla swojego królestwa groźbie sojuszu cesarza z Moskwą, pokonując wojska moskiewskie w bitwie pod Orszą w 1514 roku. W rezultacie doprowadził do porozumienia z cesarzem Maksymilianem I na kongresie wiedeńskim w 1515 roku. W 1518 roku, po śmierci pierwszej małżonki, ożenił się z księżniczką włoską Boną Sforza, co przyczyniło się do zbawiennego dla Polski otwarcia na kulturę włoskiego renesansu. Po śmierci Ludwika Jagiellończyka w 1526 roku zachował bezstronność w sporze pomiędzy Zapolyami a Habsburgami. Dążył usilnie do pokoju z Turcją, który zawarł w 1533 roku. Niemniej jego światłe, zrównoważone rządy spowodowały rokosz, czyli bunt szlachty pod Lwowem w 1537 r., gdy król zwołał ją na wojnę przeciw Mołdawi.

Kilkadziesiąt lat XVI stulecia, obejmujących lata panowania Zygmunta I Starego i jego syna Zygmunta II Augusta, charakteryzuje się pojawieniem się na polskiej scenie politycznej wyrazistych postaci, które odegrały ważną rolę w życiu politycznym państwa polsko-litewskiego.

Jedną z najwybitniejszych był Jan Łaski starszy (1456-1531), przywódca ruchu średnioszlacheckiego, kanclerz wielki koronny, wydawca w 1506 roku statutów koronnych, od 1510 roku prymas Polski¹⁹. Jego znakomita kariera pokazała innym przedstawicielom tego rodu, jakie możliwości rysują się w tym zakresie przed ludźmi ambitnymi; być może celem w sprzyjających warunkach mógłby się okazać nawet tron królewski? Ale widać, że nie mieli tych przymiotów umysłu i, co szczególnie ważne – charakteru, które posiadał wielki kanclerz. Jego bratanek Jan Łaski młodszy (1499-1560), początkowo prałat katolicki, w 1543 roku został pierwszym polskim kalwinem, działaczem reformacji europejskiej i niedoszłym twórcą polskiego kościoła narodowego. Olbracht Łaski też w re-

18 Encyklopedia Polski. Słowo wstępne Tadeusz Chrzanowski, Kraków 1996 s. 795. Charakterystykę epoki renesansu, odznaczającą się znakomitą rozkwitem kultury humanistycznej w Polsce, przedstawia zwięźle i trafnie: Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze-Renesans-Barok). Pod red. Teresy Michałowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 282-284.

19 Dworzaczek Włodzimierz, Biogram kanclerza Jana Łaskiego w: PSB, op. cit., s. 229-237.

zultacie nie osiągnął wiele. Talentów rozlicznych, jak już wcześniej wspomnieliśmy, mu wprawdzie nie brakło, zabrakło wszakże charakteru i roztropności.

Łascy to przedstawiciele możnowładztwa polskiego, które zyskuje na znaczeniu w XVI stuleciu. Świadczą o tym kariery innych ważnych postaci polskiej sceny politycznej tej doby, jak choćby Piotra V Kmity (ok. 1477-1553), hetmana Jana Tarnowskiego, kanclerza Jana Zamoyskiego i innych.

Jakimś wzorem dla tego pokolenia był Mikołaj Firlej (zm. 1526), kasztelan krakowski i hetman wielki koronny, wojewoda lubelski, później sandomierski, wreszcie kasztelan krakowski. Od 1485 roku dworzanin królewski, który posłował do Turcji, Mołdawii i Węgier. Uczestniczył w wyprawie mołdawskiej króla Jana Olbrachta. Dowodził wojskami zaciężnymi w wojnie z Moskwą w 1508 roku. Brał również udział w kongresie wiedeńskim w 1515 roku. W latach 1519-1520 z powodzeniem dowodził w wojnie z zakonem krzyżackim. U schyłku życia toczył wojny z Tatarami na Rusi²⁰.

Piotr Kmita (ok. 1477-1553), wojewoda krakowski, marszałek wielki koronny, swoją biografią lat młodości do pewnego stopnia przypominał drogę Olbrachta Łaskiego. Po pobycie na dworze cesarza Maksymiliana I, gdzie nabrał humanistycznej ogłady, powrócił do Polski i brał udział w walkach z Tatarami, Moskwą i Krzyżakami. Możny pan, dzielny rycerz, hojny mecenas, szybko awansował za dworze królewskim. Opromieniała go znajomość z najwybitniejszym humanistą europejskim Erazmem z Rotterdamu potwierdzona listem ostatniego, skierowanym do Kmity z Bazylei 20 sierpnia 1535²¹.

Jan Tarnowski (1488-1561), to jedna z najwybitniejszych postaci polskiej sceny politycznej XVI stulecia. Hetman wielki koronny, wojewoda ruski i krakowski, wreszcie kasztelan krakowski – co było najwyższą godnością w senacie, zwycięzca spod Obertyna w 1531 roku, dostrzegający z całą ostrością niebezpieczeństwo tureckie zagrażające Europie, zwolennik orientacji prohabsburskiej. Wielka postać na scenie politycznej Rzeczypospolitej²².

20 Encyklopedia Polski, op. cit., s. 165.

21 Korespondencja Erazma z Rotterdamu z Polakami. Przełożyła i opracowała Maria Cytowska, Warszawa 1965.

22 Całościowe, świetnie udokumentowane źródłowo opracowanie to: Dworaczek Włodzimierz, Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego, Warszawa 1985.

CZYM W DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ BYŁO WOJEWÓDZTWO SIERADZKIE?

Rola polityczna, którą odgrywał Olbracht Łaski w Rzeczypospolitej, brała się z jego godności wojewody sieradzkiego. Województwo sieradzkie należało wprawdzie do mniejszych województw w państwie polsko-litewskim, lecz miało swoje znaczenie. Było położone przy zachodniej granicy Rzeczypospolitej. Od zachodu graniczyło z województwem kaliskim i księstwami śląskimi, na północy z województwem łęczyckim, na wschodzie z sandomierskim, od południa z krakowskim. Jego powierzchnia wynosiła 9 700 km kwadratowych. Miało dwóch senatorów „większych” (wojewodę i kasztelana sieradzkiego) oraz trzech „mniejszych”. Sejmiki wojewódzkie odbywały się w miejscowości Szadek, tam wybierano 4 posłów na sejm oraz 2 przedstawicieli do Trybunału Koronnego dla Wielkopolski, który obradował w Piotrkowie.

Łask – gniazdo rodowe Łaskich, dziś posiada w swoim herbie ich znak: Korab. Obecnie jest miastem powiatowym liczącym ponad 18 tysięcy mieszkańców, położonym 35 kilometrów od Łodzi i 25 kilometrów od Sieradza. Pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 1356 roku. Prawa miejskie uzyskał Łask w 1422 roku. Rozwinął się jako ośrodek rzemieślniczo-handlowy, lecz rozwój ten został zahamowany w połowie XVII wieku wskutek zniszczeń wywołanych przez najazd szwedzki. Zachował się tam ciekawy późnogotycki kościół parafialny fundacji wspomnianego wcześniej kanclerza Jana Łaskiego z 1525 roku.

BURZLIWY CZAS BEZKRÓLEWIA I PODWÓJNE GRY ŁASKIEGO

W najbardziej spektakularny sposób niespokojny i niestały charakter Olbrachta Łaskiego uzewnętrznił się w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta II, który zmarł bezpotomnie 7 lipca 1572 roku w Knyszynie. Otworzyła się zatem sprawa sukcesji tronu po ostatnim z dynastii Jagiellonów. Polska po raz pierwszy stanęła w obliczu wolnej elekcji, a więc wyboru króla przez szlachtę podczas elekcji *viritim*, czyli bezpośrednim udziale w tym doniosłym akcie. To był początek owego wielkiego eksperymentu polskiej demokracji szlacheckiej, gry wolnych interesów, który był kontynuowany przed dwa stulecia²³. Łaski grał teraz na dwa fronty.

23 Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 58 i następne.

Przed elekcją nowego króla polskiego z jednej strony łudził wciąż zwolenników cesarza, z którym był wcześniej związany, ostatecznie jednak wybrał orientację profrancuską. W tym trudnym dla państwa czasie zyskał znaczną popularność. Jego czterystuosobowy orszak zbrojny, złożony głównie z jazdy węgierskiej, ołśnił wszystkich w Krakowie 18 lutego 1574 roku. Olbrachtowi Łaskiemu sprzyjały popularność na scenie politycznej Rzeczypospolitej oraz dobre stosunki z możnymi tego świata. Lecz wypadki potoczyły się wbrew jego oczekiwaniom. Nocą z 18 na 19 sierpnia 1574 roku wybrany przez szlachtę na króla Francuz Henryk de Valois potajemnie opuścił rezydencję królewską na Wawelu. Z Polski wyjechał pod wpływem informacji o śmierci brata, króla francuskiego Karola IX, co sprawiało że stał się sukcesorem tronu francuskiego. Ucieczka stanowiła poważny cios dla stronnictwa francuskiego w Polsce, którego Olbracht Łaski był pierwszym przedstawicielem. Ponieważ w okresie elekcji, jak i teraz, zaangażował się niezwykle aktywnie w działania na rzecz wyboru Henryka na króla Polski praktycznie zerwał z Habsburgami, który uprzednio był sojusznikiem. Króla-uciekinię jego zwolennicy starali się zatrzymać za wszelką cenę. Łaski po to, aby go skłonić, czy wręcz zmusić do powrotu do Krakowa, wysłał kilkudziesięcioosobowy oddział Kozaków.

Henryk de Valois bynajmniej nie zamierzał wracać do Polski, pomimo, iż wyznaczono mu termin powrotu. Łaski, triumfujący w czasie elekcji, gdy jego faworyta okrzyknięto królem, teraz przeżywał gorycz porażki, Niemniej wciąż usiłował zachować pozory, pozostającym w Krakowie Francuzom udzielił ochrony. Zdawał sobie dobrze sprawę z tego, że w czasie nieuchronnej nowej elekcji decydującą rolę odegrają Habsburgowie, a także z faktu, że zapamiętali mu zapewne niewierność i zdradę na rzecz stronnictwa francuskiego. W tej sytuacji podjął podwójną i ryzykowną grę. Do Paryża wysłał list zapewniający króla francuskiego o swojej lojalności a zarazem podjął próbę intensywnego poszukiwania kontaktów z dworem cesarskim²⁴. Na Francuzów wciąż liczył jako na tych, którzy zapewnią mu realizację swojej idee fixe – czyli objęcia tronu w Mołdawii. W sposób awanturniczy próbował Francję i Wenecję wciągnąć do wojny wenecko-tureckiej. Te jednak wykazały przezorność i nie skorzystały z oferty niewiarygodnego Olbrachta.

²⁴ Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 91-92.

SYN MARNOTRAWNY

Czas politycznego zamętu obnażył prawdziwą naturę Olbrachta Łaskiego. Choć do Paryża słał wciąż jeszcze deklaracje lojalności, w Polsce jednak coraz częściej wypowiadał krytyczne słowa pod adresem Francuzów, ale tak, aby usłyszeli je agenci cesarza. W ten sposób przygotowywał grunt do wysłania listu do cesarza Maksymiliana II. Ubolewając nad postępkami króla Henryka podkreślał w nim, iż czując się zobowiązanym, aby Rzeczpospolita nie poniosła żadnego uszczerbku, oferuje wierną służbę cesarzowi, którego wcześniej porzucił. Informuje monarchę o podjętych działaniach i ludziach, których pozyskał, a którzy mogą okazać się pomocni w tej sprawie, o czym już wcześniej poinformował cesarskiego posła Dudycza, nazwanego „najzaufanszym przyjacielem”. Odwołuje się zarazem do cesarskiej wspaniałomyślności niczym biblijny syn marnotrawny w nadziei, iż cesarz zachowa się podobnie jak miłosierny ojciec z przypowieści Jezusa. Jednocześnie Łaski poszukuje w tym czasie usilnie kontaktów z Matiasem Sztolzem, za pośrednictwem którego już podczas pierwszej elekcji kontaktował się z Wiedniem.

O ambicjach Łaskiego, w kontekście jego umizgów względem dworu cesarskiego, świadczy bezwzględne postępowanie w sprawie zamku w Lanckoronie, który leżał pomiędzy Krakowem a granicą Rzeczpospolitej z cesarstwem²⁵. Ten, kto trzymał Lanckoronę był dla cesarza cennym atutem w rozgrywkach politycznych i militarnych. W czasach, o których mowa, starostwem lanckorońskim zarządzał na mocy królewskiego nadania Zygmunt Wolski, zarazem kasztelan czerski i starosta grodowy warszawski. Już z chwilą przybycia króla Henryka de Valois do Polski Łaski zaczął usilnie zabiegać u monarchy, aby po śmierci bardzo już wówczas chorego Wolskiego, król nadał mu starostwa warszawskie i lanckorońskie. Wykorzystał przy tym niewiedzę króla niezorientowanego zupełnie w sprawach polskich, w tym fakt, iż wdowa po staroście Wolskim ma zagwarantowane dożywocie na obu starostwach. Wystawił nawet Łaskiemu odpowiedni dekret, lecz na razie go nie podpisał. Jednakże Henryk po powrocie do Francji to uczynił, aby zatrzymać przy sobie Łaskiego jako stronnika. Plan

²⁵ Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 92-95.

Olbrachta w stosunku do Warszawy jednak się nie powiódł, gdyż na przeszkodzie stanął opór szlachty mazowieckiej, która nie dopuściła do objęcia przez niego starostwa warszawskiego.

W przypadku zamku lanckorońskiego Olbracht Łaski postanowił działać metodą faktów dokonanych. Natychmiast po śmierci Wolskiego najechał zbrojnie na Lanckoronę i zdobył tamtejszy zamek po dwudniowym oblężeniu 11 sierpnia 1574 roku., co wywołało w Polsce wielkie wzburzenie tym postępkami. Sejm konwokacyjny 18 sierpnia 1574 roku nakazał Łaskiemu natychmiastowe ustąpienie z Lanckorony. Wojewoda krakowski Piotr Zborowski zagroził, że zwoła nawet przeciwko Łaskiemu pospolite ruszenie województwa krakowskiego, które jednak nie doszło do skutku. Łaski nie poddał się nawet wyrokowi sejmiku krakowskiego w Proszowicach i zamku w Lanckoronie nie wydał. Wojewoda krakowski wyznaczył kolejny termin pospolitego ruszenia przeciw Łaskiemu na dzień 6 stycznia 1575 roku, lecz wcześniej w Krakowie zjawili się przedstawiciele szlachty sieradzkiej oświadczając, że będą zbrojnie bronić swojego wojewody. Polska stanęła przed widmem wojny domowej. Łaskiemu wyznaczono kolejne terminy opuszczenia zamku w Lanckoronie, lecz burzliwe czasy bezkrólewia sprzyjały takim awanturnikom.

Łaskiemu marzyło jednak przede wszystkim opanowanie Krakowa – stolicy państwa polskiego, gdzie panowało bezkrólewie a tron na Wawelu stał pusty. W tej sytuacji Lanckorona była tylko jednym z etapów zuchwałego planu ambitnego magnata. Być może to właśnie Łaski był inspiratorem dramatycznych wydarzeń, które wydarzyły się w Krakowie 10 października 1575 roku, gdy grupa studentów akademii krakowskiej, do której przyłączył się spory tłum, napadła, zrabowała i zburzyła zbor ewangelicki przy ulicy św. Jana²⁶. Sytuacja była dla Łaskiego niebezpieczna, gdyż wśród szlachty małopolskiej było wielu zwolenników protestantyzmu. Łaskiemu przypisywano chęć opanowania zamku krakowskiemu dla Habsburgów, do czego rozruchy przeciw innowiercom miały być pretekstem.

W tym samym czasie Olbracht Łaski otrzymał z Paryża, od króla Henryka, nominację na kasztelana krakowskiego (przypomnijmy, że było to naj-

²⁶ Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 95.

wyższe miejsce w senacie wśród świeckich senatorów oraz prawo rezydowania na Wawelu, czyli w bezpośrednim sąsiedztwie dworu królewskiego). Ale na przeszkodzie w dostąpieniu tego zaszczytu przez ambitnego magnata stanął wojewoda krakowski, ewangelik Piotr Zborowski. Łaski nie odważył się na ten kuszący, a zarazem ryzykowny krok. Wciąż jednak nakłaniał dwór cesarski do opowania Krakowa siłą. Jego propozycje w Wiedniu były jednak przyjmowane co najmniej z rezerwą i nie otrzymał za swoje usługi takiego wynagrodzenia o jakim myślał. Podjął zatem kolejną niebezpieczną grę – chciał mianowicie za swoje usługi względem Habsburgów zostać hetmanem wielkim koronnym i kasztelanem krakowskim, co czyniłoby

go pierwszą osobą w państwie po królu. Chciał także otrzymać order Złotego Runa (byłby wtedy tytułarnym kuzynem cesarza), żądał stałej pensji rocznej, wykupu dóbr spiskich z zastawu oraz zdecydowanego, szybkiego działania ze strony Wiednia. Ale w swoich żądaniach mocno przesadził i nie zostały one potraktowane poważnie.

Dyplomacja cesarska doskonale wiedziała już, że król Henryk nie wróci do Polski, zaś podczas kolejnej elekcji kandydaci habsburscy nie będą mieć konkurentów. W tej sytuacji zuchwała oferta Łaskiego straciła zupełnie na atrakcyjności. Wiedeń już mu nie ufał i uważał, że ma Łaskiego w ręku ze wzglę-



**DRZEWORYT Z DZIEŁA
JAKUBA UNIESZOWSKIEGO
„EUDIMONDIA OLBRACHTA ŁASKIEGO
WOJEWODY SIRADZKIEGO, SOKRATESA
W RODZIE, ACHILLESA W BOJU, ULISSESA
W PRZEWADZE POLSKIEGO“, KTÓFRE
UKAZAŁO SIĘ W 1609 ROKU W KRAKOWIE**

du na z zastawione dobra węgierskie i sprawę uwięzionej Beaty Łaskiej, która wspierana przez szwagra Ostrogskiego domagała się pomocy cesarskiej.

Na zjeździe szlachty w Stężycy prymas Uchański, wobec nikłej szansy powrotu króla Henryka de Valois z Francji, wyznaczył termin sejmu konwokacyjnego i nowej elekcji. Wojewoda sieradzki Olbracht Łaski pojawił się na niej z licznym orszakiem zbrojnym i jednoznacznie opowiedział się po stronie Habsburgów w staraniach o tron polski. Szczególnie usilnie popierał Ernesta, średniego syna cesarza. Szlachta polska nie chciała jednak słyszeć o Habsburgu na polskim tronie, natomiast chciała tego magnateria i senat. Warto podkreślić w tym miejscu, że silne sympatie prohabsburskie występowały na Litwie, złączonej z Koroną od 1569 roku unią. Przeciwnicy Habsburgów mieli jednak trudności we wskazaniu odpowiedniego kandydata. Wysuwano kandydatury cara Iwana Groźnego i księcia Alfonsa d'Este. Dojrzewiała wtedy myśl wśród konkurentów rozbicia unii polsko-litewskiej, a więc wprowadzenia któregoś z Habsburgów na tron krakowski, zaś cara Iwana na wileński. Łaski mający obsesję wojny z Turcją zdecydowanie opowiedział się za Habsburgami. Wśród kandydatów pojawiło się także nazwisko „Piasta” – Olbrachta Łaskiego, wystawione przez Piotrowskiego, delegata województwa sieradzkiego. Już wtedy niektórzy zwrócili uwagę na moralnie naganne „kupczenie polską koroną”. 12 grudnia 1575 roku prymas Uchański ogłosił cesarza Maksymiliana II królem polskim i wielkim księciem litewskim. Był to swego rodzaju zamach stanu, wbrew woli szlachty. 15 grudnia 1575 roku drugim elektem ogłoszono „rodaczkę” Annę Jagiellonkę, której za męża przydano księcia siedmiogrodzkiego Stefana Batorego. Słusznie zauważają Ryszard Zieliński i Roman Żelewski, że „Zwyciężył instynkt samozachowawczy narodu szlacheckiego, on również podyktował tłumom najtrafniejszy wybór ze wszystkich dokonanych na przestrzeni dziejów Rzeczypospolitej”²⁷. Olbracht Łaski był teraz całkowicie po cesarskiej stronie, stanął zatem na czele poselstwa wysłanego przez senat do Wiednia i wygłosił wobec cesarza wiernopoddaną mowę. Po powrocie do Polski próbował jeszcze organizować jego zwolenników i oddziały zbrojne. Nadaremnie - coraz bardziej pozostawał osa-

27 Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 114.

motniony. Zwolennicy Stefana Batorego przystąpili do skutecznego kontrataku. Po pięciodniowym oblężeniu połączone siły polsko-węgierskie pod dowództwem Stanisława Górki i Jerzego Balassa 24 maja 1576 roku zdobyły Lanckoronę bronią przez stuosobową załogę Łaskiego. Ten fakt stał się symbolem ostatecznego upadku sprawy cesarskiej w Polsce, zaś

Olbrachtowi Łaskiemu pozostała emigracja. Coraz bardziej wikłał się w polityczne gry. Wciąż obsesyjnie myślał o Mołdawii i liczył na to, że w wyniku spodziewanej wojny moskiewsko-tureckiej otrzyma za oddane carowi usługi wymarzone gospodarstwo mołdawskie. 12 października 1576 roku zmarł w Razybonie cesarz Maksymilian II. Jednocześnie w Polsce stronnictwo habsburskie stawało się coraz słabsze, Olbracht Łaski stał się politycznym bankrutem²⁸. W swej zaciekłości posuwał się nawet do tego, aby snuć w kontekście swoich korzyści osobistych pomysły rozbioru Rzeczypospolitej.

MARGINALIZACJA WOJEWODY SIERADZKIEGO

Król Stefan Batory, monarcha który w dziejach Polski zapisał się wyjątkowo dobrze, i który bezwzględnie tępił wszelkie próby nieposuszeństwa i zmarginalizował zupełnie Łaskiego na polskiej scenie politycznej. Nie pozbawił go wprawdzie województwa sieradzkiego, co więcej - nadał mu nawet starostwo lanckorońskie, lecz praktycznie usunął go w cień. Jednakże wciąż nie pozbawiony ambicji i zuchwałości Łaski podjął jeszcze raz swoją grę – pragnąc zjednać króla popierał na sejmie wojenne plany króla i podsuwał mu całkiem nierealny projekt stworzenia przy pomocy Danii i Szwecji floty, która miała zaatakować Archangielsk przecinając drogę handlową Moskwy z Anglią. W marcu 1581 roku uzyskał starostwo spiskie, którego zrzekł się w 1586 roku, bo szlachta domagała się jego pobytu na miejscu. W 1582 roku stracił definitywnie niewykupiony Kieżmark (dla zdobycia pieniędzy posuwał się do ich fałszowania), w następnych latach resztę posiadłości, pozostał mu więc tylko rodowy Łask.

Pisze Roman Żelewski w biogramie Łaskiego: „Znano bowiem jego ambicje odegrania wybitnej roli, przy wiecznym braku pieniędzy, niemożność pozyskania sobie Batorego, wiedziano o kontaktach z kupcami angielskimi będącymi w

²⁸ Żelewski, PSB, op. cit., s. 248.

istocie szpiegami”. Chcąc się wydobyć z ruiny finansowej podporządkował się całkowicie królowi Stefanowi Batoremu i kanclerzowi Janowi Zamoyskiemu.

Podczas kolejnego bezkrólewia - po śmierci króla Stefana Batorego nie odegrał Olbracht Łaski żadnej roli. Teraz działał wyłącznie pod kierunkiem Jana Zamoyskiego. Wyznaczono mu skromną rolę polegającą na bezpiecznym doprowadzeniu Zygmunta III z Piotrkowa na koronację do Krakowa. W nagrodę za to otrzymał pensję z dochodów celnych i intratne starostwo marienburskie w Inflantach.

W latach 1589-1591 próbował odegrać jakąś rolę przechodząc do obozu przeciwników Zamoyskiego, którzy chcieli osadzenia na tronie polskim arcyksięcia Maksymiliana. Próbował zorganizować także zbliżenie cesarza z carem²⁹. Niemniej cały ten czas tracił na znaczeniu, jego województwo sieradzkie opowiadało się teraz już za Janem Zamoyskim. Na sejmie 1590/1591 nie odegrał praktycznie żadnej roli. W 1595 roku raz jeszcze ofiarował swoje usługi cesarzowi przeciw Turcji i powstańcom węgierskim. Na sejmie w 1597 roku opowiadał się za stworzeniem ligi antytureckiej.

Awanturnicza natura nie dawała mu jednak odpocząć. W 1599 roku najechał i opanował zamek w Czorsztynie³⁰, zaś w 1603 roku ku oburzeniu króla kazał ściąć zbiegłego sługę Michała Bleya, odpowiedzialnego za utratę na rzecz Szwedów zamku Marienburg w Inflantach.

29 Tamże.

30 Zieliński, Żelewski, op. cit., s. 208.

RESUMÉ

ALBERT LASKY Z POLSKEJ PERSPEKTÍVY

Jan Flaszka

Albert Lasky (1536–1605), narodený v Kežmarku, sieradský vojvoda, je jednou z popredných osobností na politickej scéne poľsko-litovského súštátia druhej polovice 16. stor. Tento ambiciózny magnát sa túžil vyrovnáť svojmu úspešnému príbuznému – Janovi Laskému, veľkému korunnému kancelárovi a prímasovi Poľska. Pri tejto snahe prejavil prekvapivo veľa dômyselnosti a chytrosti, ale bol pritom neuveriteľne nerozvážny – svojimi dobrodružstvami zaplietol seba aj Poľsko do veľmi nebezpečných situácií. Svojím vytrvalým úsilím získať trón panovníka Moldavska vystavoval poľsko-litovský štát nepretržitým konfliktom s Tureckom, ktorým sa bolo treba, z hľadiska záujmov Poľska, za každú cenu vyhnúť.

Zohral mimoriadne dôležitú, možno dokonca prvoradú úlohu v období prvého bezvládia v Poľsku po smrti posledného z Jagellovcov Žigmunta II. Augusta. V tomto období viedol dvojitú diplomatickú hru – najskôr paktoval s Habsburgovcami, ktorí sa uchádzali o poľskú korunu, neskôr so zástancami francúzskej strany, ktorí počas slobodnej voľby kráľa v Krakove v roku 1574 podporovali Henricha z Valoisovcov. Zohral kľúčovú úlohu pri jeho zvolení za poľského kráľa. V konečnom dôsledku však utrpel porážku, pretože Henrich, už ako poľský kráľ, na zvesť o smrti svojho brata Karola IX., utiekol z Krakova a onedlho sa stal kráľom Francúzska. Albert Lasky sa ho usiloval presvedčiť, aby sa vrátil na krakovský hrad Wawel, ale neuspel.

Pri príležitosti ďalších volieb poľského panovníka sa snažil vrátiť k prívržencom Habsburgovcov, keďže si uvedomoval, že majú najväčšiu šancu, ale tí si všimli jeho dvojznačný postoj a odmietli ponuku spolupráce. Lasky úplne stratil svoje doterajšie významné postavenie v štáte po zvolení sedmohradského kniežaťa Štefana Bátoriho za poľského kráľa. Tento kráľ oslabil jeho dôležitosť a zmaril jeho snahu získať nielen najvyšší štátny úrad krakovského kastelána, ale možno aj plány získať poľskú korunu.

Jeho povaha nebola však dostatočne silná ani stála. Vďaka svojej pestrej osobnosti, nespočetným diplomatickým krokom často hraničiacim s trúfalosťou a občas dokonca s dobrodružnosťou, a na druhej strane vďaka humanistickému vzdelaniu a uhladenému správaniu, ktoré si tento hrdý magnát prisvojil na európskych dvoroch, získal Albert Lasky mnohých prívržencov, ale aj odporcov. Jeho biografia sa stala nielen predmetom historického výskumu, ale aj inšpiráciou pre kedysi populárny historický román, ktorého bol hrdinom.

RESUMÉ

ALBERT LASKY FROM THE POLISH PERSPECTIVE

Jan Flaszka

Albert Lasky (1536–1605), born in Kežmarok, the Duke of Sieradz, is one of the leading figures in the political arena of the Polish-Lithuania Union State of the late 16th century. This ambitious tycoon craved to touch his successful relative, Jan Lasky, a great crown chancellor and Polish primate for his career. In doing so, he proved ingenuity, but was doing so incredibly mad - due to his adventures he embroiled himself and Poland in very dangerous situations. His tireless efforts to gain the throne of Moldova's sovereign jeopardized the Polish-Lithuanian nation because of the Turkish conflict, which, considering the interests of Poland was necessary to avoid at all costs.

He played an extremely important, perhaps even primary role in the first period of anarchy in Poland after the death of Žigmunt II. August, the last member of the Jagellonian dynasty. During this period, he led a diplomatic double game - first collaborated with the Habsburgs who competed for the Polish crown, later on with the French proponents who supported Henry of Valois in the free elections of the Krakow king in 1574. He played a key role in his elections for the Polish king. Ultimately, however, he suffered a defeat; hearing the news about the death of his brother, Henry, being already the Polish king, had escaped from Krakow and soon became the king of France. Albert Lasky tried to persuade him to return to Cracow Wawel Castle, but failed.

In the following election of the Polish king he was trying to return to the Habsburg supporters as he was aware that they had the best chance to win however, they noticed his ambiguous attitude and refused to cooperate with him. Lasky completely lost previously important position in the country following the election of Štefan Bátori, Transylvanian earl for the Polish king. The king weakened his importance and thwarted his efforts to get not only the highest public office of Cracow castellan but also the Polish crown.

His character was neither strong enough nor enduring. Due to his miscellaneous personality, innumerable diplomatic actions, often bordering ballsy and sometimes even with adventurism, and thanks to his classical education and refined behavior that the proud lord learnt in the European royal courts on the other hand, Albert Lasky won many supporters but also opponents at the same time. His biography has become not only the subject of historical research; moreover, he also inspired the once popular historical novel, the hero of which he was.

ALCHÝMIA V KEŽMARKU

– NA HRADE AJ V LÝCEU - KEŽMARSKÝ HRADNÝ PÁN AKO ALCHYMISTA

Katarína Slavičková, Lyceálna knižnica v Kežmarku

Od polovice 15. storočia patril kežmarský hrad rodine Zápolských. Ale keď roku 1526 bol Ján Zápolský zvolený za uhorského kráľa, previedol hrad r. 1528 poľskému magnátovi Hieronymovi von Lasky za služby, ktoré dosiahol v diplomacii.

Rodina Lasky bola v Poľsku veľmi uznávaná a vplyvná. Hieronymus Lasky bol palatínom a jeho brat bol arcibiskup z Kujavy, snažil sa o zavedenie reformácie v Poľsku. Musel určitý čas stráviť v Anglicku a svoj život završil ako protestantský duchovný v Poľsku.

Z tejto rodiny pochádza Albert von Lasky, kežmarský hradný pán (1536-1605). Už v mladých rokoch si uvedomoval nevyčerpatelné zdroje a majetky, ku ktorým patrili na Spiši okrem Kežmarku hrad Štiavnik a hrad Nedecca. Toto bohatstvo mu dávalo príležitosť k nekonečnej márnotratnosti a tiež k fantastickým, politickým dobrodružstvám. S gréckym dobrodruhom Jakobom Heraklidom, sa pokúsil získať vojvodstvo Moldavska a použil na to nielen svoj vplyv na dvore, ale aj nemalé finančné prostriedky. Keď sa dostal s ním do sporu, všetka snaha, ako aj peniaze boli vynaložené nadarmo.

Keď zomrela jeho prvá žena, oženil sa druhýkrát s Beatou Ostrožskou-Koscielešskou, toto manželstvo mu prinieslo ďalší hrad a majetok vo výške 100 000 zlatých. S týmito prostriedkami mohol ďalej uskutočňovať svoje plány. Tentokrát sa jednalo o nasledovníka trónu v Poľsku. Po smrti poľského kráľa Žigmunda Augusta sa chcel nechať korunovať za kráľa cisár Maximilián, ale šľachta si zvolila sedmohradské knieža Štefana Báthoryho (1567). Albert von Lasky sa pridal na stranu Maximiliána a bojoval proti Báthorymu zo svojho hradu pri Krakove. Báthory však hrad dobyl a Lasky musel utiecť. Jeho majetky v Poľsku boli skonfiškované a zostali mu len nehnuteľnosti v Uhorsku.

Pri jeho márnotratnom spôsobe života mu to však nestačilo na jeho životie a hospodárenie a tak r. 1570 začal so „zálohovaním“ svojho majetku. Bol prinútený jednotlivé majetky založiť a založil nakoniec kežmarský hrad r. 1571 za 42 000 zlatých Jánovi Rueberovi, ktorý ho rovnako založil r. 1579 Šebastián-

ovi Thökölymu. Ten požičal Albertovi Laskemu ešte ďalšie peniaze, ale pod podmienkou, že keď Lasky v priebehu 3 rokov peniaze nevráti, hrad s konečnou platnosťou a definitívne prepadne Šebastiánovi Thökölymu. Albert Lasky musel podľa toho doslova „vyčarovať“ počas 3 rokov nehoráznu sumu peňazí 60 000 zlatých. A tak jediný možný spôsob, ako to dosiahnuť, bola podľa mladého pána predsa alchýmia.

Tak sa vydal do Anglicka, kde sa stretol so svojím strýkom Jánom

von Lasky. Spoločensky uhladeného a vzdelaného muža prijali na dvore veľmi priaznivo a mal hneď príležitosť viesť debatu na univerzite v Oxforde, a to s talianskym filozofom Giordanom Brunom. V prvom rade Lasky potreboval peniaze a tiež dúfal, že známostou s dvoma anglickými alchymistami Johnom Deem (1527-1606) a Edwardom Kellym (1555-1595) sa mu to podarí.

John Dee (1527-1608) bol anglický matematik a astrológ, ktorý hľadal kameň mudrcov a zaviedol mýtickú filozofiu. Už ako 15-ročný študoval v Cambridge matematiku a astronómiu, ako 17-ročný získal titul Bachelor of Arts. Bol obviňovaný z čarodejníctva a tvrdil, že má génia, ktorý v jeho neprítomnosti študuje namiesto neho. Dee prepadol alchýmii, chcel premeniť kovy na zlato a vyrobiť tak kameň mudrcov, ktorý by ľuďom zaistil večný život. Z Anglicka odišiel do Francúzska a do Holandska, taktiež v r. 1563 do Bratislavy (Pressburgu), kde venoval cisárovi Maximiliánovi svoju prácu „Monas hieroglyphice, mathematice magice, cabbalistiche et anagogice explicata“- tá vyšla v nasledujúcich rokoch v Antverpách. Vo Francúzsku dokonca prednášal matematiku na Sorbonne; keď sa vrátil do Anglicka, obvinili ho, že počaril samotnej kráľovnej a na istý čas bol uväznený. Po prepustení začal experi-



JOHN DEE



EDWARD KELLEY

mentovať s krištáľovou guľou – videl cez ňu duchov a anjelov. Pri týchto experimentoch sa spoznal s Edwardom Kelleyom.

Edward Kelley (1555-1597) bol lekárnik a notár, ktorému na výstrahu odrezali uši kvôli „hroznému správaniu“ v Lancasteri a vtedy sa začal zaoberať zakázaným umením. Chcel z „čerstvo“ pochovaných mŕtvol skúmať budúcnosť. Prostredníctvom hostinského sa dostal k rukopisu a balíčku s červeným práškom, ktorý mu jeho priateľ Dee objasnil takto: „Rukopis je starý opis procesu, ako vyro-

biť kameň mudrcov.“ Začali robiť mnohé pokusy a je dokonca podozrenie, že obaja boli tajnými agentmi kráľovnej Alžbety a mali pre jej plány získať českého a uhorského panovníka Rudolfa II. Odišli teda spolu do Poľska a r. 1584 do Čiech ku cisárovi Rudolfovi II., ktorý si ich zavolať. Dee sa stal dvorným astrológom a Kelley sa uchytil ako chemik na základe jeho „údajného“ poznania výroby zlata. Dee venoval cisárovi svoju krištáľovú guľu i magické zrkadlo z antracitu. Kelley sa neskôr usadil v Čechách, dokonca sa tam aj oženil. Osudným sa mu stal súboj s cisárskym úradníkom Hunklerom (1591), ktorého zabil a tak sa dostal do žalára. Pri pokuse o útek sa mu pretrhlo lano, zlomil si nohu tak, že mu ju museli amputovať a nahradili ju drevenou. Kvôli bezpečnejšiemu väzeniu ho previezli na hrad Hněvín, kde sa znovu pokúsil o útek a zlomil si obidve nohy, aj tú drevenú. Hoci získal milosť od panovníka, rozhodol sa nežiť ako mrzák a spáchal samovraždu – vypil neznámu tekutinu, zrejme jed.

S týmito dvoma „čestnými“ mužmi sa spojil Lasky a r. 1583 ich zobral do Kežmarku. Mešťanov očaril hlavne Kelley svojou vysokou postavou, mal fúzy, bradu, dlhé vlasy, ktoré skrývali chýbajúce uši – vyzeral ako černokňažník.

Hradnému pánovi sľubovali, že mu prostredníctvom alchýmie poskytnú také bohatstvo, že si bude môcť skúpiť celé Poľsko, Moldavsko a Valašsko. „V roku 1584 prišli títo dvaja Angličania a otvorili na zámku svoju dielňu na výrobu zlata, vyučovali Laskyho svojmu umeniu, premene kovov. Kde táto „čierna kuchyňa“ bola, nevieme, ale nie je vylúčené, že bola na druhom poschodí vstupnej hradnej veže, kde sa dodnes zachoval pôvodný kozub. Obaja Laskyho ohavne oklamali. Urobili mu ešte väčšie dlhy a uvrhli ho do ešte hlbšej biedy. Takto alchýmia zbedačila hradného pána v Kežmarku. Angličania opustili kežmarský hrad pravdepodobne vtedy, keď ho získal Thököly. Dee sa vrátil do Anglicka, nebol to však radostný návrat. Jeho povest' významného učenca medzitým nahradila povest' bosoráka. V jeho neprítomnosti mu vypálili dom a zničili obrovskú knižnicu a cenné zbierky, ktoré za svoj život nazhromaždil. V roku 1603 zomrela kráľovná Alžbeta, jeho posledný dobrodinec. Sám v biede a opustený zomrel roku 1608.

Alchýmia by však Alberta von Lasky aj tak nezachránila, vo veľkej biede a hlbokom trápení ukončil svoj život v r. 1605.

Čo sa skrýva za touto tajuplnou vedou, ktorej prepadli mnohé aj významné svetové osobnosti? Čo to vlastne je alchýmia? Je to protovedecká a filozofická disciplína, ktorá kombinuje prvky chémie, metalurgie, fyziky, medicíny, astrologie, mystiky a umenia. Vychádza z náuky o príbuznosti a premenách látok, zameriava sa na proces zdokonaľovania prírody, skúma prirodzenosť tiel a ich meniacu sa silu. Alchýmiu praktizovali v starovekom Egypte, Indii, Číne, starovekom Grécku, Ríme, islamskej ríši a nakoniec v Európe do konca 19. storočia v sieti škôl a filozofických systémov starých aspoň 2500 rokov.

Alchymisti boli všeobecne vnímaní ako podvodníci, blázni a šarlatáni a mnohí nimi skutočne boli,



DIELŇA ALCHYMISTOV V HRADE

ale boli aj takí, ktorí skúmali a robili pokusy s prírodnými chemickými látkami bez vedeckých pomôcok a postupov, ktoré sú dnes k dispozícii. Museli sa spoliehať na nesystematické pokusy, tradičné znalosti, odhady a množstvo špekulatívnych myšlienok, ktorými naplňali už existujúce vedomosti. Ranní alchymisti sa mýlili v tom, že chemické transformácie opisovali ako magické javy riadené nezrozumiteľnými zákonmi, ktoré vtedy nebolo možné pochopiť. Objavenie špecifickej metódy zmeny hrudy zeme (rudy) na lesklý kov znamenalo začatie špekulácii o zmene kovu na nejaký iný.

V stredoveku európski alchymisti investovali najviac času na hľadanie „kameňa mudrcov“ - mystickej látky, ktorá by mohla odstrániť všetky choroby a zároveň urobiť život večným. Preto nemožno zabudnúť na hlavný dôvod, prečo sa alchymisti stáročia tešili takej obľube a podpore. Nebol to len mysticismus a celé to záhadné filozofické zmýšľanie, ale najmä ich svetský prínos, a to jednak v tej dobe pre „chemický“ priemysel, pri spracovaní kovov; jedným z vedľajších produktov snaženia alchymistov je napr. tvorba atramentu, farieb, kozmetiky, pokrok pri výrobe keramiky a v sklenárstve, získavanie výťažkov z rastlín, rôzne nápoje, tinktúry, napr. také zhotovenie Aqua vitae „vody života“ bol pre európskych alchymistov veľmi populárny „experiment“.

Na druhej strane alchymisti nikdy nemali dôvod oddeľovať fyziku, chémiu, matematiku, ale nedostatok pomenovaní pre ich procesy a akási potreba utajovania ich viedlo k tomu, aby si prepožičiavali termíny a symboly z biblickej alebo pohanskej mytológie, astrológie, kabaly a iných mystických a tajuplných oblastí. Toto zmenilo jednoduchý návod na ťažko pochopiteľné magické zaklínadlo.

Nebudem sa zaoberať podrobnými dejinami alchýmie, lebo to je téma na inú prednášku. My sa venujeme rodine Lasky a jeho alchymistom Johnovi Deemu a Edwardovi Kelleymu. To boli nepochybne jedni z najväčších alchymistov tej doby. Z tohto obdobia môžeme spomenúť aj menej známeho alchymistu poľského pôvodu, volal sa Michael Sendivogius (Michał Sędziwój, 1566– 1636) alchymista, filozof, doktor a zakladateľ chémie. Myslel si, že vytvoril elixír života, keď destiloval kyslík vo svojom laboratóriu, a to ohrievaním dusíka. Túto jeho techniku neskôr zdokonalili a aplikovali do ponoriek. Jedno z jeho diel, resp.

opis sa nachádza aj v Lyceálnej knižnici v Kežmarku. Už oveľa známejší je Tycho de Brahe (1546 – 1601), a to pre svoje astronomické a astrologické výskumy, on bol taktiež alchymistom. V jeho Uraniborg observatóriu mal postavené laboratórium, ktoré mu slúžilo na alchymistické účely.

Alchymistov bolo mnoho. Majú však jedno spoločné: všetci o svojich pokusoch písali a publikovali v rámci svojich možností. Ich múdrosti zaznamenané na papier sa stali predmetom zberateľov a ich nasledovníkov. A tí boli aj na Slovensku. Vývoj alchýmie na Slovensku môžeme rozdeliť na dve obdobia: do konca 16. storočia a do konca 18. storočia.

Strediskami alchýmie boli banské mestá a Bratislava. Známejšími alchymistami boli Juraj Lipai, komorský gróf z Banskej Štiavnice, Konrád Richhausen, bratislavskí lekári Dávid Gomeri a Ján Walaszky, členovia Bratstva ruže a kríža v Banskej Štiavnici. Z ďalších spomeňme evanjelických kňazov: Šimona Bieleka z Huncoviec, ktorý v protireformácii (po r. 1673) ušiel do Vysokých Tatier a tam si zriadil tajnú dielňu, aby pomáhal sebe i svojej rodine v biede. Veľký rozruch v celej Európe vyvolala tzv. cementová voda v Smolníku, v ktorej sa premieňali kovy železné na meď. Voda obsahovala sulfát medi, ktorý sa v styku so železom vylučoval a usádzal sa ako meď. Tento jav bol v stredoveku nepochopiteľný a považovali ho za dôkaz transmutácie kovov, písali o ňom najchýrnejší alchymisti, dokonca svetoznámy lekár a alchymista Paracelsus neváhal kvôli tomuto javu pricestovať až do Smolníka. O cementovú vodu sa zaujímal aj saský panovník vojvoda Ernest. Tento jav zaujal aj členov rodiny Thököly, neskorších kežmarských hradných pánov.

Na Spiši mala alchýmia svoje korene už v 15. a 16. storočí. V tomto období sa alchýmiou zaoberali mnísi – kartuziáni v kláštoroch, tu musíme spomenúť Červený kláštor a činnosť mníchov – kamaldulov, najmä známeho mnícha Cypriána a jeho herbár.

V polovici 18. storočia robili alchymistické pokusy viacerí občania, najmä baníci. Pokusy baníkov o výrobu zlata sa rozšírili tak, že zhromaždenia banskej hornouhorskej spoločnosti v Spišskej Novej Vsi muselo roku 1768 pokusy baníkom zakázať.

Venujme sa bližšie Kežmarku. Tu začínali svoju činnosť už v 15. storočí. V zozname daňovníkov mesta našiel historik a profesor nemeckého gymnázia v Kežmarku Dr. Johann Lipták záznam z r. 1440 – „Georgius alchymista“. V 16. storočí to boli naši známi anglickí alchymisti John Dee a Edward Kelley, ktorí učili pána Laskyho vyrobiť zlato, no z tohto obdobia poznáme aj rukopis Andreja Smoczského, organistu v Spišskej Novej Vsi, pod názvom Vademecum et ego tecum z r. 1563, ktoré sa nachádzalo v zbierke Lyceálnej knižnice. V Kežmarku robili alchymistické pokusy aj viacerí občania. Boli to najmä lekári a lekárnici, obchodníci so zelinkami, zlievači, baníci a učitelia na kežmarskej škole ako napr. Bartolomeus Bertram, David Prätorius, David Frolich, Christian Augustini ab Hortis a ďalší. V 18. storočí to boli prírodovedci ako Georg Buchholtz ml., Daniel Fischer, Thomas Mauksch a ďalší.

Posledným alchymistom bol majiteľ knižnej a rukopisnej zbierky alchymistických kníh Pavel Doleviczeny. Pochádzal z pôvodne chorvátskej rodiny, ktorá sa v 17. storočí presťahovala z Chorvátska do Uhorska, a to na Spiš. Usadila sa vo viacerých obciach: Slovenská Ves, Veľký Lipník a Levoča. Vetva jeho rodiny sa usídlila v Slovenskej Vsi, kde vlastnila väčší majetok. Tam sa narodil a tam aj býval až do svojej smrti. Študoval na kežmarskom lýceu a vďačne spomínal na svojich profesorov, akými boli Jakob Solkovius, Johann Adam Moesz, Jozef Bencúr, Johann Karlovský. Do lýcea ho zapísali 30. mája 1756. Celý život býval v Slovenskej Vsi, kde aj zomrel r. 1823. Vo svojom testamente naznačil, že pri zbieraní kníh sa stretával aj s ťažkosťami a prekážkami, nedbal však a za nových spisov pochodil celý Spiš a východné Slovensko. Knihy nielen kupoval a odpisoval, ale ich aj vážne študoval, bolo to pre neho to najvzácnejšie. Dokonca chcel, aby sa alchymistickým knihám aj iní tak venovali, preto celú svoju zbierku venoval knižnici kežmarského lýcea v nádeji, že medzi študentmi sa nájdu takí, ktorí budú mať o alchýmiu záujem. Testamentom z r. 1821 poručil zbierku 287 alchymistických a okultných kníh a rukopisov. Vyslovil želanie, aby zbierka zostala neporušená, aby mala primeranú ochranu a aby sa knihy aj vypožičiavali. V jeho zbierke je veľké množstvo receptov a návodov na výrobu rozličných práškov a tinktúr, návody chemických procesov na premenu kovov na zlato a striebro.

Ján Agnet, evanjelický farár a historik, ktorý sa zaoberal aj alchymistickou knižnicou Pavla Dolviczeného, vo svojom príspevku uvádza konkrétne diela či už tlač alebo rukopisy s konkrétnymi signatúrami. Keďže Lyceálna knižnica bola v sedemdesiatych rokoch 20. storočia premiestnená na hrad a potom do „vynovených“ priestorov lýcea spätne uložená, avšak nie podľa signatúr, ale podľa rozmerov, došlo k dvojitému signovaniu: tzv. staré a nové-súčasnú-platné signatúry. Mnoho historikov z obdobia pred presignovaním uvádza vo svojich publikáciách staré signatúry, nie nové, čo komplikuje prípadné vyhľadanie diela, tak aj pán Agnet uvádza mnoho zaujímavých a raritných diel z alchymistickej zbierky, ktorá sa nachádza v Lyceálnej knižnici v Kežmarku. Nie je nič výnimočné, že pri takomto znovuuložení došlo ku chybám a niekedy aj k „strate“ diela. Túto tému okrem p. Agneta nik iný nesppracoval a ak som chcela napísať vierohodné informácie o alchýmii v Lyceálnej knižnici, musela som vyhľadať podľa starých signatúr tie nové a mechanicky knihu po kni-



HERMETIS ALCHYMIA ANGELICO-NATURALIS OCCULTISSIMUM VERUM IN TRANSMUTATIONE... Z R. 1713



he identifikovať. Bolo to napínavé, častokrát signatúra chýbala alebo dielo bolo niečo celkom iné než alchýmia. Výsledok môjho snaženia snáď do budúca ocenia historici, ktorí sa budú snažiť o bližšie spracovanie tejto momentálne veľmi atraktívnej témy.

Takže v zbierke Lyceálnej knižnice sa v súčasnosti podľa starých signatúr podarilo identifikovať 105 diel, z toho 73 tlačí a 32 rôznych rukopisov. Z týchto diel však 23 je z pozostalosti pána Theodora de Jóny, 13 od Wilhelma Amada Smitha, 7 od rôznych iných darcov, 18 bez donácie a iba 42 má viditeľnú donáciu Pavla Doleviczényho. Ak by sme aj tie tituly bez donácie uznali ako Doleviczényho zbierku, bolo by to 60 diel namiesto označovaných 287, ktoré uvádza p. Agnet. V súčasnosti však nie je možné ani zistiť, či sú všetky tlače a rukopisy zachované, možno sú inak zaevidované, lebo knižnica nebola zachovaná vcelku. To, čo sa zachovalo a podarilo opätovne identifikovať, je veľmi zaujímavá zbierka autorov. Z tlačených diel sú zastúpení títo autori:

Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim PARACELsus (1493-1541) – nemecký lekár, robil výskumy na Slovensku v Smolníku, mal rodinu v Prešove – 7 titulov, napr.: *Kleine Wund-Artzeney ...* 1608, *Geheimnuss aller seiner Geheimnisse ...* 1770, *Opera omnia medico-chemico-chirurgica ...* 1658

Johann Joachim BECHER (1635-1682) – profesor medicíny v Mohuči, cisársky radca vo Viedni, exulant v Holandsku a Anglicku – 7 titulov, napr.: *Opvscvla Chymica Rariora ...* 1721, *Physica Subterranea ...* 1703

Hermann BOERHAAVE (1668-1738) – holandský lekár a profesor medicíny a chémie, člen vedeckej akadémie v Paríži a Londýne – 6 titulov, napr.: *Elementa Chemia oder Anfangsgruende der Chemie ...* 1753, *Methodus stuii medici ...* 1751

Joannes Isaac HOLLANDUS (koniec 16. storočia) – holandský alchymista - 4 tituly, z toho jeden rukopis : *Chimici hoc nostro seculo ... Liber de minerali lapide ...* 1567, ak by to bol jeho rukopis, tak máme raritu!

Albertus MAGNUS (1193-1280) – vlastným menom Albert gróf z Hollstädtu, významný scholastický filozof, teológ, prírodovedec „doctor universalis“ –

3 tituly, napr.: Von denen Geheimnuessen derer Weiber ... 1745, De secretis Mulierum ... 1560, okrem toho máme aj 2 inkunábuly, ale tie sa netýkajú alchýmie

Prosper ALPINUS (1553-1617) – taliansky lekár a botanik v Padove – 4 tituly, napr.: Medicina Aegyptorum ... 1719, Medicina Indorum ... 1718

Roger BACON (1214-1294) – anglický scholastický filozof, prírodovedec, matematik, alchymista „doctor mirabilis“ – Medula Alchimiae, Das ist Vom Stein der Weisen vnd von den vornembsten Tincturen des Goldes, Vitriols vnd Antimonij ... 1608

Valentinus BASILIUS – benediktínsky mních, žil začiatkom 15. storočia v kláštore sv. Petra v Erfurte – 3 tituly, napr.: Von dem grossen Stein der Vhralten ... 1566

David BEUTNER – 2 tituly, napr.: Universal und Particularia, worin die Verwandlung geringer Metalle in Gold und Silber klahr und deutlich gelehret wird ... 1718

Evonymius Conrad GESNER (1516-1565) – švajčiarsky prírodovedec – 2 tituly, a to Historia animalivm ... 1602 a De serpentibus Oder Schlangenbuch ... o hadoch a drakoch ... 1662

Johannes Baptista PORTA (1545-1615) – filozof, matematik, astrológ – 2 tituly, napr.: Magia Natvralis ... 1560

Johann Rudolf GLAUBER (1603-1668) – nemecký lekár a chemik, v knižnici by malo byť 17 titulov, ja som našla iba 4, medzi nimi napr.: Pharmacopaeae Spagyricae Oder Gruendlicher Beschreibung, wie man aus den Vegetabilien, Animalien vnd Mineralien ... gute kräftige vnd durchdringende Arzeneyen zurichtgen vnd bereiten soll ... 1668, Oceanus Macro- microcosmicus ... 1644

Johannes Pharamund RHUMELIUS – lekár kurfirsta anhaltského – Medicina Spagyrica Oder Spagyrische Artzneykunst ... 1648

Lazar ERCKER – Allerfurnemisten Mineralischen Erzt vnnnd Bergwercks arten ... 1580

Osvald CROLLIUS – Basilica Chymica oder Alchymistisch Koeniglich Kleynod ... 1535

Medzi dielami bez autora nesmieme zabudnúť na niektoré zaujímavé, a to:
 CABALA, Spiegel der Kunst vnnnd Natur: in Alchymia ... 1615
 Der wahren Chymischen Weisheit Offenbahrung ... wann man den wahren Weisen-Stein Lapidem Philosophorum Tincturam Universalem machen will ... 1720
 PANDORA: Das ist Die edlest Gab Gottes, oder der werde vnd heilsame Stein der Weysen ... 1598
 Theatrvm Chemicvm Praecipvs selectorvm avctorvm tractatvs de Chemiae et Lapidis Philosophici antiqvitate ... 1602
 Z rukopisov, ktorých máme 22 rôznych titulov, stoja za povšimnutie diela o chemických procesoch, a to: Processus Universalis ad faiendam Tincturam Physicam – 1793

Veľmi zaujímavý je aj prepis diela Michaela Sendivogia – Vertrauliche Brieffe des Cosmopolitae mit denen vergoldeten Spruchen ... 1726. alebo Hermetis Alchymia Angelico-Naturalis Occultissimum Verum in Transmutatione – o premene kovov z r. 1713.

Okrem Doleviczényho mal v Kežmarku zbierku alchymistických kníh a rukopisov Wilhelm Amand Smith – metský lekár-fyzikus a senátor v Kežmarku. V našej zbierke máme zachovaných 13 titulov rôznych receptov, výpisov z lekárskeých prác, o zdraví, o anorganickej a organickej chémii a pod.

To je len malá ukážka toho, čo sa v lyceálnej knižnici v Kežmarku nachádza. Lyceálna knižnica je najväčšou školskou historickou



ZÁBER Z PREPISU DIELA MICHAELA SENDIVOGIA – VERTRAULICHE BRIEFFE DES COSMOPOLITAE MIT DENEN VERGOLDETEN SPRUCHEN ... 1726

knižnicou v strednej Európe. Prvá písomná správa o nej pochádza z r. 1600. Jej fond pozostáva zo 150 000 zväzkov kníh, z toho 55 inkunábul – prvotlačí do r. 1500, 3000 tlačí 16. storočia, asi 2000 titulov rukopisov, 30 000 titulov starých tlačí do r. 1700, 6 000 titulov slovacík, 44 000 germaník, 600 titulov hudobnín, 600 titulov grafických listov, 1400 titulov periodík, mapy atď.

Knihy s alchymistickým a okultným obsahom nie sú tak zriedkavé a viaceré knižnice majú takisto vo svojich fondoch knihy s podobným obsahom. Ako vieme, alchymia bola veľmi dôležitou „pavedou“ vo vývoji „ozajstných“ vied, preto by sme nemali zabúdať aj na takúto literatúru. Doleviczényho knižnica je atraktívna snáď aj preto, že to bol asi posledný alchymista na Slovensku. To, čo hradný pán Lasky na kežmarskom hrade začal, to pán Doleviczény svojou bohatou zbierkou ukončil.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Dr. Lipták, Johann: Alchimisten, Gottsucher und Schatzgräber in der Zips. Kesmark, Verlag Paul Sauter, 1938

Agnet, Ján: Alchymistická knižnica Pavla Doleviczényho. Martin, Matica slovenská, Zborník Kniha, 1978

PhDr. Baráthová, Nora a kol.: Osobnosti Kežmarku 1206-2009. Kežmarok, Jadro, 2009

Zdroj: internet www.wikipedia.sk

RESUMÉ

ALCHEMIA W KIEŻMARKU

– NA ZAMKU I W LICEUM. PAN KIEŻMARSKIEGO ZAMKU JAKO ALCHEMIK.

Slavičková Katarína

Olbracht Łaski (1536 – 1605) pochodził z bogatego, wpływowego i bardzo szanowanego rodu. Z powodu rozrzutności musiał stopniowo zastawiać swój majątek. W 1571 r. zastawił także kieżmarski zamek, pożyczonej sumy nie potrafił oddać, więc postanowił wezwać na pomoc dwóch alchemików z Anglii. Byli to John Dee (1527 – 1608) – angielski matematyk i astrolog, który pracował nad przemianą metali w złoto i starał się odkryć kamień mądrości, czym zapewniłby wieczne życie dla wszystkich ludzi, oraz Edward Kelley (1555 – 1597) – apotekarz i notariusz, który robił eksperymenty z kryształową kulą i podobno znał tajemnicę produkcji złota. Obiecali oni Łaskiemu, że dzięki alchemii zapewnią mu olbrzymie bogactwo i w 1584 r. na kieżmarskim zamku otwarli pracownię alchemiczną, w której uczyli młodego władcę zamku, jak zmienić zwykły metal w złoto. Okłamali go jednak i wpędzili w jeszcze większe tarapaty.

Alchemia łączy w sobie elementy chemii, metalurgii, fizyki, medycyny, astrologii, mistyki i sztuki. W średniowieczu europejscy alchemicy najczęściej czasu poświęcali poszukiwaniu „kamienia mądrości” – mistycznej substancji, która mogłaby zlikwidować wszystkie choroby i zarazem przedłużyć życie. Jednym z ubocznych wyników starań alchemików było na przykład stworzenie atramentu, farb, kosmetyków, postępy w produkcji ceramiki oraz w szklarstwie, uzyskiwanie ekstraktów z roślin, różne napoje i nalewki. Z drugiej strony alchemicy nigdy nie chcieli oddzielać fizyki, chemii, matematyki, ale z powodu braku odpowiednich terminów dla ich procesów proste receptury stawały się trudno zrozumiałymi magicznymi zaklęciami. Alchemicy pisali i publikowali prace o swoich eksperymentach w miarę swoich możliwości. Ich przelana na papier mądrość stała się przedmiotem kolekcji ich następców. Można ich znaleźć także na Słowacji. Centrami alchemii były miasta górnicze i Bratysława. Na Spiszu alchemia sięga XV i XVI w. W tym okresie zajmowali się nią mnisi – kartuzi w klasztorach, tu należy wspomnieć Czerwoną Klasztor i mnichów – kamedułów,

zwłaszcza znanego Cypriana i jego zielnik. W połowie XVIII w. eksperymenty alchemiczne robiło już wielu ludzi, zwłaszcza górników. Próby górników zmierzające do odkrycia sposobu uzyskania złota stały się tak popularne, że zgromadzenie Górniczego Towarzystwa Górnych Węgier w Nowej Wsi Spiskiej w 1768 r. musiało zakazać górnikom tych eksperymentów.

W Kieżmarku pierwsze próby alchemicy przeprowadzali już w XV w., potwierdza to zapis z 1440 r. – „Georgius alchimista“. W późniejszych czasach byli to zwłaszcza lekarze i aptekarze, kupcy handlujący ziołami, hutnicy, górnicy oraz nauczyciele w kieżmarskiej szkole, jak np. Bartolomeus Bertram, David Prätorius, David Frölich, Christian ab Hortis i inni. W XVIII w. znani byli przyrodnicy Georg Buchholtz młodszy, Daniel Fischer, Thomas Mauksch i inni. Ostatnim alchemikiem był właściciel zbioru ksiąg i rękopisów alchemicznych Pavel Doleviczény. Testamentem z 1821 r. przekazał swoje zbiory bibliotece liceum w Kieżmarku. W jego zbiorach znajduje się dużo receptur i przepisów służących do produkcji różnych proszków i nalewek, instrukcje procesów chemicznych prowadzących do przemiany metali w złoto i srebro. Poza Doleviczénym ciekawą kolekcję posiadał także Wilhelm Amand Smith – miejski lekarz fizykus i senator w Kieżmarku. Różne receptury, wypiski z prac lekarskich dotyczących zdrowia, chemii nieorganicznej i organicznej itp. – to tylko niewielki przykład tego, co znajduje się w bibliotece liceum w Kieżmarku. Biblioteka ta jest największą historyczną biblioteką szkolną w Europie Środkowej. Pierwsza wzmianka pisemna o niej pochodzi z 1600 r. Na zbiory składa się 150 000 woluminów. To, co Łaski rozpoczął na kieżmarskim zamku, Doleviczény swoimi bogatymi zbiorami dokończył.

RESUMÉ

ALCHEMY IN KEŽMAROK

– AT THE CASTLE AND IN THE LYCEUM. THE KEŽMAROK CASTLE OWNER
BEING AN ALCHEMIST.

Slavičková Katarína

Albert Lasky (1536-1605) descended from a rich, influential and respected family. Being a thriftless man he gradually had to deposit all his fortune. In 1571 he also deposited the Kežmarok castle, however, was unable to repay the amount borrowed, therefore he invited two English alchemists to help him. Namely, it was John Dee (1527–1608) – an English mathematician and astrologer, famous for his attempt to transform metals into gold and to produce the philosopher's stone that should ensure eternal life, and Edward Kelley (1555-1597) – a chemist and notary who did experiments with crystal ball and allegedly knew the process for the production of gold. He promised Lasky enormous wealth by alchemy and so in 1584 they opened the alchemical workshop in the Kežmarok castle and taught the young castle owner the art of transforming metals into gold. Unfortunately, both alchemists cheated him and caused him more trouble.

Alchemy as a science comprises the elements of chemistry, metallurgy, physics, medicine, astrology, mystics, and art. Throughout the Middle Ages the European alchemists spent most of their time in searching for „the philosopher's stone“ - a mystique material that was supposed to treat illnesses and to make the human life longer as well. Besides, in the process of alchemist's work there also appeared various sub-products, e.g. the making of ink, colours, cosmetics, there had been a significant progress in the ceramics production and glazier, too, acquisition of plant extracts, various beverages and tinctures etc. On the other hand, there had never existed any reason to separate physics, chemistry, and mathematics but the lack of names for the processes they had been doing, changed a simple instruction into hardly comprehensible magic formula . Alchemists tried to write and publish books about their experiments within their means. Their knowledge documented in papers has become famous among the alchemist's collectors and successors. And these were living in Slovakia, too.

The mining towns and Bratislava became the centers of alchemy. The roots of alchemy in Spiš may be found in the early 15th and 16th century. Monks – especially Carthusians in cloisters were devoted to alchemy at that time – indeed, it's necessary to mention Červený kláštor (The Red Cloister) and the work of monks-Camaldulians, notably the monk Cyprianus and his herbarium. In the half of the 18th century alchemist experiments started to be carried out by more people, especially by miners. Their attempts to make gold became so famous that the assembly of Upper Ugría mining company had to prohibit the experiments of miners in 1768.

In Kežmarok the first written report about the work of alchemists comes from the 15th century, notably it's the document called „Georgius alchimista“ from 1440. Later on there were mainly doctors and pharmacists, merchants-herbalists, metal founders, miners, and Kežmarok school teachers, e.g. Bartolomeus Bertram, David Prätorius, David Frölich, Christian ab Hortis and many others. In the 18th century there were mainly scientists, e.g. Georg Buchholtz Jr., Daniel Fischer, Thomas Mauksch and others. Pavel Doleviczény, the owner of book and manuscript collections of alchemical books is supposed to be the last alchemist. In the testimony from 1821, he legated his collection to the lyceum library in Kežmarok. Many recipes and instructions concerning the production of various powders and tinctures and instructions for the chemical processes dealing with transformation of metals into gold may be found in his collection. Besides Doleviczény, the town's doctor – physicist and Kežmarok senator, Wilhelm Amand Smith was another author of very interesting collection. Various recipes, extracts from medical works on health, the anorganic and organic chemistry, that's only the small sample of what may be found in the lyceum library in Kežmarok. The already mentioned library is the biggest school historical library in the middle Europe. The first written report about it comes from 1600. It's collection comprises 150,000 books. What had been started by the castle owner Lasky has later on been finished by Doleviczény and his huge collection.

GARDEROBA RYCERSKA - O MĘSKIEJ MODZIE W CZASACH OLBRACHTA ŁASKIEGO

PRZYCZYNEK DO HISTORII UBIORU „HUSARSKIEGO” W XVI WIEKU

Maria Molenda, Fundacja Nomina Rosae

Olbracht Łaski był bez wątpienia bardzo charakterystyczną postacią, również w oczach swoich współczesnych. Cechowało go pragnienie władzy, daleko-osiężne, w zasadzie niezbyt realistyczne plany, i silne dążenie do zaznaczenia swych wpływów i koneksji z władcami. W jego aspiracjach politycznych potrzeba odpowiedniego kreowania wizerunku i demonstrowania prestiżu była jedną z podstawowych. Nie była to jednak potrzeba niezwykła jak na ówczesne czasy, w których właściwa autoprezentacja, osiągnana zwłaszcza za pomocą ubioru, była wśród elit powszechna (np. kapitan gwardii przybocznej królowej angielskiej Elżbiety, Walter Raleigh, wydawał fortunę na szaty, dzięki czemu pozytywnie się wyróżniał). Zarówno w oczach Polaków jak i cudzoziemców zamiłowanie do luksusowej odzieży oraz ogólnej wystawności życia zdało się być w XVI stuleciu cechą narodową polskich elit, przedstawiciele możnych rodów i szlachty. Demonstrowaniu bogactwa i pozycji, szczególnie za pomocą ubiorów, sprzyjały wszelkiego rodzaju dworskie i państwowe uroczystości, poselstwa, festyny i turnieje. Jedną z bardziej znaczących tego rodzaju manifestacji w poczynaniach Olbrachta Łaskiego było poselstwo do Francji w 1573 roku, kiedy to na opróżniony po bezpotomnej śmierci Zygmunta Augusta tron, powołano Henryka Walezego, brata króla Francji Karola IX. Oprócz przekazów pisanych zachowały się także przedstawienia ikonograficzne, dokumentujące tę uroczystą legację. Na rysunku autorstwa Antoine Carona, ukazującym festyn dla posłów polskich w ogrodach Tuileries w lewym rogu stoją posłowie polscy ubrani w długie ubiory wierzchnie. Zwracają uwagę ich podgolone głowy oraz czapki ozdobione kitą z piór¹. Na rysunku ukazano również większą grupę po-

1 S. Sawicka, Festyn dla posłów polskich w ogrodach Tuileries w 1573 r. Rysunek Antoine Carona, [w:] Sarmatia artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza, Warszawa 1968, Rysunek w zbiorach Fogg Art. Museum, Harvard University. Jego autor A. Caron, artysta zaangażowany do wykonania dekoracji łuków triumfalnych wystawionych w Paryżu na wjazd Henryka Walezego, był prawdopodobnie świadkiem całej uroczystości, s. 22.

selską, siedząca tyłem, także odzianą w długie szaty z wyłożonymi kołnierza-
mi i czapkami ustrojonymi piórami. Rysunek Carona był bazą dla Lucasa de
Heere, który wykonał kartony do arrasu z tzw. serii Walezjuszy (*Tapisseries
des Valois*), obecnie w zbiorach Galerii Uffizi we Florencji. W kreacji polskich
ubiorów de Heere posługiwał się także albumami z ubiorami (np. Abrahama de
Bruyna *Omnium poene gentium imagines* oraz dziełem Hoefnagla *Civitates or-
bis terrarum*)². Posłowie polscy ukazani na tapiserii noszą różniące się między
sobą ubiory. Cechą wspólną ich wyglądu są podgolone głowy, u kilku widoczne
są także spore wąsy. Zwracają uwagę postaci ukazane w ujęciu do pasa - z przo-
du i z boku sylwetki – z powodu dużych dekoltoń, przywodzące na myśl modę
z początku XVI wieku. Stanisława Sawicka w postaci ukazanej na pierwszym
planie, po lewej stronie arrasu, dopatruje się Olbrachta Łaskiego, podkreśla-
jąc, że to właśnie wojewodę sieradzkiego Francuzi uznali za przewodniczącego
posłów polskich, choć w rzeczywistości na ich czele stał biskup poznański
Adam Konarski³. Wspomniany poseł polski (być może Łaski) ukazany został
we wzorzystej szacie wierzchniej z motywem ptaków, wieńców, lwa siedzącego
i promienistego słońca w barwie czerwonej i złotej. Szata ma także wyłożony
kołnierz. Podobne ubiory – zwłaszcza do tych przedstawionych przez Carona
- ukazane zostały na rysunkach zdobiących *Theatrum virtutum Stanislai Hosii*
Tomasza Trettera⁴ Dalszy etap ewolucji ubioru polskiego przedstawiają zwłasz-
cza dzieła Stefano della Belli, który uwiecznił wjazd Ossolińskiego do Rzymu
oraz wjazd wojewody Opalińskiego i biskupa Leszczyńskiego do Paryża w 1645
roku⁵. Wierzchnie szaty panów polskich, biorących udział we wjeździe do Rzy-
mu, nazywano ferezjami⁶. Szyto je z kosztownych tkanin i zdobiono cennymi
klejnotami i futrami. Ubiór Ossolińskiego opisany był w druku ulotnym jako
dołoman z białego altembasu ze złotymi kwiatami, z 20 parami pętlíc i guzów
diamentowych, na którym poseł miał ferezję z altembasu, także z 20 pętlícami

2 Ibidem, s. 29.

3 Ibidem, s. 32.

4 Biblioteka Narodowa, Warszawa, BOZ 130,

5 M. Paszkiewicz, *Tematyka polska w twórczości Stefano della Belli*, cz. I, „Roczniki Historii Sztuki”,
XIV, 1984, s. 198.

6 Paszkiewicz, op. cit., s. 212.

i diamentowymi guzami⁷. Jako nakrycie głowy nosił czapkę z zaponą i kitą z piór, która świeciła się od diamentów. Zachowały się również rysunki della Belli będące studiami do wjazdu, które ukazują detale polskich ubiorów. Na kartach szkicownika z Uffizi (nr 6009) widoczny jest jeździec w wierzchniej szacie z długimi rękawami z charakterystycznym obszernym kołnierzem⁸. W zbiorach Uffizi przechowywany jest także rysowany piórem portret Jerzego Ossolińskiego, na którym poseł nosi wierzchnią szatę (ferezję lub delię) z pięknymi pętlcami, zarzuconą na krótki dołoman, zapinany także na ozdobne pętlce. Ubiór przewiązany jest pasem z tkaniny⁹.

Powyżej przywołane ubiory związane są silnie z modą węgierską – zarówno poprzez krój jak i nazewnictwo. Asumpt do zaadoptowania ubioru węgierskiego, składającego się w XVI wieku z kaftana tzw. *dolmány* oraz wierzchniego okrycia – *mente*, dali obecni w Polsce husarze¹⁰. Husarze zwani też Racami byli jeźdźcami pozbawionymi uzbrojenia ochronnego w postaci pancerzy i zbroi, zaopatrzonymi jednak w tarcze. Ich uzbrojenie zaczępe stanowiła szabla, kopia oraz bardzo często łuk¹¹. Wczesne przedstawienie takich lekko zbrojnych jeźdźców znajduje się na obrazie *Bitwa pod Orszą* z roku 1514¹². Na ich uzbrojenie składają się szable, włócznie oraz tarcze o specyficznym „skrzydlatym” kształcie. Ubrani są w szamerowane kaftany, sięgające do kolan, zapewne wataowane, zaopatrzone w osłaniające kark kołnierze. Jako nakrycie głowy służyły im wysokie czap-

7 Sławny wiadz do Rzymu, Iasnie Wielmożnego Pana IE. M. P. Ierzego Ossolińskiego Wielkiego Posła Polskiego, z Włoskiego na Polskie przetłumaczony, de data 5, Decemb. 1633, cyt. za Paszkiewicz, op. cit., s. 213.

8 Paszkiewicz, op. cit., il. 36, Kołnierz widoczny jest także na rysunku w zbiorach wiedeńskiej Albertiny (Stix. Frölich-Bum nr 556), ibidem. Il. 57.

9 Paszkiewicz, op. cit., il. 55.

10 M. Jeske, Jeszcze o husarii na marginesie książki Anny Wasilkowskiej – Husaria, „Studia do dziejów dawnego uzbrojenia i ubioru wojskowego”, część XII, Kraków 2005, s. 7; Por. także uwagi na temat uzbrojenia węgierskich i serbskich wojskowych M. Plewczyński, *W służbie polskiego króla. Z zagadnień struktury narodowościowej Armii Koronnej w latach 1500-1574*, Siedlce 1995, s. 100-135. Husarzy wzmiankują rachunki wielkiego księcia litewskiego Aleksandra. Nazwa ta występuje przy nazwiskach węgierskich oraz prawdopodobnie serbskich pod rokiem w rejestrze skarbowym w 1500 r, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dv aro sąskaitų knygos (1494-1504)* parengė D. Antanavičius ir P. Petrauskas, Vilnius 2007, s. 178, 179, 314 Zarówno Strykowski, jaki i Bielski odnotowali ich obecność podając, że byli to „Racowie z narodu Słowiańskiego”. W listach przypowiednich z grudnia 1501 roku uożsamiono Raców z husarami; B. Gembarzewski, *Husarze. Ubiór, oporzędzenie i uzbrojenie 1500-1775*, Warszawa 1999, s. 6.

11 Jeske, op. cit., s. 7-8, 15-16.

12 Z. Żygulski jun., „*Bitwa pod Orszą*” - struktura obrazu, [w:] „Rocznik Historii Sztuki”, T. XII, 1981, s. 87-132. Żygulski jun. poświęcił husarii osobną pracę *Husaria polska*, Warszawa 2000.280

ki, ozdobione z przodu piórami. Ubiory poszczególnych husarskich żołnierzy różnią się między sobą szczegółami np. wysokością czapek, czy wyglądem szamerunków. Pewne krytyczne uwagi na temat szczegółów węgierskich ubiorów zawarł w swoim *Dialogu* Klemens Janicki. Wytyka tam mianowicie wysokie kołnierze, które Stańczyk złośliwie uznaje za przydatne w czasie ucieczki oraz „buty usztywnione grubą blachą” i długie ostrogi¹³.

Pewne znaczenie dla przyswajania husarskich czy węgierskich ubiorów w Polsce mógł mieć pobyt Zygmunta I na Węgrzech i jego bliskie związki z tym krajem¹⁴. Niestety rachunki królewicza, poza wzmianką o węgierskich koszu-
lach, nie wymieniają innych węgierskich ubiorów¹⁵. Być może jednak wśród szat królewicza pojawiły się także jakieś o cechach węgierskich. Co najmniej od 1492 r. działał w Budzie cech, którego mistrzowie - Benedictus Zilagy i Mateusz Wamossy - nazwani zostali wykonawcami węgierskich ubiorów¹⁶. Nie wiadomo jednak czym ubiory te się charakteryzowały. Domniemywać można, że były to między innymi dołomany i szamerowane *mente* o charakterystycznym kroju, w którym prawa poła przodu zachodzi na lewą, a które stały się podstawą ubioru zwanego husarskim¹⁷. Ponadto już w czasach Macieja Korwina, który chętnie

13 233 „K.: Daj to Boże! A cóż z tymi, którzy tak naciągnęli

Po węgiersku ponad głowy oba końce opończy?

S.: Żeby w razie ucieczki wiatr, jesliby go mieli z tyłu, dał im w to jak w żagiel i przyspieszał ich ucieczkę. Ale oni nigdy nie uciekną, bo przeszkodzą im w tym buty usztywnione grubą blachą, chyba że zechcą sobie łamać nogi w ucieczce. Nasz bocian tak kroczy jak oni i tak chwieje się na nogach, kiedy brodzi przez bagniska.

K.: Żal mi biedaków, którzy sami sobie nałożyli pęta.

S.: Przyzwyczajają się tak do ich noszenia,

K.: Jeszcze sobie przypinają grzmiącą ostrogę długą na łokieć.

S.: To po to, aby jeśli teren bitwy będzie kamienisty, Móc zeskokczywszy z koni przytupywać hałaśliwie tymi ostrogami i ploszyć wroga jak oracz ptaki”; K. Janicki, *Carmina*, s. 251, 253; M. Borejszo, *Staropolskie ubiory w świetle XVI-wiecznej literatury satyrycznej*, [w:] *Ubiory w Polsce, Materiały III sesji Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1992*, Warszawa 1994, s. 76-77.

14 Z. Wojciechowski, *Zygmunt Stary*, Warszawa 1946, s. 15-16; W. Felczak, A. Fischinger, *Polska-Węgry. Tysiąc lat przyjaźni*, Warszawa-Budapeszt 1979, s. 26.

15 *Zsigmond lengyel herczog Budeai Szamadasai (1500-1501, 1505)*, ed. A. Diveky, Budapest 1914, s. 27, 28, 198.

16 L. Tompos, *Oriental and western influences on hungarian attire in the 16th and 17th centuries*, [w:] *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary*, ed. I. Gerelyes, Budapest 2005, s. 97.

17 I. Turnau, *History of dress in central and eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century*, Warszawa 1991, s. 14 i nast.; B. Biedrońska-Słotowa, *Polski ubiór narodowy zwany kontuszowym*, Kraków 2005., s. 44-47.



UBIORY WĘGIERSKIE, POLSKIE I WOŁOSKIE,

ABRAHAM BRUYN, OMNIUM POENE GENTIUM IMAGINES..., KOLONIA 1577

skłaniał się ku modzie włoskiej, źródła wymieniają ubiory określane jako węgierskie¹⁸. Posłowie węgierscy nosili je w trakcie oficjalnych uroczystości. W 1490 r. w Mediolanie w trakcie *Festa del paradiso* sprawionego dla księżnej Izabeli, delegaci Macieja Korwina i Beatrycze wystąpili „vestiti a la ungaréscha”¹⁹. Kiedy Węgry znalazły się pod panowaniem habsburskim, przedstawiciele tej dynastii zaczęli używać węgierskich ubiorów w oficjalnych wystąpieniach. Również posłowie wysyłani do Stambułu występowali po węgiersku, kiedy reprezentowali sprawy tego kraju. Wysłany w 1569 r. norymberski patrycjusz Stefan Praune III przywdział na tę okazję czerwony, wielkowszorsty dołoman sięgający kolan, przepasany pasem w talii, na prawe ramię zarzucił *mente* z wysokim kołnierzem, a jako nakrycie głowy służyła mu czapka ze strusim piórem²⁰.

18 Pierwsza wzmianka o dołomanie pochodzi z 1486 r, o *mente* z 1476 roku, a o odpowiednim obuwii do takiego kompletu csisma z 1474 r., I. Turnau, *History of dress*, s. 133, przypis nr 12.

19 Tompos, op. cit., s. 88.

20 Ibidem.



**UBIORY WĘGIERSKIE I POLSKIE,
ABRAHAM BRUYN, OMNIUM POENE GENTIUM IMAGINES..., KOLONIA 1577**

Być może do zainteresowania modą husarsko-węgierską przyczynił się ślub zawarty w 1512 roku przez Zygmunta I z Barbarą Zapolyią, młodą magnatką z możnego węgierskiego rodu, który stworzył okazję do zaprezentowania Węgrów w Krakowie. Barbara przybyła do Polski w towarzystwie matki Jadwigi, księżnej cieszyńsko-głogowskiej, wuja Kazimierza, księcia cieszyńskiego i brata Jana, który prowadził ze sobą 1500 konnych²¹. Przypuszczam, że wesele to było okazją dla prezentacji wspaniale wykonanych ubiorów husarskich orszaków towarzyszących Zapolyiom, ale również bogactwa ubiorów samych możnych węgierskich²². Podobna sposobność nadarzyła się wraz z przybyciem węgierskiego poselstwa Jana Zapolyi po Izabelę Jagiellonkę w 1539 r. 15 stycznia Stefan Broderics, Piotr Pérenyi i Stefan Verböczy wjechali do Krakowa na czele

²¹ Ks. B. Przybyszewski, Barbara Zapolya. Królowa Polski 1512-1515, Łańcut 2000, s. 30.

²² V. Zimányi, Economy and society in sixteenth and seventeenth century Hungary (1526-1650), Budapest 1987, „Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, ed. F. Mucsi, T. 188, s. 70.

wielkiego orszaku, liczącego co najmniej 500 konnych²³. Jak donosił Nipszyc księciu pruskiemu Albrechtowi, orszak węgierski prezentował się wspaniale: „die herschafft in gulden stucken und das gemein gesind in blossen pantzern im eym gewaldigen grossen regenn mit spissen und federn uff ungarisch unnd turkisch durcheinandern gemischt zu Cracau eingezogen”²⁴. Nipszyc wyraźnie podkreślił obecność zarówno odzianych zgodnie z modą węgierską, jak i turecką oraz wspomniał o jeźdźcach ze skrzydłami z piór. Zaadoptowanie jeźdźców w ubiorach węgiersko-husarskich na potrzeby reprezentacji władcy polskiego potwierdza relacja Cuspiniana ze zjazdu pożońsko-wiedeńskiego z 1515 r., w trakcie którego Zygmunt I miał okazję spotkać się ze swoim bratem Władysławem, królem Czech i Węgier oraz cesarzem Maksymilianem. Towarzyszy mu wówczas barwny orszak ponad 1000 jazdy „partim more Hungarorum, quos Husserones appellant, vestibantur”²⁵. Dwa lata później w Neapolu włoskiemu obserwatorowi uroczystości zaślubin Bony per procura orszak posłów polskich wydał się ubrany po węgiersku w bardzo dziwny sposób – „Ambasciaturi vestiti allo modo Ungarisco de multa strania manera”²⁶. Jeszcze w 1592 r. poseł wenecki Pietro Duodo dostrzegł podobieństwo węgierskich i polskich ubiorów: „Polacy mają własny swój ubiór, zbliżający się do węgierskiego”²⁷. Znakomicie

23 W. Pociecha, *Królowa Bona. Czasy i ludzie Odrodzenia*, Poznań 1949, T. IV, s. 218; wg relacji z wymienionego przez Pocięchę dziennika M. Biema z Olkusza konnych było 600, ibidem, przypis nr 160, s. 393.

24 *Elementa ad fontium editiones*, ed. Carolina Lanckorońska, 48, s. 4; Pociecha, op.cit, przypis nr 159, s. 393; M. Duczmal, *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Kraków 1996, s. 139.

25 Joannis Cuspiniani viri clarissimi, poetae et Medici, Ac divi Maximiliani Augusti oratoria, de Caesaribus atque Imperatoribus Romani opis insigne. Dedicatio operis ad invictissimum Imperatorem Carolum Quintum per Christophorum Scheurle I.V.D. Anno M.D.XL – 1540 r., p. DCCXLIII. Orszak Zygmunta liczył około 1200, orszak Władysława ok. 1500, zaś cesarza od 1500 do 2000, K. Baczkowski, *Zjazd wiedeński 1515: geneza, przebieg i znaczenie*, Warszawa 1975, s. 206, przypis nr 98, 282

26 W. Pociecha, op. cit., T. I, s. 203, Giuliano Passero cittadino napoletano osia prima pubblicazione in stampe, che delle Storie in forma di Giornali, le quali sotto nome di questo autore ora si fa a sue proprie spese de Vincenzo Maria Altobelli, libraro napoletano, con quelle medesime poche giunte, le quali collo stesso volume manoscritto procedevano. Vi si premette ancora una prefazione, in cui sa da conto dell'opera e dell'autore; e vi si aggiunge una Dissertazione, nelle quale si illustrano non pochi importanti luoghi dell'opera medesima di D. Michele M. Vecchioni giudice della G.C. Della Vicaria. Vi si e unito finalmente un copioso indice composto da D. Gherardo Cono Capobianco, segretario del S.R.C., per rendere vieppiu facile e spedito l'uso di questo libro, Napoli MDCCLXXXV, s. 242

27 P. Duodo, Zdanie sprawy przed senatem weneckim z poselstwa do króla polskiego, [w:] *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*, T. I, opr. J. Gintel, Kraków 1971, T. I, s. 184.

węgierski ubiór z początku XVI wieku dokumentuje portret kardynała Ippolita d'Este autorstwa Tiziano Vecellio datowany na 1532-33 r. w zbiorach florenckiej Galleri Palatina. Tego typu ubiory, z racji powiązania z „potrzebami wojennymi”, szczególnie mocno przypadły do gustu przywiązanej do tradycji rycerskich polskiej szlachcie.

W orszaku z okazji zaślubin Zygmunta Augusta z Elżbietą Habsburżanką jazda husarska wystąpiła bardzo licznie. W grupie dworskiej znajdowało się m.in. 11 rot po czterech husarzy, a także dworscy paziowie, wszyscy ubrani na tę modłę²⁸ Należy podkreślić, że węgierscy husarze pojawili się także wśród dworzan Ferdynanda, którzy przybyli z narzeczoną²⁹. Niektórzy z nich byli, jak zauważyli autorzy opisów pochodzący, „w złym węgierskim ubiorze”³⁰.

O popularności węgierskich ubiorów i husarii w niemieckim kręgu kulturowym w czasie różnych uroczystości dworskich świadczy m.in. księga turniejowa arcyksięcia Ferdynanda II z Tyrolu, powstała w Austrii po 1557 r., a upamiętniająca turnieje organizowane przez księcia w Czechach od 1547 do 1560 r³¹. W księdze obok przedstawienia husarza w czerwonym długim ubiorze z ozdobną tarczą o ścietym prawym boku, przystrojoną zabarwionymi na czerwono strusimi piórami oraz szyszaku zakończonym wymyślną wysoką konstrukcją z piórami, czyli klejnotem znajduje się także przedstawienie Ferdynanda II w węgierskim ubiorze³². Książę wystąpił w takim odzieniu z okazji urządzanego w Pradze w 1557 turnieju husarskiego³³. Ferdynand, posiadający konia, ma na sobie czerwony *mente* z zasłaniającym kark stojącym kołnierzem, zdobiony złotymi szamerunkami i przepasany pasem. Pod spodem arcyksiążę

28 *Wiadomość bibliograficzna*, [w:] „Biblioteka Warszawska”, 1858, T. II, s. 375, 376, 379; *Krótkie opisanie wjazdu młodej królowej do Krakowa i wesele młodego króla z Polski z najjaśniejszego króla rzymskiego Ferdynanda córką, z rozmaitemi okazałościami i obrzędami, odbytego 4 maja i kilka dni potem roku 1543*, „Biblioteka Warszawska” 3 (1848), s. 639, 640, 644, 646.

29 *Krótkie*, s. 644, 646; *Wiadomość*, 380.

30 *Krótkie*, s. 645; *Wiadomość*, s. 380.

31 M. Pfaffenbichler, V. Sandbichler, *Turnierbuch des Erzherzogs Ferdinand II von Tirol*, [w:] *Wir sind helden. Habsburgische Feste in der Renaissance*, Bearbeitet von A. Auer, M. Rauch, V. Sandbichler, K. Seidl, Hrsg. Von W. Seipel, *Zum Gedenk an Elisabeth Scheicher (1935-1997) Leiterin de Amraser Sammlungen von 1972 bis 1992*, Schloss Ambras, Innsbruck 10. Juni-31. Oktober 2005, Wien, s. 67.

32 *Ibidem*, s. 68, il. 68, fol. 167, 170.284

33 *Ibidem*, s. 68, fol. 167.

nosi biały dołoman, z którego widoczne są tylko rękawy. Na głowie nosi czerwoną czapkę z wywiniętym otokiem, ozdobioną z przodu pękiem piór osadzonych w szkofii³⁴.

Kolejne przedstawienie Ferdynanda II jako husarza znajduje się w *Hochzeitsskodex* z 1582 r – czyli kodeksie powstałym z okazji zaślubin arcyksięcia z Anną Katarzyną Gonzaga³⁵. W księdze znajdują się barwne rysunki, ukazujące orszak w węgierskich husarskich ubiorach utrzymanych w zestawieniu kolorystycznym zieleni-czerwień-biel. Są to przeważnie długie okrycia z rękawami zakończonymi wywiniętym mankietem, zapinane z przodu na guzy w przypadku pieszych oraz szamerunki dla konnych. Poły ubioru są z przodu od pasa otwarte i podwinięte za pas. Piesi mają na głowach czapki z wywiniętymi otokami oraz piórami z przodu, a konni hełmy z pióropuszcami³⁶. Wysoką wiarygodność ilustracji z Kodeksu potwierdza przedstawienie tarczy z wizerunkiem Stałości (Constantia) niesionej przez jednego z husarzy, której oryginał przechowywany jest obecnie w zbiorach wiedeńskiego Kunsthistorisches Museum³⁷. Z okazji urzędzonego husarskiego turnieju arcyksiążę nakazał przygotować dla siebie węgierski ubiór, którego opis pokrywa się z przedstawieniem księcia w Kodeksie³⁸. Ubiór ten składał się z węgierskiej sukni (*Vnngerischen rockh*), zapewne dołomana ze srebrnego jedwabiu podbitego różowawym aksamitem wzorzystym, zapinanego na 22 pary węgierskich pętlic i guzików ze srebra. Ponadto arcyksiążę posiadał także zieloną żupicę (*schupeczerle*) podszytą różową taftą,

34 Ibidem, s. 68, 167.

35 V. Sandbichler, *Hochzeitsskodex Erzherzog Ferdinands II.: Ferdnand als Husar*, [w:] *Wir sind Helden*, Kat.-Nr. 3.30, s. 102-104.

36 V. Sandbichler, *Aufzug zum Husarischen Turnier*, [w:] *Wir sind Helden*, Kat.-Nr.4.1.2, s. 122-123; na innych kartach przedstawieni tutaj piesi są ukazani konno. W rachunkach wymieniono całe komplety ubiorów husarskich. Składały się na nie np. doloman, kartach przedstawieni tutaj piesi są ukazani konno, V. Sandbichler, *Rossbereiter zum Husarischen Turnier*, [w:] *Wir sind Helden*, Kat.-Nr.4.2.1, s. 124; teźe, *Aufzug zum Husarischen Turnier*, [w:] *Wir sind Helden*, Kat.-Nr.4.2.2, s. 124.

37 M. Pfaffenbichler, *Ungarische Tartsche mit dem Bild der „Constantia“*, [w:] *Wir sind Helden*, Kat.-Nr.3.33, s. 106-108.

38 „Mer ain Vnngerischen rockh von silbern dobin und darein leibfarben samet gemossiert, darauf zweenundzwainzig par Vnngerische geschling und knepf von gespunen silber geheft, darüber ain schupeczerle von grien getruckhten silberstuckh, mit leibfarben taffet unterfüetert, darauf zwei par silberne geschling und knepf; ain Vnngerisch hietl von grien getruckhten silberstuckh; ittem ain gopich mit grien getruckhten silberstuckh uberzogen, ain par zischma von liebfarben samet, daran ain par eisen von guetem silber silbergeschmeid”, V. Sandbichler, *Hochzeitsskodex*, s. 102-103.

która na ilustracji przedstawiona została jako krótka pelerynka z krótkimi rękawami³⁹.

Podobnie jak arcyksiążę Ferdynand II, Zygmunt August posiadał w swojej garderobie węgierskie ubiory, co poświadczają królewskie rachunki⁴⁰. Wzmiankowane w nich są zakupy jedwabiu do uszycia ubioru z sukna szarego „subtili Hussaronicam” oraz jedwabiu szarego na 18 par pętlíc do tegoż ubioru⁴¹. Innym razem zakupiono jedwab na wykonanie 46 par pętlíc do dwóch „vestes Hussaronicas” jednego podszytego i drugiego nie podszytego z czarnego sukna włoskiego⁴². Z czarnego sukna włoskiego wykonano też dwie hazuki husarskie⁴³. Kiedy indziej husarską hazukę wykonano z czarnego aksamitu z 17 pętlícami i obramowano czarnym cwelichem (czwillich)⁴⁴. W rachunkach wymieniono całe komplety ubiorów husarskich. Składały się na nie np. *doloman*, żupica oraz spodnie (*portki*)⁴⁵. Na wykonanie takiego kompletu dla pokojowca króla Stanisława Mężyka w 1545 r. zakupiono 8 ½ łokcia litewskiego czarnej tkaniny oraz łokieć ermezynu na kołnierze⁴⁶. Zakupywano czarny jedwab do naprawy ubiorów husarskich⁴⁷. Tegoż roku przeznaczono też 9 ½ łokci litewskich białego ermezynu do podbicia ubiorów: hazuki i *dolomana* ze srebrnego materiału („*panno argenteo*”)⁴⁸. Należy podkreślić, że dla Zygmunta Augusta pracował także węgierski krawiec Marcin, który zapewne znał tajniki poprawnego wykonywania węgierskich ubiorów⁴⁹. W 1546 r. zajmował się np. naprawą *dolomana*

39 Ibidem, s. 102-103.

40 K. Turcka, *Stroje Jagiellonów podczas ceremoniału witania narzeczonych*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze księżąt i królów Polskich. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23-25 marca 1998*, pod red. M. Markiewiczza, R. Skowrona, Kraków 1999, s.109.

41 *Rachunki dworu królewskiego 1544-1567*, ed. A. Chmiel, Kraków 1911, s. 184.

42 Ibidem, s. 203, a także „Pro 6 ¾ artmesini nigri, quo una istarum vestium est obducta”, ibidem.

43 Ibidem, s. 195.

44 Ibidem, s. 231, 286

45 Ibidem, s. 211.

46 M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta*, Kraków 1998, s. 185; *Rachunki dworu*, s. 211; zob. też M. Gutkowska-Rychlewska, op. cit., s. 395.

47 *Rachunki dworu*, s. 220.

48 Ibidem, s. 238

49 Ibidem, s. 217, 240; Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta*, s. 105, otrzymywał 20 gr. strawnego tygodniowo, s. 141, 230; Na temat techniki pracy krawca wykonującego węgierskie ubiory zob. L. Tompos, *Wykroje węgierskich dolmanów i mente w XVII wieku*, [w:] *Ubiory w Polsce. Materiały III sesji*

i delii z brunatnego aksamitu⁵⁰. Na potrzeby dworu sprawiano również czapki husarskie – „pileis Hussaronicis” oraz husarskie buty, na które używano „curdwan na ocreis Hussaronicis” dla króla oraz żółty safian⁵¹. W rachunkach znajdują się wydatki na wykonanie „calceorum Hussaronicorum” oraz na poczerzenie długich ostróg husarskich⁵².

Znaczenie ubioru węgierskiego w reprezentacji Jagiellonów potwierdziła decyzja Zygmunta Augusta, aby na powitanie Katarzyny Habsburżanki wystąpić właśnie na modłę węgierską⁵³. Na trzy dni przed jej przybyciem król urządził za Kleparzem popis jazdy i rycerstwa, które, jak podał Orzechowski, ubrane było po węgiersku⁵⁴. W trakcie uroczystego pochodu z okazji tych zaślubin nie brakowało, wśród prowadzonych przez panów polskich hufców, ubranych po węgiersku⁵⁵. O popularności ubiorów węgierskich, a w zasadzie husarsko-węgierskich, również poza kręgami dworskimi, świadczy taryfa cen dla województwa krakowskiego z 1565 r., gdzie wymieniono żupicę husarską⁵⁶.

Szczególnie sprzyjający okres dla adaptowania i wchłaniania wzorów węgierskich nastąpił w kilka lat po śmierci Zygmunta Augusta, kiedy tron objął Stefan Batory⁵⁷. Przy uroczystym wjeździe tego władcy do Krakowa szła przy nim „piesza gwardya jego, z hajduków, Węgrów, Polaków, i Czerkasów złożona: mieli oni długie rusznice, zakrzywione szable, siekierki do ciskania łatwe, wiek wszyst-

Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki Warszawa, październik 1992, Warszawa 1994, s. 117.

50 Rachunki dworu, s. 217.

51 Ibidem, s. 221, „pro 3 pileis Hussaronicis nigris”, ibidem, s. 237, 241, 215, s. 204 kurdwan pochodził z Italii zob. „pro cute Italica, cordwan dicta”, s. 299. s. 228, 301.

52 Ibidem, s. 232, s. 205; „pro calcaribus hussaronicis longis denigratis fl-/20/- ”, ibidem, s. 211; Rachunki królewskie wymieniają Wasyla, szewca Węgierskiego, który husarskie „calceos cum omnium apparatus laboravit”, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego 1, 170, k. 43r.

53 *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce z rękopisów tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym*, wyd. J. U. Niemcewicz, Lipsk 1839, T. V, s. 243; K. Targosz, *Królewskie uroczystości weselne w Krakowie i na Wawelu 1512-1605*, Kraków 2007, s. 33.

54 *Zbiór pamiętników*, T.V, s. 240

55 Ibidem, s. 242.

56 „O żupicze husarskiej we dwoje stępowanay gr. 6”, *Taryfa cen dla województwa krakowskiego z roku 1565 r.*, ed. F. Bostel, *Archiwum Komisji Historycznej*, T.IV, 1891, s. 310.

57 Z Żygułski jun, O polskim orientaliźmie, [w:] *Orient w sztuce polskiej*, Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie, czerwiec-październik, Kraków 1992, s. 11.

kich młody, wzrost ogromny: ubrani w fioletowym kolorze⁵⁸. Węgierskie szaty nie były wszak dla Polaków nowością, czemu świadectwo dał m.in. hufiec Jana Tęczyńskiego kasztelana wojnickiego „najprzedniejszy atoli tak co do okazałości, zbroi, i liczby. Obecni w nim jeźdźcy zawieszono mieli na barkach lamparty, lub białych, i czarnych niedźwiedzi skóry, sami ubrani z Węgierska, inni lżej nieco, obyczajem Tatarów ubrani⁵⁹”.

Obecność na tronie polskim rodowitego Węgra, przywiązanego do mody wojskowej, wzmocniła wpływy husarskie w dziedzinie ubiorów na szlachtę polską. Należy podkreślić, że wpływy te padły na podatny grunt przygotowany niemalże od początku stulecia⁶⁰. Batory nie nosił ubiorów zachodnich, natomiast zarówno na co dzień, jak i w sytuacjach uroczystych używał delii i żupanów⁶¹. Również jego wizerunki o charakterze propagandowym ukazują go właśnie w taki ubiorze⁶². W garderobach gromadzonych przez polską szlachtę w XVI wieku, choć dominowały ubiory „husarskie”, polskie i węgierskie obecne były także ubiory niemieckiej, francuskiej, hiszpańskiej czy włoskiej oraz wschodnie (np. tureckie). Ową różnorodność ubiorów gromadzonych przez najzamożniejszych na większą skalę ujawnia ogólna wzmianka o zawartości garderoby króla Zygmunta Augusta z jego testamentu oraz relacja nuncjusza Bernardo Bon-giovanniego z 1560 roku⁶³. Następca Stefana Batorego, który był zdecydowa-

58 Zbiór pamiętników, T.II, s. 86.

59 Ibidem.

60 P. Mrozowski, *Orientalizacja stroju szlacheckiego w Polsce na przełomie XVI i XVII wieku* [w:] *Orient i orientalizm w sztuce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1986, s. 260.

61 Spis rzeczy króla Stefana Batorego na zamku wileński z 1580 roku wymienia szycie głównie z adamaszków żupany, delie, giermaki oraz kozuchy, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego III, 03, k. 277-280r.; W spisie ubiorów rozdanych po jego zgonie pokojowcom króla wymieniono kopieniaki, żupany, giermaki, delie („szubka rysia albo delia”), kozuchy; Zbiór pamiętników, T. II, s. 330 i nast. Jak widać spisujący nie używali węgierskich nazw mente czy dołoman tylko tych używanych powszechnie w Polsce. Por. także Inwentarz rzeczy pozostałych po śmierci króla Stefana spisany w Grodnie w 1586 roku, z przypiskami Józefa Jodkowskiego, Grodno 1930, odbitka z „Biblioteki Historycznej” Miasta Grodna T. I, s. 5-6.

62 S. Komornicki, *Essay d'une iconographie du roi Etienne Batory* [w:] *Etienne Batory roi de Pologne, prince de Transilvanie, Cracovie 1935*, s. 425-511; Z. Żygulski jun., *Akcenty tureckie w stroju Batorego*, „Folia Historiae Artium”, XXIV (1988), s. 61-77.

63 *Testament Zygmunta Augusta*, opracowali A. Felczak, O. Łaszczyńska i S. E. Nahlik, Kraków 1975; *Elementa ad Fontium Editiones*, Ed. Carolina Lanckorońska, 59, Romae 1984, nr 1, s. 3-5; Por. także A. Januszek-Sieradzka, M. Potapczuk, *Stroje Zygmunta Augusta w Rachunkach dworu z lat 1544-*

nie zwolennikiem narodowej mody węgierskiej i polskiej, Zygmunt III chętnie występował w ubiorze niemieckim⁶⁴. Rekonstruując ubiór, który mógł znaleźć się wśród szat Olbrachta Łaskiego sięgnęłam przede wszystkim do materiałów związanych z polską legacją we Francji w 1573. Wiadomo, że Łaski nosił tam szaty na modłę polską lub węgierską. Historyk Jakub August de Thou podkreślał zachwyty jaki wśród Francuzów wywołały okazałe postacie Polaków. Jego uwagę zwróciły długie i gęste brody, sobolowe kołpaki oraz drogocenna broń⁶⁵. Poeta Dorat na ich cześć skomponował wiersz, w którym pochlebnie pisał o wrażeniu jakie wywarli Polacy na Francuzach, zdając się im półbogami⁶⁶. Długie złotolite szaty Polaków nasuwały Francuzom skojarzenia z dostojnością rzymskich senatorów⁶⁷. W tym świetle najwłaściwsze było zatem wykonanie kompletu szat, który odzwierciedlałby to szczególne połączenie mody polskiej i węgierskiej z jakim Łaski z całą pewnością miał do czynienia. Podobieństwa ubiorów polskich i węgierskich znakomicie ilustrują plansze z kostiumami z dzieła *Omnia poene gentium imagines* Abrahama Bruyna⁶⁸. To właśnie ta moda najbardziej przypadła do gustu polskiej szlachcie, z czasem nastawionej coraz bardziej wrogo do wszelkich mód męskich płynących z Zachodu. W niej bowiem zbiegły się dwie tak ważne dla Polaków kwestie - podkreślenie narodowej odrębności oraz epatowanie bogactwem i przepychem, którym tak lubiano zadziwiać mieszkańców zachodniej Europy.

1548, [w:] *Sigismundus Augustus Rex. Studia i szkice z dziejów panowania ostatniego Jagiellona*, red. A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2010, s. 43-75.

64 W. Leitsch, *Strój i naród w Polsce w trzeciej tercji XVII wieku, czyli jak spodnie nabrały znaczenia politycznego*, „Barok. Historia-Literatura-Sztuka”, VI/2 (12), 1999, s. 16-17.

65 „Les parisiens regardoient avec admiration ces hommes d'une taille avantageuse, leur nobl fierté, accompagnée d'une gravité extraordinaire, ces longues barbes brillantes, ces bonnets ornés de fourrures précieuses et de pierreries, ces cimenterres, ces botts garnies, ces têtes rasées par derrière et ces grands brodequins à galoches de fer”, cyt. z referatu M. Sokołowskiego, *O arrasach z XVI w. przedstawiających uroczystość ofiarowania korony polskiej Henrykowi Walezemu*, „Sprawozdania Komisji do badania Historii Sztuki w Polsce”, T. IX, Kraków 1915, k. CLXV; Zbiór pamiętników, T. I, s. 163; J. A. de Thou, *O przyjęciu w Paryżu posłów polskich*, [w:] *Cudzoziemcy o Polsce*, s. 163.

66 „Miramur cultus, miramur corpora Galli/Vestra Polonorum, qualia semiolium” R. Hejdenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*, Książ XII, T. I, Petersburg 1857. s. 93, 94.

67 M. Sokołowski, op. cit., k. CLXV; J. A. de Thou, op. cit., s. 163.

68 A. de Bruyn, *Omnia poene gentium Imagines, ubi oris totiusque corporis et vestium habitus, in ordinis cuiuscunquae ac loci hominibus diligentissime exprimentur, Egit impensam I. Rutus, scalpsit Abraham Bruynus his stylii auxilium attulit H. Damman, Coloniae 1577.*

RESUMÉ

RYTIEROV ŠATNÍK – O PÁNSKEJ MÓDE V ČASOCH ALBERTA LASKÉHO

PRÍSPEVOK K DEJINÁM HUSÁRSKEHO OBLEČENIA V 16. STOROČÍ

Maria Molenda

Článok je zameraný na analýzu pánskeho oblečenia charakteristického pre poľské elity v 16. storočí (najmä v jeho druhej polovici). Autorka sa predovšetkým zameriava na odev uvádzaný v prameňoch ako husársky, ktorý bol ovplyvnený odevom uhorských vojakov. Poliáci si jeho jednotlivé prvky postupne osvojili a používali ich na zdôraznenie bohatstva a vysokej spoločenskej pozície. Dolomáňy, meny a im zodpovedajúce ferezie a delie nosievali poľskí poslanci počas mimoriadne dôležitých diplomatických misií. Tieto prvky oblečenia, odlišujúce sa od západnej módy, umožňovali Poliakom pôsobiť na zahraničných pozorovateľov nezabudnuteľným dojmom bohatstva, dôstojnosti, občas aj exotickosti. Zachované pramene potvrdzujú práve takýto dojem, ktorým zapôsobili poľskí poslanci na Francúzov v roku 1573 počas návštevy v Paríži. Jedným z poslancov bol vtedy aj Albert Lasky. Aj keď v šatníkoch poľskej šľachty v 16. storočí prevažovali „husárske“, poľské a uhorské odevy, vyskytovali sa aj prvky oblečenia podľa nemeckej, francúzskej, španielskej alebo talianskej, a dokonca aj východnej módy (napr. turecké). Pestrosť odevov, ktoré zhromažďovali najbohatší, potvrdzuje zmienka o obsahu šatníka kráľa Žigmunta Augusta z jeho testamentu a popis apoštolského nunciusa Bernarda Bongiovanniho z roku 1560. Podobnosť poľského a uhorského oblečenia veľmi dobre zachytávajú obrázkové tabule s kostýmami z diela *Omnium poene gentium imagines* Abrahama Bruyna. Práve táto móda zaimponovala poľským šľachticom, ktorí mali postupne čoraz negatívnejší prístup k akýmkoľvek pánskym módam zo západu. Móda totiž vnútorne spojila dve otázky, závažné pre Poliakov – zdôraznenie národnej odlišnosti a zároveň honosenie sa bohatstvom a prepychom, ktorým s obľubou ohromovali obyvateľov západnej Európy.

RESUMÉ

KNIGHT'S WARDROBE – ABOUT MAN'S FASHION IN TIME OF ALBERT LASKY

AN ARTICLE TO THE HISTORY OF HUSSAR DRESS IN THE 16TH CENTURY

Maria Molenda

The article is focused on the analysis of men's clothing characteristic of the Polish elite in the 16th century (mainly in its second half). The author focuses primarily on clothing referred to as Hussar's clothes in the annals, being influenced by the military dress of Hungarian soldiers. Gradually, Poles were being adopted the particular elements and used them to highlight the wealth and high social position. The Polish members of Parliament used to wear dolomans, mentys and corresponding ferezie and delie during extremely important diplomatic missions. These garments, so different from the Western fashion, allow Poles to make an unforgettable impression of wealth, dignity, and sometimes exotism on foreign observers. Various sources approve the already mentioned impression by which the Polish members of Parliament fascinated the French during a visit to Paris in 1573. Albert Lasky was then one of the members. While in the closets of Polish nobility in the 16th century dominated "Hussar", Polish, and Ugrian clothing, there were also elements of clothing according to the German, French, Spanish or Italian, even Eastern fashion (e.g. the Turkish ones). Variety of clothing, collected by the richest, may be confirmed by a reference to the closet of the king Žigmund August found in his testament, but also by a description provided by apostolic Nuncio Bongiovanni from 1560. Similarity between the Polish and Ugrian clothing may be very well demonstrated in picture boards depicting costumes originating from the work called *Omnium poene gentium imagines* by Abraham Bruyn. It was that fashion that fascinated the Polish noblemen who, consequently, started to refuse the Western men's fashion. The reason was that fashion internally combined the two issues relevant to the Poles; highlighting the national difference and the feeling of being proud of the wealth and luxury which Poles liked to impress the Western Europeans by at the same time.

ZNAJOMOŚĆ TATR W CZASACH BEATY ŁASKIEJ

Siarzewski Wiesław

W XVI wieku Tatry, podobnie jak i inne obszary górskie nie budziły większego zainteresowania zarówno wśród ludzi gospodarujących u ich podnóży, jak i tym bardziej u mieszkańców bardziej odległych okolic. Pierwsi z nich postrzegali Tatry jako *górzę kamieni sięgającą aż nieba*, a pozostałym kojarzyły się przede wszystkim z długo zalegającym na szczytach śniegiem, oraz napływającym od gór zimnym powietrzem i opadami deszczu, które zazwyczaj przynosiły powódzie i nieurodzaj. W tatrzańskie ostępy zapuszczali się tylko nieliczni jeszcze śmiałkowie w poszukiwaniu złota, srebra i drogich kamieni. Zaglądali tu także zbieracze ziół i minerałów stosowanych w leczeniu rozmaitych chorób oraz myśliwi. Od XIV wieku w łatwiej dostępnych miejscach pasterze wypasali sezonowo zwierzęta. Pierwsza historyczna wzmianka o stadach z Kieżmarku wypasanych w okolicy Białych Jezior pod Kopą pochodzi z 1310 r.¹

Tylko nieliczni mieszkańcy Podtatrza znali drogi prowadzące w góry, a ich wiedza o Tatrach była ograniczona zwykle do niewielkiego obszaru i dotyczyła zagadnień związanych z gospodarczym użytkowaniem zasobów przyrodniczych. Z tego też powodu wiadomości o znajdujących tu minerałach, ziołach i innych osobliwościach przyrodniczych nie były rozpowszechniane. Nieliczne informacje o Tatrach odnotowywali w swoich zapiskach jedynie aptekarze i alchemicy działający w miastach na Spiszu, Liptowie i w Krakowie, ale i oni niezbyt chętnie udostępniali niepowołanym swoje tajemnice.

Nieliczne wzmianki o Tatrach z dawnych czasów można odnaleźć w kronikach prowadzonych skrupulatnie w wielu miastach na Podtatrzu. Najczęściej dotyczyły one zjawisk niezwykłych (powodzi, trzęsień ziemi), ponieważ kronikarze notowali jedynie informacje najważniejsze dla miasta i regionu.

Za wydarzenie godne odnotowania w kronice miasta Kieżmark uznano podróż w Tatry zwane *Górami Śnieżnymi księżnej Beaty Łaskiej wraz z wieloma ludźmi z miasta w Zielone Świątki 1565 r.* Informacja ta podana ponad 200 lat

¹ Ivan Bohuš, *Kežmarok a Tatry*. Krásy Slovenskása, 1969, nr 4, s. 126.



WIDOK NA KIEŻMARK I TATRY W XIX WIEKU. L. ROHBOCK, 1860.
(ZE ZBIORÓW AUTORA)

później przez Christiana Genersicha² z czasem uzyskała miano pierwszej turystycznej wyprawy w Tatry, którą odbyła kobieta uznana dzięki temu za pierwszą znaną z imienia i nazwiska turystkę tatrzańską. Podróż Beaty Łaskiej w Tatry, o której kronikarz nie podał żadnych szczegółów, jak również późniejsze, dramatyczne losy *kieżmarskiej pani* doczekały się wielu rozmaitych interpretacji, z których powstały interesujące, lecz nie do końca prawdziwe opowieści podawane z odmiennymi szczegółami po obu stanach Tatr.

Interesującym zagadnieniem związanym z pobytem Beaty Łaskiej w Kieżmarku jest niewątpliwie poznanie ówczesnego stanu wiedzy o Tatrach, a właściwie dostępnych o nich wiadomości, które mogły mieć wpływ na jej decyzję o wyprawie w góry.

W publikacjach, które ukazały się do połowy XVI wieku trudno znaleźć jest wiadomości o Tatrach w popularnych dziełach o treści geograficzno-historycz-

² Merkwürdigkeiten der Königlichen Freystadt Késmark in Oberungarn, am Fusse der Carpathen. T. I, Caschau, 1804, s. 260.

nej (kronikach, kosmografiach i geografiach). Nieco lepszym źródłem wiedzy okazały się dołączane do nich lub wydawane oddzielnie mapy środkowej Europy, Polski i Węgier ukazujące w sposób syntetyczny stan wiedzy o górach i ich najbliższym otoczeniu.

Najstarsza wiadomość o górach *wiecznie śniegiem pokrytych* stanowiących najwyższą część Karpat znalazła się w traktacie *Geographike Hyphegesis* (Nauka geograficzna) greckiego astronoma i geografę Klaudiusza Ptolemeusza w drugiej połowie II stulecia naszej ery. Po przetłumaczeniu w XV wieku na język łaciński dzieło Ptolemeusza zyskało dużą popularność w Europie. Dołączane od 1477 r. do drukowanych wydań *Geografii* mapy opracowane na podstawie danych autora odzwierciedlały niski stan wiedzy o Karpatach stanowiących wyłącznie przeszkodę komunikacyjną na szlakach handlowych.³

Nowy obraz Karpat pojawił się dopiero na opracowanej w połowie XV wieku przez niemieckiego kartografa, kardynała Mikołaja z Kuzy (Nicolas Krebs) mapie Europy środkowej⁴. Autor na południe od Krakowa zaznaczył pasmo gór opisane nazwą Góry Sarmackie (*Sermate Mons*), które na wschodzie sąsiadowały z Karpatami (*Carpatus mons*).

Wśród ilustrowanych dzieł wydanych pod koniec XV wieku wyróżnia się tzw. *Kronika norymberska* Hartmanna Schedla⁵, w której zamieszczono zorientowaną ku południowi panoramę Krakowa z górującymi na horyzoncie *ośnieżonymi szczytami* Karpat. W tym samym dziele znalazła się także ilustracja ukazująca zamek królewski na wawelskim wzgórzu, pod którym w jaskini mieszkał słynny smok wawelski. Ilustracja ta powstała w czasach, gdy kilkanaście lat później w zamku wychowywała się Beata Kościelecka, przyszła małżonka Olbrachta Łaskiego.

3 Dzieło *Cosmographia Ptolomei*. Bologna, 1477, zawierało 26 map ptolomejskich. Karpaty znajdowały się na mapie czwartej (*Germanii*) i ósmej (*Sarmatia Europae*).

4 Unikatowa wersja mapy opatrzona tytułem *Quod picta est pavra Germania tota tabella*, w skali ok. 1: 3 500 000 znana pod nazwą *Eichstatt 1491*, była przygotowana do druku w rzymskiej edycji *Geografii* Ptolemeusza w 1478 r. Z niedokończony płyty miedziorytnicznej zaopatrzonej w okolicznościowy tytuł mapę odbito w 1 egzemplarzu w 1491 r. Później po poprawkach i uzupełnieniach ponownie odbito mapy ok. 1514 i w 1529 r., a w 1530 r. wydano ją ponownie w Bazylei z komentarzem Sebastiana Münstera.

5 *Liber chronicarum*. Nürnberg, 1493; *Das Buch der Croniken*. Nürnberg, 1493.

Interesujący obraz zachodniej części Karpat znalazł się na pierwszej mapie z nazwą Polski w tytule *Tabula Moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lithuanie* wydanej w 1507 r. w skali ok. 1: 3 441 000 opracowanej przez neapolitańskiego kosmografa Marco Beneventano na podstawie materiałów Mikołaja z Kuzy i informacji pochodzących od polskiego kartografa Bernarda Wapowskiego, którą opublikowano w rzymskiej edycji *Geografii* Ptolemeusza. Karpaty (*Carpatus Mons*) symbolizują na mapie kopce przedstawione w rzucie półperspektywicznym rozmieszczone od Kieżmarku po Sambor. Natomiast sieć rzek otaczających Tatry przedstawione jest niezbyt poprawnie. Dwie nieopisane rzeki, zapewne Dunajec i Poprad płyną z okolic Krakowa na południe i po połączeniu się wpadają do Wagu.



**FRAGMENT XV WIECZNEJ PANORAMY
KRAKOWA Z OŚNIEŻONYMI SZCZYTAMI
KARPAT W TLE. KRONIKA NORYMBERSKA
H. SCHEDLA, 1493 R.
(ZE ZBIORÓW AUTORA)**

W czasach, gdy na przeglądowych mapach Europy pojawiały się pierwsze szczegóły w kartograficznym obrazie Karpat, a w ugrupowaniach symbolizujących je kopców można doszukiwać się odbiegających od rzeczywistości wyobrażeń Tatr, powstawały nowoczesne mapy Węgier i Polski, na których Tatry można zidentyfikować bez trudności. Pierwsza z takich map powstała na początku XVI wieku. Jej autorem był kanonik Lazarusa Secretarius⁶, sekretarz arcybiskupa Tomasa Bakócza w Ostrzychomiu (Esztergom). Rękopis mapy Węgier (*Tabula Hungariae*) powstał w 1513 r., ale drukiem ukazała się dopiero po śmierci autora.

Wydał ją w 1528 r. w skali ok. 1: 1 093 000 kartograf Georg Tannstetter.

⁶ Wcześniej sądzono, że autorem mapy był Lazarus Roseti.

Mapę zaopatrzono informacjami przygotowanymi przez historyka i dyplomatę Johanna Cuspiniana, który sfinansował także jej wydanie przez Petrusa Apianusa w Ingolstadt. Wkrótce po wydaniu mapa zaginęła, a jej jedyny znany egzemplarz znajduje się w Bibliotece Narodowej w Budapeszcie. Ta pięknie wydana i pokolorowana mapa zawiera blisko 1400 nazw obiektów geograficznych. Nieopisane Tatry autor przedstawił jako ugrupowanie ostro zakończonych, coraz wyżej wznoszących się kopców usytuowanych gęsto w szeregach, które tworzą obraz wyodrębniającego się z otoczenia masywu górskiego. Na niektórych kopcach lub pomiędzy nimi wprowadził sygnatury drzew obrazujące lesistość terenu. Nieliczne sygnatury osad i przypisane im zniekształcone nazwy: *Oroua* (Orawa), *Saflat* (Szaflary), *Nedutze* (Niedzica) i *Ke markh* (Kieżmark) świadczą, że jest to najstarsze znane odwzorowanie Tatr. Z wnętrza gór płynie w kierunku północnym nieopisana rzeka, Dunajec. Jej prawoboczny, również nieopisany dopływ to Poprad, połączony z Wagiem w jeden ciek.

W czasie gdy Lazarus ukończył pracę nad mapą Węgier, nowy obraz kartograficzny ziem polskich opracowywał Bernard Wapowski. W 1526 r. w drukarni Unglera w Krakowie ukazały się pierwsze egzemplarze jego *mapy południowej Sarmacji* w skali ok. 1: 2 900 000, która swoim zasięgiem obejmowała całą południową Polskę i północną część Węgier, a następnie rozpoczęto druk drugiej mapy Wapowskiego *Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie* w skali 1: 1 000 000 obejmującą Tatry. Niestety nie wiemy dokładnie, jak przedstawił autor Tatry na swoich mapach, ponieważ zarówno wydrukowane egzemplarze map, jak i drzeworyty, z których je odbijano spłonęły w czasie pożaru drukarni w 1528 r. Wiadomo tylko, że materiały Wapowskiego wykorzystywali później inni kartografowie⁷.

W drugiej połowie XVI wieku austriacki lekarz i historyk Wolfgang Lazius opracował dla celów militarnych mapę *Prawdziwy opis Królestwa Węgier (Regni Hungariae descripto vera)* w skali ok. 1: 640 000, która ukazała się w Wiedniu w 1556 r. Tatry prezentują się na tej mapie niezbyt okazałe. Symbolizuje je jeden obły, bezleśny pagór niewyróżniający się spośród innych ani wielkością, ani

⁷ Karol Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*. Wrocław, 1963, s. 24-28.

kształtem, za to opisany nazwą *Schneperk* (Góry Śnieżne) położone w Komitacie Spiskim nad rzeką Poprad⁸.

Nazwa Tatry (*Tatri Montes*) pojawiła się po raz pierwszy dopiero na mapie Polski (*Polonia*) Wacława Grodeckiego wydanej w skali ok. 1: 1 680 000 w 1562 r.⁹ Jej autorem był kartograf Wacław Grodecki, student Akademii Krakowskiej. Jego opracowanie uważane jest za przeróbkę mapy Wapowskiego w skali 1: 1 000 000¹⁰. Jeżeli pogląd ten jest słuszny to mapa ta ukazuje nowy obraz Tatr i ich najbliższego otoczenia pochodzący z lat 20. XVI wieku. Tatry na mapie Grodeckiego przedstawiono jako ugrupowanie kopców o niewiele zróżnicowanych kształtach i wielkości rozciągające się równoleżnikowo pomiędzy Nowym Targiem a Kieżmarkiem (*Kesmarck*). Od północy ogranicza je Dunajec (*Dunajecz fl.*), którego źródła zaznaczono w rejonie Babiej Góry, a od południa Poprad (*Popryt fl.*). Źródła Popradu zaznaczono w okolicach Kieżmarku, skąd płynie on w kierunku północno-wschodnim przez Tatry. Kopce opisano nazwą *Tatri Montes*. Unikatową i mało znaną mapę Polski Grodeckiego zawierającą najstarszy obraz Tatr odnalazł w 1938 r. w Bayerische Armeebibliothek w Monachium historyk Karol Buczek, ale jedyny znany jej egzemplarz spłonął w czasie wojny w 1945 r. wraz z innymi bezcennymi zbiorami biblioteki.

Zupełnie inny obraz Tatr znajduje się na popularnej w XVI wieku mapie Polski W. Grodeckiego *Poloniae finitimarumque locorum*, drukowanej od 1570 r. w kolejnych wydaniach atlasu Abrahama Orteliusa.¹¹ Jest to pomniejszona do skali ok. 1: 2 600 000 wersja wspomnianej powyżej mapy. W nowym opracowaniu Tatry przedstawiono metodą półperspektywiczną. Tworzą one wyodrębniający się masyw górski zlokalizowany pomiędzy Dunajcem a Popradem. Po 1595 r. mapę Grodeckiego uzupełnioną materiałami Andrzeja Pograbki publikowano w atlasach Orteliusa pod zmienionym tytułem *Poloniae, Lituaniaeque, descripto*, a w XVII wieku w kolejnych przeróbkach mapy Grodeckiego usunięto nazwę *Tatri Montes*.

8 Ludovit Vilim Prikrýl, *Slovensko na starych mapach*. Martin, 1982. s. 35-36.

9 Mapę Grodeckiego, opisaną w ramce tytułem: „in Poloniae Laudem, et Tabulae huius commendationem, Carmen” wydano w Bazylei, w oficynie J. Oporina.

10 K. Buczek, op. cit., s. 32-33.

11 *Theatrum Orbis Terrarum*, Antverpiae.

W literaturze z XVI wieku spotykamy niewiele informacji o Tatrach. Jedną z nielicznych zamieścił w roku 1519 r. w *Kronice Polski* Maciej Miechowita¹², który odnotował, że w latach 1502-1503 w czasach panowania króla Aleksandra Jagiellończyka w tatrzańskich kopalniach wydobywano miedź i srebro. Wiadomość tą uzyskał autor od Jana Turzona współwłaściciela kopalni w Tatrach.

Wzmianki o roślinach występujących w górach można znaleźć w niektórych wydawanych od XVI wieku herbarzach czyli zielnikach zawierających opisy roślin leczniczych, np. w wydany w Krakowie przez Marcina z Urzędowa (1595) i Szymona Syreniusza (1615) przy opisie kilku roślin wspomniano, że

występują one w Tatrach¹³. Wydaje się jednak, że obaj autorzy nie obserwowali tych roślin w Tatrach osobiście, a informacje o ich występowaniu uzyskali w Krakowie od miejscowych zielarzy i aptekarzy.

Najwięcej informacji o Tatrach, omijanych jeszcze przez badaczy, podał w połowie XVI wieku niemiecki humanista i nauczyciel, absolwent Akademii Krakowskiej Georg Wernher, który w czasie urzędowania na zamku w Szaryszu interesował się leczniczymi właściwościami wód mineralnych i termalnych występujących obficie na Spiszu i Liptowie. Zapewne przed 1549 rokiem opracował



**TATRY NA MAPIE WĘGIER LAZARUSA
SECRETARIUSA, 1528. REPRINT Z WYD.
L. STEGNY, BUDAPESZT 1982.
(ZE ZBIORÓW AUTORA)**

¹² *Chronica Polonorum*. Cracovia, 1519; Wyd. II, 1521, s. IIII, s. 374.

¹³ Paweł Kutaś, *Flora Tatr w dawnych zielnikach*. Pamiętnik PTT, 11 (2002), s. 322-337.

wiadomość o wodach na Spiszu¹⁴. Większą popularność zyskała jego druga praca *Krótkie doniesienie o godnych podziwu wodach na Węgrzech (De admirandis Hungariae aquis hypomnemation)* wydana w Bazylei w 1549 r., którą potem kilkakrotnie wznawiano. W pracy tej Wernher podał jako pierwszy kilka wiadomości o Tatrach: *Sarmackie góry to są te, które oddzielają Węgrów od Rusinów, Polaków, Morawian, Ślązaków ... Do gór tych należą Karpaty. A dzisiaj ta nazwa jest tak używana, że cały masyw Sarmackich gór nazywany jest Karpatami. W tych Karpatach, tj. systemie górskim ze szczytami i dolinami są pola górnicze, bo w górach tych jest bogactwo różnych metali, głównie szlachetnych użytkowanych przez ludność miejscową. Opisując źródło ciepłej wody koło Liptowskiego Jana autor sądzi, że woda ta dochodzi z pobliskich gór, które stanowią kulminację Karpat. W żadnym innym miejscu te góry nie mają takiej wysokości, ani nigdzie indziej nie mają tyle zatrważających skał. Świadectwem ich wysokości jest stały śnieg na ich szczytach. Dlatego Niemcy, którzy mieszkają blisko, nazywają je Śnieżne Góry. Potęga tych gór tkwi w rozczłonkowaniu skał akurat w tym miejscu. W języku słowackim nazywają je Tatry, to jest Tatarzy, dlatego że leżą w krainie Tatarów. Pod taką nazwą znali je jednakże starożytni Goci, a przynajmniej takie jest powszechne przekonanie. Węgrzy nazywają je Tarczał, co w ich języku oznacza hale i nagie szczyty. W rzeczywistości te góry nie są niczym innym, jak tylko do majestatycznej wysokości wypełnione nagimi skałami.*¹⁵

Nawiązując do wiadomości G. Wernhera o polach górniczych w Górach Sarmackich badaczom dziejów poznania Tatr udało się odnaleźć w XIX i XX wieku szereg dokumentów umożliwiających odtworzenie dziejów górnictwa w Tatrach.

W średniowieczu poszukiwania kruszców i drogich kamieni rozpoczęto w różnych pasmach górskich Karpat Zachodnich w połowie XIII wieku. Na obszarze Spisza zajmowali się tym górnicy z Saksonii, których sprowadził w 1242 r. węgierski władca Bela IV. Do poszukiwania i eksploatacji bagactw mineral-

14 Georgius Wernherus, *Hypomnemation de aquis in Scepusio admirandis*. Wien, [1551], 7 s.; Przedruk pracy i jej przekład na język słowacki ukazał się także w 1980 r.: Juraj Wernher, *Podivuhodné vody na Spiši*. Przekład i posłowie: Augustin Rebro. Wyd. Osveta, Martin, 24 s.

15 *O podivu hodných vodách Uhorska*. Juraj Wernher. Przekład Jan. Košecki, Martin, 1974, s. 46-47.

nych w dobrach królewskich zachęcały osadników niemieckich nadane im przywileje. W 1271 r. król Stefan V zezwolił osadnikom *poszukiwać w górach minerały i kruszce, a znalezione zabrać i na własną potrzebę zużytkować, jednak bez uszczerbku praw przysługujących z tego tytułu władcy*.¹⁶ Historycy górnictwa tatrzańskiego sądzą, że w XIII i XIV wieku poszukiwaniem i płukaniem złota w osadach rzecznych w Niskich Tatrach, a także w łatwiej dostępnych dolinach Tatr w rejonie Krywania, Szczyrbskiego Jeziora i w Dolinie Białej Liptowskiej oraz u ujścia Doliny Koprowej, Cichej i Kamienistej zajmowali się mieszkańcy górniczego miasta Hybie. Złoto pozyskiwano najpierw metodą najtańszą, płuczając piaski złotonośne. Dopiero później, po odkryciu w skałach krystalicznych żył kruszcowych zawierających oprócz bezużytecznego wówczas kwarcu i barytu siarczki żelaza i miedzi (piryt, syderyt, antymonit, chalkopiryt, tetraedryt i galenę) zawierające często domieszki srebra, a niekiedy śladowe ilości złota rozpoczęto ich eksploatację metodami górniczymi. Eksploatacja żył kruszcowych wymagała stosowania technik górniczych polegających na drążeniu w skałach sztolni i szybów, zabezpieczeniu korytarzy przed zawałami, kopaniu kruszcu, wydobywaniu urobku i materiału płonego na powierzchnię oraz jego transporcie do miejsc dalszego przetwarzania. Następnie prowadzono pracochłonne zabiegi wzbogacania rudy (czyszczenie, sortowanie, prażenie, tłuczenia młotami lub w stępach, niekiedy mielenie w młynach kruszcowych, i płukanie) oraz topienia jej w piecu hutniczym. Wszystkie te prace wymagały nie tylko specjalistycznej wiedzy, ale także i znacznych nakładów finansowych na zorganizowanie kopalni oraz zatrudnienie w niej odpowiedniej ilości pracowników. Uruchomienie kopalni w słabo poznanym i trudno dostępnym terenie górskim, z dala od osad ludzkich było zadaniem trudnym i ryzykownym, dlatego podejmowały je w zasadzie tylko spółki gwareckie zrzeszające zarówno fachowców górników, jak i możnych inwestorów.

Jedne z pierwszych kopalń w Tatrach założono w południowej części u ujścia Doliny Koprowej, a nieco później w rejonie Krywania w czasie panowania węgierskiego władcy Macieja Korwina (1458–1490). Najwyżej położone sztolnie

16 Sanuel Weber, *Bergbau in der Tatra*. Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines, 1879, s. 301.



TATRY NA MAPIE POLSKI WACŁAWA GRODECKIEGO, 1562.

PRZEDRUK W WYD. K. BUCZKA, WARSZAWA 1975. (ZE ZBIORÓW AUTORA)

bito w skałach na wysokości blisko 2000 metrów n.p.m. Warunki pracy w tych wysokogórskich sztolniach były niezwykle trudne. Niska temperatura powietrza, częste opady śniegu, burze oraz brak wody i opału. Wszystkie potrzebne materiały, narzędzia i żywność transportowano do góry na mułach. Z powodu wysokich kosztów i małych zysków prace w królewskich kopalniach na Krywaniu rychło przerwano¹⁷. Ponownie podjęto je w czasie panowania na Węgrzech króla Maksymiliana II (1564-1576), tj. w czasach pobytu w Kieżmarku Beaty Łaskiej. Później zniechęcony brakiem efektów władca podarował krywańskie sztolnie rodzinie Szmrecsányi.

Wiadomości o płukaniu złota w potokach, a później o kopalniach na Krywaniu rozpałały wyobraźnię poszukiwaczy kruszców i skarbów po obu stronach Tatr. Można przypuszczać, że już w drugiej połowie XV wieku w Tatrach i innych rejonach Karpat rozpoczęła się prawdziwa *gorączka złota*. Po pogórzu

¹⁷ Johann Andreas Czirbesz, *Kurzgefasste Beschreibung des Karpathischen Gebirges*. Kaiserlich Königlich allergnädigst privilegierte Anzeigen aus sämmtlich – kaiserlich – königlichen Erbländeren., 2, 1772, nr 36: 284-288.

krążyli potajemnie mieszkańcy miast i miasteczek w poszukiwaniu kruszców. Częste zmiany właścicieli przywilei górniczych wskazują, że prowadzone poszukiwania raczej nie przynosiły spodziewanych rezultatów, a ponoszone koszty doprowadzały do bankructwa nawet zamożnych poszukiwaczy.

Pod koniec XV wieku poszukiwania kruszców prowadzono w różnych zakątkach Tatr, także w ich północnej części. Pierwsze informacje o kopalniach w polskiej części Tatr pochodzą z akt krakowskich rajców. 18 czerwca 1494 r. odnotowano transakcję udziałami kopalni położonej w bliżej nie określonym miejscu góry Tatry inaczej Śnieżnej Góry pomiędzy Pawłem Goltsmidem, a Mikołajem Hafterem z Krakowa¹⁸.

Sądząc z zachowanych w terenie śladów robót największy rozmiar miały prace w rejonie Ornaku, w żlebie Podbanie. Być może tam znajdowała się duża i dobrze wyposażona kopalnia, w której wydobywano kruszec w trzech sztolniach wyposażonych w urządzenia linowe do wyciągania urobku. Przy kopalni znajdowała się także odnowiona huta wyposażona w cztery miechy. Jednym ze współwłaścicieli tej kopalni, którą 24 lipca 1495 r. wydzierżawiono mieszczanom z Nowego Targu był specjalizujący się w wydobywaniu i przetwórstwie kruszców miedzi pochodzący z Lewoczy Jan Turzon, mieszczanin i rajca krakowski. Transakcję tą wraz z opisem kopalni, jej organizacją i obowiązującymi dla niej przepisami górniczymi zawarto w dokumencie *Arenda montis Thatry* znajdującym się we wspomnianych już aktach krakowskich rajców¹⁹.

Warto wspomnieć, że J. Turzon pod koniec lat 60. XV wieku założył w Mogile pod Krakowem hutę, zwaną Mengel, w której odzyskiwano z miedzi srebro przy pomocy ołowiu metodą znaną wcześniej jedynie górnikom wenckim.

Na początku XVI wieku w rejonie Ornaku odkryto nowe złoża kruszców miedzi i srebra. Musiało to być znaczące wówczas wydarzenie, bo wzmianka o nim została utrwalona w literaturze²⁰, Autor tej notatki pisał, że *pod najwyższym pasmem gór sarmackich, przez mieszkańców zwanych Tatrami, wydobywa-*

18 Jasn Ptaśnik, *Cracovia artificum 1300-1500. Źródła do historii sztuki I cywilizacji w Polsce*, T. 4, Kraków 1917, s. 355.

19 J. Ptaśnik, op. cit., s. 416-417; P. Kutaś, *Górnictwo kruszczowe w Tatrach Polskich*. Kraków, 2005, s. 33-34.

20 Por. przypis 12.

ją z kamieni duże ilości miedzi, zawierającej wiele srebra, które pozyskują za pomocą oddzielania.

Wieści o odkryciu w górach kruszców miedzi i srebra wzbudziły zainteresowanie króla i możnowładców w Krakowie. Panujący od 1501 r. król Aleksander Jagiellończyk zachęcany przez doradców i kuszony perspektywą rychłego zapełnienia pustego skarbcza srebrnymi monetami zdecydował się wyłożyć na kopalnie w Tatrach znaczące kwoty. 2 maja 1502 r. mieszczanin krakowski Henryk Slakier otrzymał od króla prawo *wydawania poleceń, obsadzania na stanowiskach, przyjmowania do pracy i zwalniania pracowników, którzy pracują w górach Tatrach*, a nadto otrzymał przywilej na poszukiwanie kruszców i metali w całym królestwie²¹. Przywilej ten utożsamiany jest z otwarciem królewskiej kopalni w Tatrach. Prace w kopalni nie trwały zbyt długo. Brak spodziewanych zysków wkrótce zniechęcił władcę do dalszego inwestowania w deficytowe przedsięwzięcie.

Niepowodzenie króla w kopalniach tatrzańskich nie zraziło innych do starań o przywileje górnicze na prowadzenie poszukiwań w górach. W 1504 r. wydano kilka przywilejów górniczych, z których trzy miały wyszczególnione Tatry, jako miejsce poszukiwań. W tym samym roku obywatel krakowski Jan Koczvara



**REJONY EKSPLOATACJI ZŁÓŻ
MINERALNYCH W TATRACH DO POŁOWY
XVII WIEKU.**

otrzymał zezwolenie na *urządzenie własnym kosztem kunsztu do wyciągania wody z kopalni*²². Być może wtedy rozpoczęto drążenie szybu na Hali Pysznej, w kopalni zwanej *Na Kunsztach*.

W latach 1493-1510 kancelaria królewska wydała 18 przywilejów dla poszukiwaczy na obszarze Tatr i sąsiednich masywów górskich²³.

21 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, *Metryka Koronna*, ks. 19, s. 99-100.

22 Michał Matras, *Prace górniczo-hutnicze w okolicy Szczawnicy do połowy XVIII wieku*. Warszawa-Wrocław, 1959, s. 143.

23 Danuta Molenda, *Poszukiwania górnicze w Tatrach, Pieninach i Beskidzie Sądeckim do 1772 r. w świetle analizy przywilejów poszukiwawczych*. Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa, 14, 1970, s. 59.

W pierwszych latach panowania Zygmunta Starego srebro potrzebne do bicia nowej monety sprowadzano od 1507 r. głównie z Węgier. W maju 1508 r. Zygmunt Stary wydał przywilej górniczy dla 26 osób tworzących bardziej luźny zespół niż spółkę gwarecką, w skład której wchodziłi zarówno magnaci, rajcy i mieszcianie krakowscy, jak też i szlachta oraz mieszcianie z różnych miejscowości podgórszych, w których spodziewano się znaleźć kruszce, na poszukiwanie metali i minerałów w Królestwie i na Spiszu, razem i oddzielnie²⁴.

Na początku lat 20. XVI wieku powstały nowe spółki gwareckie zainteresowane pracami górniczymi w Tatrach. Zawiązała się nawet spółka z udziałem króla Zygmunta Starego. Nowe gwarectwo przywilejem władcy z 1525 r. zastrzegło sobie obszar prowadzenia prac górniczych na górach Hornok, Gyewanth i Stara Robota²⁵. Gwarectwo to ponosiło znaczne koszty na poszerzenie obszaru poszukiwań i eksploatację kruszców. Kopalnie w Tatrach nosiły wówczas nazwę montes et fodinae Tatri²⁶, miały swojego zarządcę – góromistrza, którym w latach 1525–1526 był szlachcic czeskiego pochodzenia górnik z Kutnej Hory Samson z Fulsztyna²⁷. Nowe sztolnie bito nie tylko w żlebie Podbanie, ale także w położonej po przeciwnej stronie Ornaku Dolinie Starorobociańskiej w grzbiecie zwanym Baniste, a także być może i w innych miejscach. Prawdopodobnie w tych czasach uruchomiono kopalnię na Na Kunsztach, gdzie wydrążono głęboki na kilkadziesiąt metrów szyb. We wszystkich tych kopalniach wydobywano rudę zawierającą srebro i miedź, jak mówili górale srebrnicę i miedziankę. Miały się także w kopalniach tatrzańskich znajdować ślady złota, a o złotnicy czyli rudzie złotej, jeszcze pod koniec XIX w. opowiadali górale²⁸. Pomimo znacznych nakładów i dobrej organizacji królewskiej spółki gwareckiej prace górnicze w Tatrach z powodu małej rentowności kopalń zamknięto przed 1540 rokiem. O rozmiarach prac prowadzonych w pierwszej połowie XVI wieku w rejonie Ornaku świadczą prace ekspertów górniczych zatrudnianych

24 M. Matras, op. cit., s. 145-146.

25 AGAD, Metryka Koronna, ks. 38, s. 641; P. Kutaś, op. cit., s. 41.

26 Jan Czubek, *Najstarsze gwarectwo polskie w Tatrach*. Przegląd Zakopiański, 1901, nr 1, s. 1-3.

27 Obecnie część wsi Bohušov na Morawach.

28 Stanisław Eljasz Radzikowski, *Góry srebrne w Tatrzech otwarte r. p. 1502*. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego, 23 (1902), s. 116-117.

do odtworzenia kopalń tatrzańskich w XVIII wieku przez króla Stanisława Augusta. Sprowadzeni specjaliści odkryli wtedy największą starą kopalnię, której korytarze mierzyły ponad 200 metrów.

Być może o tych pracach górniczych słyszała wychowywana na dworze królowej Bony, żony Zygmunta Statrego Beata Kościelcka.

W tym samym czasie w Tatrach, na Podhalu i w starostwie spiskim działały także inne spółki gwareckie, a złoto na Krywaniu przez krótki czas wydobywał kupiec z Krakowa Jakub Fukier (Fuger) do spółki z Gundelfingerem w kopalni o nazwie Glückrad (koło szczęścia). W drugiej połowie XVI wieku opuszczone kopalnie tatrzańskie nie budziły większego zainteresowania. Kancelaria królewska wydała w tym okresie tylko kilka przywilejów na poszukiwania kruszców w Tatry.

W XVI wieku poszukiwania i prace górnicze prowadzono także w południowej części Tatr, m. in. w Dolinie Wielickiej, Kieżmarskiej i w Koperszadach, o czym świadczą zapiski odnalezione w księdze alchemika Joannesa Sobieslawiensisa.²⁹

Mimo postępu badań nad dziejami poznawania Tatr wyprawa Beaty Łaskiej w góry w 1565 r. nadal dźrzy palną pierwszeństwa w kategorii wejść turystycznych. Ponadto jej niezwykle jak na ówczesne czasy wyczyn niejako symbolicznie otwiera nowe rozdziały w poznawaniu tatrzańskich ostępów. Być może to jej śladem zaczęli niebawem podążać w Tatry profesorowie liceum w Kieżmarcu prowadząc tam swoich uczniów, by w naturalnych warunkach poznawali tatrzańską przyrodę, zwłaszcza minerały, rośliny i zwierzęta. Kolejną, niezbyt zresztą odległą w czasie konsekwencją wycieczki Beaty Łaskiej była pierwsza wyprawa naukowo-poznawcza tatrzańskie szczyty pochodzącego z Kieżmarku Davida Frölicha w 1615 r. otwierająca nowe perspektywy dla turystów i badaczy. Publikowane w połowie XVII wieku przez Frölicha opisy Tatr stanowią do dziś klasyczne pozycje w literaturze tatrzańskiej.

29 Erwin Lazar, *Alchimedia 1573. Slovenská alchymistická pamiatka*. Z dejin bied a techniky na Slovensku, T. 5 (1969), s. 475-513.

RESUMÉ

ZNALOSŤ TATIER V ČASOCH BEATY LASKEJ

Siarzewski Wiesław

V 16. storočí nevzbudzovali Tatry, rovnako ako iné horské oblasti, väčší záujem medzi ľuďmi. Jedni ich vnímali iba ako kopu kameňov, ktorá siaha až do neba, iní ako miesto, odkiaľ prichádza studený vzduch a ničivé zrážky. Bolo veľmi málo odvážlivcov, ktorí sa chceli vydať do tatranských dolín. V horách hľadali zlato, striebro a drahé kamene. Tieto oblasti navštevovali aj lovci a bylinkári, v sezóne pastieri pásli svoje stáda na prístupnejších miestach.

Najstaršie formy hospodárskeho využitia zdrojov tatranskej prírody sú zaznamenané na prelome 13. a 14. storočia. Je to zároveň prvé historické obdobie spoznávania Tatier. Na začiatku mala znalosť hôr praktický charakter a súvisela s formou ich využívania, bola obmedzená na pomerne malé a ľahko dostupné oblasti. Informáciami o horách v ústnej forme disponovala iba malá skupina osôb, ktoré Tatry poznali z vlastnej skúsenosti, najčastejšie však tieto informácie kolovali len medzi obyvateľmi podtatranskej oblasti. Jedine najdôležitejšie alebo najzaujímavejšie poznatky o Tatrách boli zaznamenávané v starých listinách a kronikách.

Za takú mimoriadnu udalosť bola bezpochyby považovaná túra do hôr, ktorú usporiadala na Turice roku 1565 hradná pani z Kežmarku v sprievode početnej skupiny mešťanov. Od 19. storočia sa táto nezvyčajná túra, bez ekonomických motívov, považuje za prvý turistický výlet do Tatier, a meno prvej turistky dodnes nosí jeho účastníčka – Beata Laska.

V ďalšej časti štúdie sa nachádza prehľad publikácií, ktoré uvádzajú informácie o Tatrách, uverejnených pred výletom kežmarskej pani. Nebolo ich však veľa. Väčšinu tvoria mapy Strednej Európy, Uhorska a Poľska vydané v 15. a 16. storočí, ktoré ukazujú postupne sa meniaci obraz hôr a ich najbližšieho okolia, čím výborne dokumentujú rýchly rozvoj vedomostí o tejto oblasti Karpát. Bohužiaľ, ich praktický význam bol malý, rovnako ako aj význam jedinej práce, zverejnenej J. Wernherom v roku 1549, ktorá uvádza krátku informáciu o Tatrách.

Z toho možno usudzovať, že v druhej polovici 16. storočia stav vedomostí o Tatrách neumožňoval podnikáť samostatné túry do hôr, hoci – ako potvrdzujú výskumy dejín poznatkov o Tatrách, vedené od 19. storočia – v horách sa realizovali rozsiahle banícke práce. Dejiny tatranského baníctva rekonštruované na základe rôznych prameňov a listín potvrdzujú, že v 16. storočí boli kovy ťažené baníckymi metódami v oblasti Kriváňa a Ornaku, vo Velickej doline, v Doline Kežmarskej Bielej vody a Međodoloch.

RESUMÉ

KNOWLEDGE IN THE HIGH TATRAS AT TIMES OF BEATA LASKA

Siarzewski Wiesław

In the 16th century people were neither interested in Tatras, nor in other mountains. Whereas some people perceived them just like a lot of stones which goes back to heaven, others as a place where the cold air and destructive rainfalls come from. There have been only a few adventurers who wanted to make a trip to the Tatras valleys. In the mountains they were looking for gold, silver and precious stones. These areas have been explored also by hunters and herbalists, shepherds tended to graze cattle in more accessible locations.

The earliest forms of economic exploitation of natural resources in the Tatras are documented at the turn of the 13th century. It is also considered to be the first historical period of knowing the High Tatras. At the beginning, knowing the mountains had rather practical character and was focused more on the form of their exploitation, it was limited to the relatively small and easily accessible areas. Information of mountains in the oral form had only a small group of people who knew the Tatras from their own experience, but most often the information were being spread only among the inhabitants of the High Tatras region. Only the most important or most interesting knowledge of the High Tatras were being recorded in old documents and chronicles.

One of the most important events could be undoubtedly regarded hike up the mountain, which was organized at Pentecost 1565 by Kežmarok chatelaine accompanied by large group of townspeople. Since the 19th century this unusual tour, devoid of economic purpose, is considered to be the first tourist trip to the Tatras, and the name of the first tourist bears its participant, Beata Laska to this day.

Another part of the study provides an overview of publications containing information about the Tatras, published before the trip of Kežmarok lady. There wasn't a lot of them, however. Majority comprises the maps of Central Europe, Austro Hungarian Empire and Poland published in the 15th and 16th century and depicting gradually changing image of mountains and their surroundings, which perfectly demonstrates rapid development of knowledge about the Carpathians area. Unfortunately, their practical significance is small, as well as the importance of a single work, published by J. Wernher in 1549, which provides brief information about the Tatras.

It can be thus concluded that in the second half of the 16th century the knowledge of the Tatras did not allow to carry out individual mountain trips, though – as confirmed by research into the history of knowledge of the Tatras, held from the 19th century, large-scale mining works in the mountains were being undertaken. History of the Tatra mining, reconstruction of which was based on various sources and documents show that in the 16th century, metals were being extracted by means of mining methods in the area of Kriváň and Ornak, in Velická valley, Kežmarok Biela voda valley and in Meďodoly.

STAVEBNO-HISTORICKÝ VÝVOJ KEŽMARSKÉHO HRADU

Ing. arch. Iveta Bujnová, Krajský pamiatkový úrad Prešov

Historicko-archeologický výskum na nádvorí kežmarského hradu v roku 1964 pod vedením PhDr. Bela Pollu, CSc., prebiehal v čase 1. etapy obnovy hradu a jeho cieľom bolo zistiť, či na mieste stredovekého hradu nie sú zvyšky po staršom osídlení. Už prvé dni výskumu potvrdili, že zisťovací výskum sa zmení na výskum systematický. V jednotlivých sondách sa podarilo zachytiť nálezy materiálnej kultúry (keramika, železné predmety, kostené pamiatky a pod.), ale aj objekty architektonické a jednotlivé horizonty praveké, v ktorých sa však nezachytili objekty, ale len pamiatky materiálnej kultúry, ktoré počiatky osídlenia tejto lokality kladú do praveku. Zistené boli dva horizonty, a to praveký horizont halštatsko-púchovský a horizont včasnehistorický-slovanský. Sídlišťová vrstva hradištná slovanského osídlenia bola chudobnejšia než predošlá vrstva púchovská. Hradištné nálezy na jednej strane vyvrátili názory bádateľov, ktorí datovali osídlenie Kežmarku do obdobia nemeckej kolonizácie, na druhej strane potvrdili, že pôvodné obyvateľstvo Kežmarku bolo slovanské. Jedným z najdôležitejších a najstarších architektonických pamiatok bola výskumom zistená sakrálna jednolodová stavba s oblým uzáverom svätyne – kostol sv. Alžbety.

Jej západná časť bola zničená a porušená výstavbou gotického hradu – severozápadného obytného traktu. Zo stavby kostola sa zachovalo v prevažnej miere len základové murivo. Vo svätyni z vnútornej i vonkajšej strany sa zachovali základové podložky pre vnútorné prípory, z vonkajšej strany korešpondujú s nimi ďalšie časti základového muriva, pomerne veľmi malé, ktoré by mohli zodpovedať vonkajším príporám alebo veľmi plytkým oporným pilierom. Čelné hrany základov pod príporami boli zaoblené, nepravidelných tvarov a rozmerov a neboli ani pravidelne rozmiestnené. Disproporcía bola viditeľná nielen pri vnútorných, ale i pri vonkajších príporách. Na severnej vonkajšej strane niektoré prípory chýbali, boli porušené výstavbou pivničných priestorov gotického hradu. V pozdĺžnom priestore kostola na severnej i južnej strane sa našli dvojice zá-

kladového muriva, z nich jednu dvojicu možno považovať za základ víťazného oblúka, druhú ako podložky pre prípory alebo pilastre. Približne v strede plochy svätyne sa našli zvyšky murovanej oltárnej menzy s rozmermi 150 x 200 cm.

Súčasťou nálezov bolo prikostlné etážové radové pohrebisko, pomerne rozsiahle a presahovalo až za hradný múr. Mnohé z hrobov boli porušené a mnohé hroby porušili staršie hroby. Hroby boli veľmi chudobné, v prevažnej väčšine bez milodarov alebo zvyškov po výbave. Vo výskumnej sezóne v roku 1964 v areáli hradu bolo odkrytých 122 hrobov. Z výskumu vyplýva, že pohrebisko patrilo ku kostolu, že sa začalo na ňom pochovávať niekedy v 1. polovici 13. storočia, v priebehu 14. storočia bolo porušené výstavbou kláštornej budovy, ale pochovávalo sa na ňom ešte do začiatku 15. storočia.



**SEVERNÝ POHLED NA ODKRYTÉ ZÁKLADY KOSTOLA (VLEAVO)
A POHLED NA POHREBISKO (VPRAVO), R. 1964**

Prvé písomné správy o objekte kostola pochádzajú z roku 1251, nachádzajú sa v donačnej listine pre premonštrátov v Kláštore pod Znievom, v ktorej sa spomína aj osada podľa kostola. Pravdepodobne musel byť kostol postavený už v 1. polovici 13. storočia, keď podľa patrocínia sa uvádza aj samotná osada. Po roku 1368 sa kostol stal kláštorným. Podľa tradície zachytenej v Hainovej kronike na území kežmarského stredovekého hradu na konci 12. storočia stál ženský kláštor. I keď táto informácia nie je overená, predsa výskumom boli zachytené

zvyšky mladšieho kláštora, ktorý vystavali krížovníci z Lendaku. Na základe archívnych písomností z roku 1368 sa dozvedáme, že mesto Kežmarok daroval dolný kostol sv. Alžbety pri mestských hradbách lendackým mníchom. Pravdepodobne zvyšky kamennej architektúry na južnej strane kostola patria kláštoru.

Z kláštornej budove sa pri výskume podarilo zachytiť základové murivo z lomového kameňa ukladaného na maltu bohatú na vápno. Podľa zistených a objavených zvyškov mala kláštorná budova niekoľko priestorov s nepravidelným pôdorysom, ktoré sa tiahli pozdĺž južnej strany kostola. Boli to v podstate obytné priestory pre kňaza a rehoľníkov, ktorí žili v kežmarskom kláštore. Ak rok 1368 – rok donácie lendackým mníchom je správny, potom lendackí rehoľníci spravovali kostol a kláštor 65 rokov. Po zruinovaní kostola a kláštora husitmi vyrástlo na ich mieste nové architektonické dielo – kežmarský hrad.

Sondážnym výskumom bola zachytená aj vápenná jama, ktorá porušila pohrebisko a staršie sídliskové vrstvy. Dá sa predpokladať, že bola obdĺžnikového alebo štvorcového pôdorysu so zaoblenými rohmi a so zošíkmenými stenami. Nachádzali sa v nej úlomky nehaseného i haseného vápna, úlomky tehál, novovekého materiálu a minca zo začiatku 17. storočia. Tento nálezový materiál ako aj samotná situácia vápenej jamy dokladá, že jama patrí pravdepodobne do obdobia renovácie či prestavby kežmarského hradu z 1. polovice 17. storočia. Ďalšími poznatkami z výskumu je nález odpadovej jamy – pravdepodobne z 18. storočia a dlažby, zistené v dvoch časových horizontoch. Praveká dlažba pod halštatsko-púchovskou kultúrnou vrstvou bola tvorená valúnmi v štrkopieskovom podloží. „Novšia“ renesančná dlažba z valúnov, kladená do piesčito-hlinitého lôžka, bola pomerne pevná. Z nálezov je možné iba predpokladať, že renesančné nádvorie hradu nebolo súvisle vydláždené, že valúnová dlažba vytvárala iba pásy, medzi ktorými mohla byť trávnatá alebo iná parková plocha, ktorá sa však už dnes nedá jednoznačne určiť.

Historicko-archeologický výskum v sezóne roku 1965 pod vedením PhDr. Bela Pollu, CSc., nadviazal na výsledky výskumu z roku 1964, spresnil ich a doniesol ďalšie poznatky o vývoji hradu. Zistilo sa, že kláštorná budova bola mladšia než pohrebisko, že bola pri južnej strane kostola pristavaná a prá-



**POHľad NA SONDÁŽNY VÝSKUM V JUHOVÝCHODNEJ POLOHE
HRADNÉHO NÁDVORIA, R. 1965**

ve tak ako kostol, aj ona bola devastovaná za husitského vpádu do Kežmarku v roku 1433. Podobne sa spresnil poznatok o okružnej stavbe, najmä pri rozobratí jej základového muriva. Ukázalo sa, že okružla stavba mohla byť postavená až po zbúraní kostola a kláštora a nebola žiadnou fortifikačnou stavbou, ale skôr stavbou hospodárskou, patriacou ku gotickému hradu. Mimoriadne cenným nálezom bolo objavenie piecky na tavenie medenej rudy, pravdepodobne užívanej v 16. storočí. Samotná piecka bola vo forme kotlíka, s pomerne hrubými stenami z trusky. Vo vnútri samotného taviaceho priestoru sa nachádzala ruda, ba na jej dne sa našla aj surová meďovina. Na nádvorí hradu bola doskúmaná studňa s vnútorným priemerom cca 130 cm. Keďže jej prehĺbovanie a vymurovávanie porušilo kostolné pohrebisko, v jednej časti aj pilier kláštornej budovy, je pravdepodobné, že studňa bola vybudovaná nie ako súčasť sakrálneho komplexu, ale komplexu hradného, a to po roku 1444. Pri odkrývaní sond sa opäť narážalo na hroby v niekoľkých vrstvách nad sebou, ktoré sa nachádzali na celej skúmanej ploche. Celkovo bolo odkrytých 136 hrobov. Nálezy boli pomerne bohaté a priniesli nálezové materiály kovové, keramické, kostené a iné.

Vo výskumnej sezóne v roku 1976 sa nadviazalo pri vykopávkach na výsledky historicko-archeologického výskumu v predchádzajúcich sezónach.

Výskum prebiehal na nádvorí hradu a v priestore medzi parkánovým a hradbovým múrom. Väčšina prekopaných sond mala len informatívny charakter, mala potvrdiť výsledky získané v iných sondách na nádvorí, výnimkou boli len sondy v priestore parkánu, ktoré mali zistiť pôvodnú úroveň medziparkánového priestoru a neskoršiu zástavbu parkánu.

V roku 1970 sa vo výskumnej práci pokračovalo pod vedením prom. hist. Beaty Egyházy-Jurovskej. Pozornosť sa sústredila na priestor bývalej Nižnej brány a pred vstupnou vežou. Výskum priniesol poznatok, že základy veže Nižnej brány boli zničené výstavbou miestnej komunikácie. Odkryl sa parkánový múr na severozápadnej strane hradu a miesto napojenia hradnej a mestskej fortifikácie. Nález hrobu v tomto priestore za jestvujúcim hradobným múrom poukazuje na to, že areál cintorína siahal pôvodne za hradné múry a priebeh súčasného hradobného múru preto nemožno stotožňovať s priebehom pôvodného ohradového múru kostola. Pred vstupnou vežou do hradu sa odkryli konštrukčné prvky padacieho mostu, preklenujúceho hradnú priekopu. Najdôležitejší je však nález pozostatkov vstupnej brány do opevneného areálu kostola na nádvorí hradu. Rovnako ako základy kostola, i tento objekt bol zapustený do púchovskej kultúrnej vrstvy.

HRADNÝ PALÁC A KAPLNKA

Vykonaný architektonický výskum akad. reštaurátorom Ondrejom Kucom v roku 1964 hradného paláca a hradnej kaplnky skonštatoval, že hrad v období po svojej veľkolepej a vrcholnej úprave predstavoval svojou podobou skvelú goticko-renesančnú feudálnu pevnosť. Podľa jednotlivých architektonických i výtvarných prvkov ako aj zachovaných celkov možno identifikovať pôvodnú goticko-renesančnú dispozíciu a približnú podobu fasád týchto objektov.

Prízemie hradného paláca si v podstate zachovalo svoju gotickú dispozíciu i vonkajšiu podobu až do 18. storočia, keď bolo po požiari adaptované. Podľa odkrytých nálezov boli pôvodné prízemné priestory samostatne prístupné i presvetlené jednotlivými dvernými a okennými otvormi. Niektoré ostenia a portály týchto otvorov boli čiastočne zachované, niektoré zamurované alebo prestavané. Súčasný vstupný interiérový priestor so schodiskom je ranobaroko-



ČASŤ JUHOZÁPADNEJ FASÁDY KAPLNKY A HRADNÉHO PALÁCA, R. 1964
(VĽAVO). VÝZDOBA KLENBY KAPLNKY PRED REŠTAUROVANÍM (VPRAVO).

vo upravený, zaklenutý valenou klenbou s lunetovými výsečami. Nosný schodiskový múr je osadený rovnako neskoršie, pretože s obvodovým múrom nie je previazaný. Na fasáde hradného paláca, orientovanej do nádvorja hradu, boli výskumom zistené polohy pôvodných gotických okenných a dverných otvorov. Na hlavnej vstupnej fasáde kaplnky boli preskúmané pôvodné polohy gotického portálu v tvare oslieho chrbta a kamenná šambrána pôvodného gotického okenného otvoru. Kaplnka svojou nepravidelnou väzbou nárožia preukázala náväznosť odstráneného príslušného gotického traktu. V interiéri kaplnky bolo viditeľné dodatočné pristavenie oporných pilierov ku staršiemu gotickému murivu. Klenutý priestor krypty pod svätyňou bol dodatočne upravovaný a po stranách opatrený vetracími otvormi. Empora kaplnky, prístupná z dvoch strán priestoru 2. nadzemného podlažia, mala zamurované dverné otvory. Na bočnej stene kaplnky jeden z renesančných otvorov (pri barokovej prestavbe zamurovaný) bol upravený ako otvor oratória z pôvodného dverného otvoru 2. nadzemného podlažia, opatrený drevenou mrežou. 2. nadzemné podlažie hradného paláca, v ktorom boli situované hlavné spoločenské a obytné priestory, bolo v období Thökölyovcov renesančne upravené zväčšením priestorov a okenných otvorov do nádvorja, ale aj v obvodovom hradobnom múre. Túto renesančnú dispozíciu možno vidieť po prieskume náväznosti jednotlivých vstavaných múrov (z barokovej prestavby) a tiež podľa renesančnej maliarskej výzdoby priestorov ako

celku. Okenné otvory do nádvorja boli zväčšené až po podlahu, z čoho možno usudzovať, že renesančné otvory mohli byť upravené ako balkónové dvere so zábradlím, resp. ako dvere vedúce na drevenú priebežnú spojovaciú pavlač. Táto druhá domnienka je podložená dvoma zachovanými kapsami pravdepodobne po drevených krakorcoch, kým ostatné možno predpokladať v spodných častiach zamurovaných otvorov. Tiež podľa Myskovszkého náčrtu fasády hradného paláca z roku 1881 je v úrovni 1. nadzemného podlažia viditeľný rad týchto kaps. Sondážnym prieskumom bola zistená pôvodná renesančná slepá arkáda v schodiskovom priestore, situovaná na hlavnú fasádu, barokovo upravená zamurovaním strednej časti. V krajnom južnom plochostropom priestore tohto podlažia bola zistená renesančná kamenná päťka, akiste pozostatok pôvodnej klenby tohto priestoru. Dá sa predpokladať, že priestor bol zaklenutý hrebienkovou klenbou so šiestimi poľami. Krov nad kaplnkou a hradným palácom pochádza z prestavby po požari v roku 1901.

V rokoch 1978 – 1980 Ústredím umeleckých remesiel Bratislava pod vedením akad. mal. Evy Ricottiovej bola reštaurovaná nástropná výtvarná výzdoba klenieb hradnej kaplnky. Práce boli realizované v dvoch hlavných etapách: reštaurovanie štukatúry a reštaurovanie nástenných malieb v medailónoch. Nástenné maľby v medailónoch, ktoré sú situované v strede a po stranách klenbového priestoru lode a svätyne, sú kompozične začlenené do bohatej dobovej štukovej výzdoby s figurálnym, rastlinným a ornamentálnym motívom. Kolorit nástenných malieb je decentný, ale napriek tomu mnohotvárný, ladná súhra farieb je zvýraznená monochrómny – bielym povrchom štukatúry. Napriek tomu, že nie sú známe údaje o autoroch výtvarnej výzdoby kaplnky, je nutné konštatovať, že ide o dielo, ktoré je reprezentantom tvorby na vysokej umeleckej úrovni, a to tak v štukatúre, ako aj maľbe, ktorá vznikla v duchu nového prúdenia a umeleckých tendencií na prechode renesancie a raného baroka.

Z celkovej koncepcie – rukopisu aj technickej a technologickej stavby maľby sa vymykajú dva bočné medailóny na severnej stene svätyne (Lukáš a Ján evanj.) a centrálny obraz na klenbe svätyne „Osvietenie apoštolov“. Bez ohľadu na zjavné rukopisné rozdielnosti majú preukázateľnú odlišnosť od ostatných malieb v medailónoch v lodi a svätyni. Bolusový červenohnedý podklad spô-

sobuje celkové odlišné výtvarné a optické pôsobenie od malieb, ktoré sú maľované na podklade vápennej omietky. U týchto dvoch evanjelistov ide o rutinnú barokovú maľbu, kde bolusový podklad je použitý na zvýraznenie a rozvinutie temnosvitného pôsobenia obrazu. V samotnej polohe sa nachádza obraz „Osvietenie apoštolov“, kde spoločný s uvedenými evanjelistami je len obdobne pôsobiaci červenohnedý podklad. Rukopis, sloh a kolorit by bolo ťažko stotožniť s ostatnými maľbami v kaplnke. Je pravdepodobné, že pri rozsiahlej renovácii kaplnky v roku 1866 bol prakticky nanovo namaľovaný so zachovaním bolusového podkladu. Nakoľko celá výtvarná výzdoba kaplnky má z hľadiska technickej stavby a rukopisu jednotný charakter, možno usudzovať, že uvedené maľby s bolusovým podkladom vznikli neskôr, čo je možné vysvetliť tým, že pôvodná maľba bola zničená a nahradená nie v dlhšom časovom odstupe od vzniku originálu. Pod vplyvom nevhodných klimatických podmienok a statických deštrukcií, ku ktorým dochádzalo už v minulosti, povrch nástenných malieb nebol celistvý, čím sú zdôvodniteľné viaceré úpravy a „renovácie“ maľby, čo v praxi znamenalo ich viaceré premaľovanie. Presných písomných renovačných dokladov o jednotlivých renovačných úpravách nemáme, okrem nápisu vo svätyni – renovatum 1866. Okrem tejto rozsiahlej úpravy na základe množstva ďalších zásahov môžeme usúdiť, že táto prestavba bola predposledná.

Posledná pochádza z rokov 1901 – 1902, keď na hrade boli realizované stavebné a renovačné práce. Najvýraznejšie menili charakter a umeleckú hodnotu malieb dve premaľby. Prvá premaľba síce nemenila kompozičné výjavy, v podstate sledovala kresbu originálu, ale deformovala pôvodnú maľbu v kolorite v plnom rozsahu. Táto premaľba prekryvala všetky dávnejšie poškodenia ako aj nové omietkové plomby, ktoré ďaleko presahovali cez rozmery poškodení. Išlo o intenzívne pigmenty, ktoré presiakli do všetkých aj drobných nerovností povrchu maľby a omietky a výrazne zmenili farebné pôsobenie originálu ako celku, ale aj v detaile. Najťažšie bola rozoznateľná na troch obrazoch s bolusovým podkladom, kde sa tmavý červenohnedý podklad na poškodených miestach prelínal s premaľbou. Posledná premaľba preberala jedine ikonografický motív pôvodnej maľby, ale ani v kompozícii a kresbe, ani v kolorite nesledovala originál. Z hľadiska výtvarnej a umeleckej hodnoty nedosahovala ani úroveň priemernej remeselnej kostolnej maľby.

V prvej etape obnovy boli vykonané reštaurátorské práce na štukovej výzdobe kaplnky. Išlo o náročnú remeselno-umeleckú prácu. Z povrchu mimoriadne bohato členenej a tvarovanej štukatúry boli odstránené vrstvy nových náterov, doplnené chýbajúce detaily, uvoľnené časti boli sňaté, spoje očistené od nánosov prachu a sadzí a boli pripevnené na pôvodné miesto. Prieskumom bolo zistené, že táto ranobaroková štuková výzdoba mala monochrómny náter svetlej slonovej kosti, čo svedčí o tom, že tu pretrvávali prvky renesančného názoru vo výtvarnom riešení. V druhej etape boli realizované reštaurátorské práce na nástenných maľbách v medailónoch na klenbe kaplnky. Reštaurovanie nástenných malieb bolo technicky a technologicky mimoriadne náročné, rozsiahle a zaujímavé. Zaujímavé preto, že existencia nástennej výtvarnej výzdoby v pôvodnej podobe bola vyše storočia utajená pod premaľbami.

Výzdoba i celková úprava kaplnky je presne datovaná nápisom na erbovej kartuši v klenáku vstupného portálu i v nápisovej kartuši triumfálneho oblúka v interiéri.

Štuková výzdoba, v ktorej zaberajú maľby relatívne malý podiel, je komponovaná do schémy reliéfnych a plastických tvarov, naložených na plášť klenby. Výzdoba spočíva v samotných profilovaných ornamentálnych rámoch a kartušiach, vymedzujúcich maľby, v orámovanie lemujúcich ovocných girlandách s okrídlenými anjelskými hlavičkami na akcentovaných miestach, stužkách. Hlavným motívom sú postavy okrídlených anjelov s hravo prehodenými rúškami, drapériami. Ilúziu priestoru zvyšujú v štuku modelované rímsové konzoly na volutách, na nich stojace postavy. Štuky sú tu plné so zvýraznenou plasticitou (plnoplastické ovocie na girlandách), dojem plnej plasticity je zvyšovaný i postojom anjelov, opierajúcich sa o rámy fresiek alebo poukazujúcich na ne – preložené nohy, stočené telesné osi, uvoľnenosť a hravosť postojov zvyšujú naturalizmus štuku i živosť, dynamičnosť. Táto je umocnená motívmi rozviatych drapérií na postavách a stuhami girland. Dynamičnosť tvarov sa prejavuje i pretvorením obrazových plôch v lunetách na trilobické kartuše, tvorené zvlnenými líniami volutových útvarov, ktoré porušujú rámec fresky a prenikajú do obrazového poľa. Triumfálny oblúk je zdobený motívom špirálovite stáčaných dynamických akantových úponiek, v strede podhľadu s plastickým symbolom

Ducha sv. V osi oblúka sú situované nápisové kartuše, vyvrcholené okrídlenou anjelskou hlavou s datovaním: v lodi A. D. 1657 – dátum ukončenia výmalby, v presbytériu Renovatum A. D. 1866 – dátum obnovy stropu. V dostupnej literatúre sa tieto štuky všeobecne dávajú do súvisu s výzdobou bočných kaplniek univerzitného kostola v Trnave, ktorého autormi boli majstri Giovanni Battista Rosso (1649) a Jacopo Tornini (1655). O kežmarských štukách vieme zo súdobých prameňov len to, že boli realizované talianskymi majstrami. Spoločnými znakmi s trnavskými štukami je použitie figurálneho motívu anjelskej postavy s voľne prehodenými drapériami, plastický štuk girland, trojlaločná forma kartuší vymedzujúcich malby a atď. Tieto styčné prvky s trnavskými štukami svedčia o jednej časovej vrstve a obdobnom výtvarnom názore realizátorov oboch dekorácií. Ďalšiu podobnosť môžeme dedukovať s výzdobou dnes už nezachovaného podhradského pálfyovského paláca v Bratislave (dostavaný v roku 1648, vyzdobený v 2. tretine 17. storočia). Pavol Pálffy, ktorý bol v roku 1635 poverený prestavbou bratislavského hradu, mal už skúsenosti s podobnými prestavbami i náležité styky. K výzdobe hradu sústredil talianskych i nemeckých umelcov z viedenského dvorského okruhu. Štuk a freskovú výzdobu tu vytvoril norimberský majster Pavel Juvenell, neskôr jeho syn Ján. Títo majstri sa podieľali i na výzdobe priestorov Pálffyho paláca v Bratislave a na základe porovnania výzdoby hradnej kaplnky v Kežmarku je nutné si všimnúť podobné traktovanie tvarov figúr anjelov, istú štylizovanosť postojov, manieristickú štíhlosť postáv, obdobný tvar konzol, na ktorých stoja. Thököly začal vyzdobovať kaplnku pravdepodobne v roku 1653. Vieme, že v roku 1650 bol gróf Pálffy na kežmarskom hrade, kde vyjednával s Thökölym ohľadne úprav vzťahov k mestu Kežmarok. Iba na základe týchto hypotetických predpokladov nedá sa dostatočne určiť bližšia príslušnosť dielne resp. majstrov realizujúcich výzdobu hradnej kaplnky.

V rokoch 2006 – 2007 pod vedením Mgr. Marty Kučerove z Múzea v Kežmarku bol realizovaný archeologický výskum v exteriéri a interiéri hradnej kaplnky, ktorého pôvodným zámerom bolo potvrdiť alebo vyvrátiť existenciu pôvodných únikových podzemných chodieb v parku za hradom. Aj keď sa existencia únikových chodieb nepotvrdila, výskum priniesol nové poznatky o stavebnom vývoji hradu – konkrétne o stavbe kaplnky. Vykopávky potvrdili, že pri výstavbe

kaplnky do jej základov bolo poňaté deštruované a zasypané murivo parkánu. Objavený parkán netvorí zadný múr, ani základ kaplnky. Pokračovanie parkánu sa zistilo aj pri vonkajšom múre kaplnky. Nad ním sa odkrylo na južnej strane staršie murivo, včlenené do základov kaplnky. Predstavuje pravdepodobne pozostatky ohradového múra kostola sv. Alžbety, ktorý ale nebol vhodný na výstavbu mestských hradieb. Z nálezovej situácie vyplýva, že parkánový múr za hradom bol postavený v priebehu 16. storočia, pričom sa nedá vylúčiť, že bol napojený na pevnostný prvok - predsunutú polygonálnu baštu, ktorej základy sa zachovali v základoch kaplnky v jej závere. Neskôr na tomto mieste vybuodovali v polovici 17. storočia kaplnku. Do jej muriva boli zahrnuté aj priečne staršie murivá opevnenia. Vylučuje to možnosť, že v murive polygonálneho uzáveru svätyně kaplnky je zachované neskorogotické murivo polygonálnej bašty, ako sa doteraz predpokladalo, t. j. že kaplnka vznikla jednoduchým využitím staršej bašty.

SEVEROZÁPADNÝ TRAKT

Historicko-architektonickým výskumom obytného severozápadného traktu hradu, ktorý vykonal v roku 1968 Alexander Gally, v tom čase riaditeľ Múzea v Kežmarku, bolo preukázané, že celé prízemie stavby, vrátane suterénnych priestorov, je postavené z veľkých opracovaných pieskovcových kvádrov, zo stavebného materiálu zbúraného kostola sv. Alžbety. Na prízemí sú dodnes zachované kamenné ostenia okenných otvorov, dverné otvory do priestorov prízemia

boli rôznymi stavebnými zásahmi narušené a z pôvodných sa nezachoval ani jeden.

Prízemná časť objektu je 6-priestorová, zaklenutá valenými klenbami, na západnej strane stavebne spojená s hladomorňou. Z východnej strany bol v období renesancie pristavaný ďalší priestor, zaklenutý valenou klenbou s lunetami. Na hlavnej fasáde bol nájdený či-



ČASŤ HLAVNEJ (JUŽNEJ) FASÁDY
SEVEROZÁPADNÉHO TRAKTU, R. 1968

tateľne zachovaný pôvodný gotický otvor, ktorý bol novodobou zmenšením upravený. V jeho pravej časti boli torzálné zachované neskororenesančné omietky, v ľavej časti aj so zbytkami výmalby – štylizovaným pávom. Na severnej strane objektu už v tomto čase bola odstránená 3-podlažná stavba a tým sa odkryl vonkajší hradobný múr, z väčšej časti zničený a prestavaný. V hornej časti hradbového múra bolo v roku 1968 pri búracích prácach zrealizované drevené debnenie a rovnako v tomto čase bol odstránený aj schodiskový prístavok na hlavnej fasádnej strane. Druhé nadzemné podlažie objektu bolo v minulosti zrejme po požiaroch zničené a začiatkom 19. storočia znovu postavené, rovnako ako aj zastrešenie objektu.

VSTUPNÁ VEŽA

Svoj súčasný vzhľad nadobudla vstupná veža po historizujúcej úprave začiatkom 20. storočia (po požiari v roku 1901), no vo svojom pôdoryse a v prevažnej časti stavebnej hmoty je zachované jej pôvodné neskorogotické jadro. Vstupná veža bola s najväčšou pravdepodobnosťou postavená v prvej etape výstavby hradu. K prvému vážnemu poškodeniu veže dochádza po požiari v roku 1575, ale k zásadnej úprave veže v renesančnom slohu dochádza v roku 1628. V prípade veže a najmä interiérových úprav priestorov 2. a 3. nadzemného podlažia môžeme predpokladať ukončenie týchto úprav v roku 1639 (podľa datovania nástennej maľby). V rokoch 1741 a 1787 hrad postihujú ďalšie požiare, ktoré sa veže dotýkali iba čiastočne. Vstupná veža je trojpodlažný objekt, postavený v pôdorysnom tvare štvorca. Prízemie tvorí prejazd zaklenutý valenou klenbou, hlavný vstup do podvežia je veľkým polkruhovým otvorom, orámovaný veľkými blokmi pieskovcových kvádrov. Vo výklenku za portálom bola zavesená brána, v hornej časti sa nachádzala železná obruč a pod dlažbou bolo lôžko po točitom tráme. V 2. nadzemnom podlaží sú dva priestory zaklenuté krížovými a lunetovými klenbami, podobne priestory 3. nadzemného podlažia majú rovnaký systém zaklenutia. V priestoroch 2. a 3. nadzemného podlažia sú zachované zvyšky kozubov a vstupné portály. Nad vstupným portálom je na hlavnej fasáde osadená nápisová reliéfná kamenná doska s erbom rodiny Thököly a Thurzo, pripomínajúca renesančnú prestavbu. Nápis v preklade znie: „Najpevnejšou vežou je meno Pána. Túto vežu dal obnoviť Štefan Thököly z Kežmarku roku 1628“.



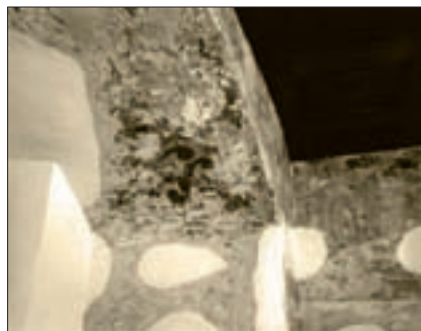
**JUŽNÁ FASÁDA VSTUPNEJ VEŽE (VĽAVO)
A SEVERNÁ FASÁDA VSTUPNEJ VEŽE (VPRAVO), R. 1971**

Historicko-architektonický výskum vstupnej veže z roku 1971, ktorý spracoval Alexander Gally, bol podkladom pre spracovanie zámeru obnovy tohto objektu a v zásade stanovil päť rozhodujúcich etáp stavebného vývoja vstupnej veže:

- I. prvá stavebná fáza – neskorogotická po roku 1465,
- II. čiastočná prestavba a interiérové úpravy v závere 16. storočia (renesančná),
- III. ranobaroková úprava najmä interiérov v priebehu rokov 1628 – 1639,
- IV. historizujúca úprava v roku 1902,
- V. posledná obnova v 70-tych rokoch 20. storočia.

V roku 1988 bol Oblastnými reštaurátorskými ateliérmi Levoča vykonaný reštaurátorský výskum interiérových omietok vstupnej veže s následnou reštaurátorskou obnovou. Vo vstupnom priestore 2. nadzemného podlažia na základe zachovaných fragmentov omietok sa zistilo, že ide o dobre uťahovanú omietkovú vrstvu pokrytú pekovaním a so zvyškami 3 – 4 vápenných náterov v nepravidelnej stratigrafii, bez nástenných malieb. Na severnej stene priestoru

s arkierovým výklenkom 2. nadzemného podlažia boli nad vstupným portálom zachované zvyšky nástenných malieb – nápis čiernej farby, fragmentálne zachovaná kytica vo váze a zvyšky figurálneho motívu. Nápis technikou al secco, oblúkovite zalomený, s lemujúcou čiarou na hornom okraji znie: UMBRA LVTVM 1639 QVI RERVM. Podľa staršej literatúry bol nápis na začiatku 20. storočia transkribovaný ako: Umbra Lutum 1639 ... rerum soli ... Zo súčasného stavu nápisu spolu so staršou transkripciou možno usudzovať na humanistickú sentenciu asi v zmysle: „Z tieňov nečistôt (blata) v roku 1639 slnko vody očistilo“.



PRVÉ NADZEMNÉ PODLAŽIE

– DETAIL ZÁKLENKU OKNA JUŽNEJ STENY SO ZVÝŠKAMI ORNAMENTÁLNYCH MALIEB (VĽAVO) A CELKOVÝ ZÁBER NA FRAGMENTY OMIETOK ZÁPADNEJ STENY S ARKIEROVÝM VÝKLENKOM (VPRAVO), R. 1988

V osteniach okenných otvorov tohto priestoru bola zachovaná časť maliarskej výzdoby s vegetabilnou ornamentikou s motívmi rozvilín, štylizovaných tulipánových kvetov, listov. Vo farebnej skladbe prevláda zelená, tmavosivá s drobnými akcentami červenej a žltej. Vegetabilný ornament pokračuje aj na západnej stene tohto priestoru, je však málo čitateľný. Podobne aj tu možno badať zvyšky snád figurálnej kompozície. V dolnej časti a smerom na sever tieto zvyšky malieb celkom miznú. Na plochách stien výklenku sa nezachovali žiadne zvyšky malieb, iba požiarové stopy na pôvodnej omietke. Vo vstupnom priestore 3. nadzemného podlažia boli zistené iba zvyšky pôvodných omietok bez stôp po maliarskej výzdobe. Vo veľkom priechodnom priestore tohto podlažia v plochách okenných špaliet južnej steny sa zachovali fragmenty maliarskej výzdoby s motívom hviezd

v šedomodrom až tmavošedom poli. Zvislé plochy v bezprostrednom okolí okených otvorov sú pokryté iba veľmi drobnými fragmentami s prevažujúcimi vegetabilnými motívmi skôr pseudohistorizujúceho charakteru – prevažuje akantový list, motívy volút a čiastočne aj ovocia. Celá táto maľba je realizovaná ako čierna v bielej na novšom vápennom nátere. Zvyšky polychrómie sa zachovali aj v drobnom fragmente nad portálom vstupného otvoru.

Reštaurátorský výskum preukázal, že prevažnú časť zachovaných fragmentov omietok možno považovať za pôvodné neskorogotické omietky, pretože boli doťahované a čiastočne aj prekryvali portály, ktoré nesporne súviseli s prvou stavebnou fázou objektu. Z hľadiska časovej nadväznosti možno zvyšky ornamentálnych vegetabilných malieb v silne fragmentálnom stave považovať za prejav renesančnej maliarskej výzdoby a túto fázu datovať do 16. storočia, pravdepodobne do jeho záveru. Treťou fázou (ranobarokovou) výzdoby sú fragmenty na severnej stene priestoru 2. nadzemného podlažia s arkierovým výklenkom, ktoré sú datované nápisom do roku 1639. Problematickým zostáva slohové určenie a datovanie fragmentov malieb priestorov 3. nadzemného podlažia. Maliarska výzdoba s motívmi hviezd je natoľko indiferentná, že ju možno len veľmi ťažko určiť. Môžeme iba predpokladať, že táto výzdoba súvisí s výzdobou realizovanou v ranobarokovom období, teda v roku 1639. U fragmentálne zachovaných vegetabilných ornamentov pri oknách veľkého priechodového priestoru 3. nadzemného podlažia možno predpokladať, že sú dielom historizujúcej úpravy zo začiatku 20. storočia, ktorá pravdepodobne opakovala vtedy zachované zvyšky renesančných malieb.

CHUDOBINEC

V roku 1979 pod vedením Alexandra Gallyho bol vykonaný architektonicko-historický výskum chudobinca – bývalých hradných koniarní. Ešte pred spracovaním tohto výskumu bolo doplnené nárožné murivo v južnej časti stavby (r. 1973), domurovaná časť okrúhlejšej veže pri obvodovom múre (ktorá sa zrútila pred začatím stavebných prác obnovy v roku 1972) a realizované nové prestrešenie objektu. Všetky tieto stavebné práce boli zrealizované z dôvodu statického zabezpečenia objektu na základe jeho vtedajšieho dezolátneho stavu.



**DETAIL JUHOZÁPADNÉHO NÁROŽIA OBJEKTU PO OBNOVE (VLEAVO)
A DETAIL INTERIÉROVEJ ŠTUKOVEJ VÝZDOBY KLENBY PRIESTORU KONIARNÍ
(V PRAVO), R. 1979**

Výskumom bola potvrdená dvojpodlažná baroková dispozícia stavby z polovice 17. storočia, ktorá bola pristavaná k bývalému hradbovému múru mestského opevnenia. Stavba je asi v jednej štvrtine svojej dĺžky jemne lomená. Časť prízemnia so štukovou neskorobarokovou výzdobou so štylizáciou rastlinného ornamentu bola koniarňou. V nej sa zachovali kamenné žľaby, prehĺbené do pôvodného hradbového múra, sú v tvare valca s polkruhovou základňou, ukončené konchou. Pôvodne sa predpokladalo, že žľaby sú zhotovené z čierneho mramoru, až reštaurátorský výskum v roku 1979 Ústredím umeleckých remesiel Bardejov pod vedením Ivana Mlynárika preukázal, že žľaby sú zhotovené z čadiča. Zistená bola primárna vápenná omietka fasád s maľovanou výzdobou: v úrovni prízemnia orámovanie vstupného otvoru do priestoru koniarní s kvádrovou bosážou, lineárna výzdoba nadpražia ďalšieho vstupného otvoru prízemnia, náznak lineárnej maľovanej kordónovej rímsy (oddeľujúcej podlažia), prebiehajúcej aj zadnou fasádou objektu a iluzívne (maľované) okenné otvory v úrovni 2. nadzemného podlažia.

ARCHÍVNY VÝSKUM

Vyhodnotenie stavebno-historického vývoja hradu nie je možné len na základe terénnych a sondážnych výskumov historických stavebných konštrukcií,

ich nutnou súčasťou je aj archívny výskum na základe zachovaných písomných prameňov, vedút, historickej grafickej a fotografickej dokumentácie.

Ako je zrejmé z historickej urbanistickej štruktúry mesta, opevnenie hradbami v severnej časti mesta nadväzovalo na predtým jestvujúci útvar dnešného hradu. Na severovýchodnej strane opevnenia je viditeľné nadväzanie bývalých mestských hradieb k východnej bašte hradu.

Hrad vzniká opevnením predošlého sídelného útvaru s kostolom a kláštrom, ktorý bol počas husitského vpádu v roku 1433 zničený. Materiál zničeného kostola a kláštora bol druhotne použitý pri výstavbe hradu. Pre svoju strategickú polohu na exponovanej obchodnej ceste, vedúcej do susedného Poľska, stáva sa významným kráľovským hradom obranného charakteru.

Podľa vykonaných výskumných prác na hrade, ako aj na základe archívnych prameňov, bol hrad niekoľkokrát prestavaný, zveľaďovaný a po častých požiaroch upravovaný a novodobu adaptovaný.

Najhlavnejšie z týchto prestavieb sú:

- gotická,
- neskorogotická,
- renesančná a renesančno-baroková,
- baroková,
- úpravy z 19. a 20. storočia.

Kežmarok mal od dôb osadenia nemeckými kolonistami po tatárskom vpáde charakter mestského osídlenia, podporovaný pre obchod a remeslá výhodnou polohou na obchodnej ceste do Poľska. S týmto vývojom súvisí i stavba kežmarského hradu. Po vytlačení bratříkov z mesta a odovzdaní Kežmarku panovníkovi Matejovi Korvínovi, dáva tento cenzus z Kežmarku ešte v roku 1462 Imrichovi Zápoľskému. Zápoľskovci (od roku 1465 dediční župani Spiša) budujú na mieste bývalého kostola sv. Alžbety hradnú pevnosť, ktorá ostáva jadrom neskorších úprav. Keď Ján Zápoľský po boji s Ferdinandom Habsburským o uhorský trón uteká do Poľska, vyjednáva odtiaľ s Turkami o pomoc proti Habsburgovcom prostredníctvom poľského diplomata Hieronyma Laskeho. Za túto diplomatickú službu mu v roku 1528 darúva Kežmarok a Laskeho práva uznáva po poráž-

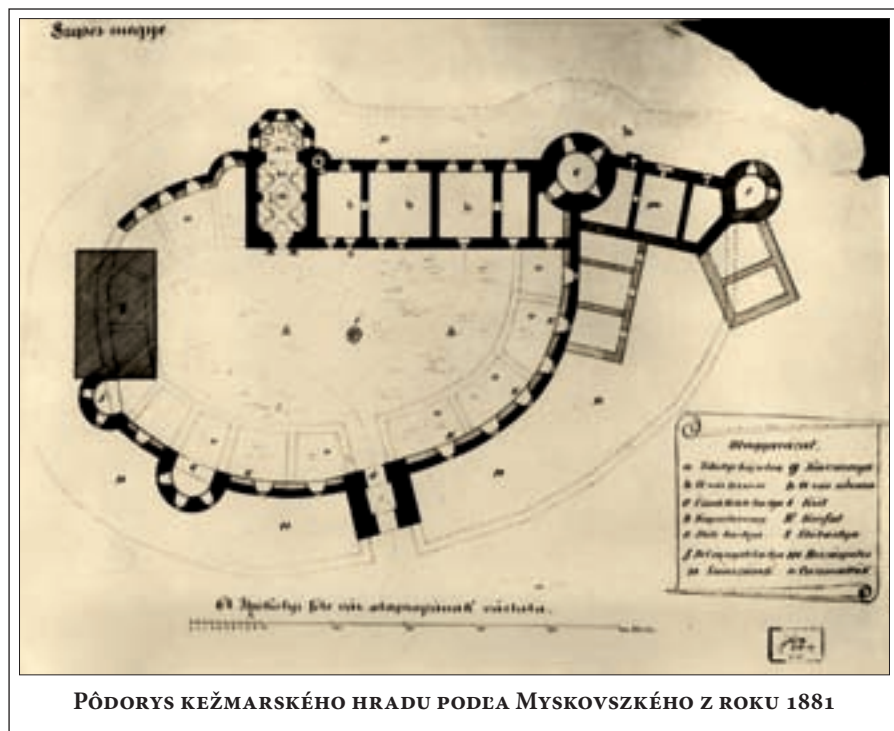
ke Zápoľského i Ferdinand I. Syn Hieronyma Laskeho Albert dáva Kežmarok i s hradom v roku 1571 do zálohy kapitánovi horného Uhorska Jánovi Rueberovi za pôžičku 42 tisíc zlatých. Rueber začína hneď v roku 1572 s menšími úpravami hradu, ale po požiari v roku 1575 je nútený vykonať rozsiahle úpravy. Keďže Albert Lasky nebol schopný pôžičku vrátiť, získava Rueber finančné prostriedky na obnovu hradu tým, že ho zakladá najprv Stanislavovi Thurzovi, ale už v roku 1579 ho založil bohatému trnavskému mešťanovi a obchodníkovi Thökölymu. Prepustil mu záložné právo na hrad s podmienkou, že mu peniaze vráti za tri roky. Keďže sa tak nestalo, Thököly sa v roku 1583 šikovným právnickým ťahom stáva majiteľom Kežmarku. Spory medzi mestom a Thökölyovcami sa datujú od tejto doby prakticky až po koniec ich kežmarského panstva. Mesto odmietlo uznať Thökölyho práva už v roku 1583, povstalo pod vedením Laskeho, čo mu vynieslo súd v roku 1586 pre vzburu a povinnosť zaplatiť poškodenému zemepánovi 4 tisíc zlatých. Týmto sa Kežmarok definitívne stáva poddanským mestom v područí kežmarského hradu. Thököly odkúpil v roku 1610 od Jána Ruebera i dedičské právo na hrad. Hrad mal na začiatku panstva Thökölyovcov v podstate ešte pevnostný charakter z 15. storočia. Prestavbou za Štefana I. – od roku 1624 – sa stáva voľným luxusným reprezentatívnym sídlom. Prestavuje sa hradný palác obytný, mení sa usporiadanie interiérov, poloha okenných otvorov, portálov. Na prízemí zostávajú priestory pre služobníctvo a kuchyňa, na poschodí s novými arkádovými chodbami sa umiestňujú reprezentatívne priestory: rytierska sieň s freskovou výzdobou zobrazujúcou uhorských vodcov a kráľov, historické udalosti krajiny (dnes úplne zničené), budujú sa priestory pre knižnicu, upravujú izby hradného pána a panej. Divald píše, že tento kaštieľ, predstavujúci najpompéznejšie umelecké dielo hornouhorskej renesancie, mal podľa starých opisov izby so štukovými stropmi, zdobenými maľbami s námetmi z uhorských i antických dejín a kobercami. Z toho vyplýva, že dodnes zachovaná výzdoba kaplnky nebola na hrade ojedinelá, i priestory svetského charakteru mali rovnakú honosnú výzdobu kombinujúcu štuky a maľby italizujúceho smeru. Takto bolo čiastočne renesančne upravené i severozápadné dvojpodlažné krídlo. Bašty boli čiastočne zbavené fortifikačného charakteru zámenou strielní za okenné otvory, úpravou na obytné otvory, opevňujúci múr bol

otvorený radom okien zdobených dodnes v špaletách zachovanými maľbami, tvoriacimi súčasť renesančnej ornamentálnej dekorácie stien interiérov. V roku 1628 bola renovovaná vstupná veža. V nej bolo viacero priestorov renesančne zaklenutých, zdobených renesančnými maľbami. Najpovestnejšia z miestností veže bola jedáleň pre 200 ľudí, zdobená vyrezávanými mramorovými doskami, renesančným arkierom na konzolách. I dnes sú tu zreteľné stopy figurálnych nástenných malieb. Renesančný výzor hradu a jeho luxusný charakter dopĺňala štítková atika s dvojfarebnou sgrafitovou výzdobou, priebežnými arkádovými chodbami. Medzi vynikajúce interiéry hradu patrila popri kaplnke aj jedálni i koniareň so štukovou výzdobou, v tom čase údajne najhonosnejšia v celom Uhorsku. Završením celej prestavby hradu sa stáva pred rokom 1657 vybudovanie hradnej kaplnky úpravou starších obytných priestorov. Kaplnka bola na prvom poschodí priamo napojená na obytné priestory, mala charakter modlitebne a súčasne bola vybudovaná i ako Thökölyovské mauzóleum. Kaplnka je typom jednolodia so svätyňou polygonálne uzavretou, steny lode sú členené združenými pilastrami, ukončenými bohato profilovanou rímsou, nesúcou valenú klenbu so štukami a maľbami. Štefan Thököly bol jedným z najexponovanejších predstaviteľov protestantskej aristokracie. Tento prejemný, scestovaný, vysokým štýlom žijúci šľachtic sa snažil prispôbiť svoje životné nároky svojim predstavám a naplniť požiadavky reprezentácie luxusného sídla.

Nespokojné mesto nakoniec získalo tzv. Viedenskou zmluvou v roku 1651 možnosť vykúpiť sa. Štefan I. Thököly bol nútený vzdať sa nárokov na mesto Kežmarok a mesto sa mu zaviazalo za to zaplatiť 50 tisíc zlatých. V roku uzavretia Viedenskej zmluvy Štefan I. Thököly zomrel. Jeho nástupca – syn Štefan II. mal od mladosti zlý vzťah ku Kežmarku. V roku 1655 bolo mesto Kežmarok opäť prijaté medzi slobodné kráľovské mestá a Thökölymu zostalo mimo hradu s majetkami len 24 domov v meste. Spory medzi mestom a zemepánom však pokračovali.

Keď Štefan II. Thököly v roku 1670 umiera, je už zapletený do neúspešného Wesselényiho sprisahania a jeho majetky boli skonfiškované. Jeho syn Imrich, narodený na kežmarskom hrade v roku 1657, utiekol z Kežmarku ako 12 ročný, aby sa sem vrátil až za nového protihabsburského povstania. V roku 1680 obsadzuje Kežmarok a počas svojho pobytu už nerealizuje žiadne významnejšie staveb-

né úpravy hradu. Imrich Thököly po potlačení povstania sa usadzuje v Turecku a tým sa končí vyše storočné panovanie rodiny Thököly nad mestom Kežmarok. Najhodnotnejšie hnutelné umelecké predmety boli prenesené na cisársky dvor do Viedne. Architektúra hradu a jej výzdoba od týchto čias upadá. Mesto, i keď sa snažilo dostať hrad do svojej držby (skôr ako prevenciu voči novému zemepánovi), dosiahlo tak až v roku 1702. Priestorom hradu sa naďalej venuje len najnutnejšia údržba, väčšinou po katastrofálnych požiaroch v rokoch 1741 a 1787.



Hrad slúžil rôznych účelom, časť hradu bola v 90-tych rokoch 19. storočia továrňou na výšivky. Posledný veľký požiar hradu z roku 1901, zasiahol strechy vstupnej veže, hradnej kaplnky a ostatných traktov. Po požiaru sa hrad stavebne upravil, obytné domy v severnej vstupnej polohe hradu boli zbúrané (v juhovýchodnej časti boli domy asanované v roku 1966). Vstupná veža bola upravená pre účely múzea, jej prvá expozícia bola sprístupnená 31. mája 1931. Po 2. svetovej vojne sídlili ešte v priestoroch hradu viaceré organizácie. Pre rozšírenie mu-

zeálnych expozícií a plánovaného využitia hradu iba pre tento účel uskutočnila sa v rokoch 1962 – 1985 generálna obnova hradu.

Všetky tieto prezentované výskumné práce boli zrealizované pre účely spracovania zámerov obnovy a následne projektových dokumentácií obnovy hradu na základe nových/aktuálnych poznatkov ich stavebno-historického vývoja. Napriek niektorým negatívnym stavebným úpravám, poplatným dobe ich realizácie, má hradný areál mnoho zachovaných autentických architektonických celkov, detailov a prvkov a predstavuje príklad hodnotnej pamiatkovej prezentácie fortifikačného objektu – šľachtického sídla, resp. mestského hradu z konca stredoveku s hodnotnými renesančnými a ranobarokovými úpravami. Je dobre a čitateľne zachovaný dodnes vo svojej pôvodnej, historicky vyvinutej priestorovej a hmotovej štruktúre a v autentickej podobe. Hrad je v rámci regiónu Spiša, ale aj v celoslovenskom meradle mimoriadne hodnotnou a významnou fortifikačnou stavbou vrcholného stredoveku a počiatku novoveku a predstavuje jednu z najlepšie zachovaných hradných pamiatok na území Slovenska.

Napriek mnohým výskumným prácam, na základe ktorých máme množstvo informácií o stavebnom vývoji hradu, v súčasnosti nám hradné objekty poskytujú ďalšie nové skutočnosti. Dôkazom toho sú v roku 2006 objavené nástenné maľby v priestore nad svätyňou hradnej kaplnky, ktoré nikdy neboli predmetom starších výskumov. A možno ďalšie získané nálezy spresnia alebo pozmenia rokmi zaužívané informácie o tejto významnej národnej kultúrnej pamiatke v meste Kežmarok.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

Baráthová, N.: Kežmarský hrad, Osveta, Martin 1989

Slovenské národné múzeum v Bratislave: Historickoarcheologický výskum Kežmarského hradu, Bratislava 1964, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 171

Slovenské národné múzeum v Bratislave: Historickoarcheologický výskum na Kežmarskom hrade, Bratislava 1965, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 186

Slovenské národné múzeum v Bratislave: Historickoarcheologický výskum Kežmarského hradu, Bratislava 1967, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 187

- Egyházy-Jurovská, B.: Kežmarok – Hrad, Historickoarcheologický výskum, 1970, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 185
- Kuc, O.: Kežmarok – Hrad, Architektonický prieskum severovýchodného traktu, Kežmarok 1964, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 11
- Ricottiová, E.: Kežmarok – Hradná kaplnka – Písomná dokumentácia reštaurátorských prác, Bratislava 1980, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. R 52
- Kučerová, M.: Záverečná správa k archeologickému výskumu Kežmarok – Mestský hrad – únikové chodby v katastrálnom území Kežmarok v Mestskej pamiatkovej rezervácii Kežmarok, Múzeum v Kežmarku a ITHAKA BB, s.r.o., Banská Bystrica, Kežmarok 2007, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 352
- Gally, A.: Hrad Kežmarok – Historicko – architektonický prieskum, Severozápadný trakt, Kežmarok 1968, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 8
- Gally, A.: Hrad Kežmarok – Historicko – architektonický výskum, Vstupná veža, Kežmarok 1971, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 9
- Štátne reštaurátorské ateliéry Bratislava: Návrh na reštaurovanie pamiatky – Reštaurovanie fragmentov nástenných malieb z interiérových priestorov vstupnej veže hradu v Kežmarku, Bratislava 1988, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. R 31
- Gally, A.: Hrad Kežmarok – Historicko – architektonický výskum, Bývalé hradné koniarne, Kežmarok 1976, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. T 10
- Ústredie umeleckých remesiel Bardejov: Dokumentácia z reštaurovania – Kamenné niky v chudobinci v Kežmarku, Košice 1979, dokumentácia je uložená v archíve KPÚ Prešov, pracovisko Poprad – Spišská Sobota pod č. R3

RESUMÉ

ROZWÓJ BUDOWLANY I HISTORYCZNY KIEŻMARSKIEGO ZAMKU

Ing. arch. Iveta Bujnová

Do poznania historii i rozwoju budowlanego zamku kiežmarskiego przyczyniły się między innymi naukowe prace badawcze prowadzone w celu przygotowania planów, a następnie dokumentacji projektowej rekonstrukcji zamku, która została przeprowadzona w latach 1962 – 1885 jako rekonstrukcja generalna terenu zamku.

Badania historyczno-archeologiczne na dziedzińcu kiežmarskiego zamku z 1964 r. pod kierownictwem PhDr. Beli Polli, CSc., przebiegały w czasie 1. etapu odbudowy zamku. Ich celem było zbadanie, czy w miejscu średniowiecznego zamku nie znajdują się ślady starszego osadnictwa. Stwierdzono dwie warstwy archeologiczne, jedną z okresu kultury halsztacko-puchowskiej oraz jedną wczesnohistoryczną słowiańską. Jednym z najważniejszych i najstarszych zabytków architektury na terenie zamku była odkryta podczas wykopalisk jednonawowa budowla sakralna z zaokrąglonym zamknięciem prezbiterium – kościół św. Elżbiety. Na południowej stronie kościoła odkryto pozostałości budynku klasztornego oraz przykościelne cmentarzysko warstwowe w układzie szeregowym. Badania historyczno-archeologiczne w sezonie 1965 r. pod kierownictwem PhDr. Beli Polli, CSc., nawiązywały do wyników badań z 1964 r., skonkretyzowały je i pozwoliły na zdobycie dalszych wiadomości o rozwoju zamku. Stwierdzono, że budynki klasztoru są młodsze niż cmentarzysko, że zostały dobudowane na południowej stronie kościoła i tak samo jak kościół zniszczone podczas najazdu husyckiego na Kiežmark w 1433 r. W sezonie badawczym w 1967 r. kontynuowano wykopaliska rozpoczęte w latach poprzednich. Prowadzono badania na dziedzińcu zamku oraz w przestrzeni międzymurza. W 1970 r. kontynuowano prace badawcze, tym razem pod kierunkiem dyplomowanej historyk Beaty Egyházy-Jurovskiej. Uwaga skupiona była na okolicy dawnej Dolnej Bramy i terenu przed wieżą wjazdową. Został odsłonięty mur parkanowy na północno-zachodniej stronie zamku oraz miejsce łączenia fortyfikacji zamku i miasta. Najważniejsze jest jednak odkrycie ruin bramy wjazdowej na otoczony murami teren kościoła na dziedzińcu zamku.

Przeprowadzone badania architektoniczne pałacu zamkowego i kaplicy, którymi kierował akad. restaurator Ondrej Kuc w 1964 r., pozwoliły na stwierdzenie, że zamek w swoim najlepszym okresie po wspaniałej przebudowie stanowił wzorową feudalną gotycko-renesansową twierdzę. Na podstawie poszczególnych elementów architektonicznych i zdobniczych oraz dzięki zachowanym większym całościom można określić pierwotny gotycko-renesansowy układ i przybliżony wygląd fasad tych obiektów.

W latach 1978 – 1980 Centrala Rzemiśl Artystycznych w Bratysławie pod kierownictwem mal. akad. Evy Ricottiovej przeprowadziła restaurację zdobień sklepień kaplicy zamkowej. Mimo że nie mamy informacji o autorach obrazów w kaplicy, należy stwierdzić, że jest to dzieło będące reprezentantem twórczości na wysokim poziomie artystycznym. Dotyczy to również sztukaterii i malarstwa, które powstały w duchu nowych prądów i tendencji artystycznych w okresie przejściowym między renesansem a wczesnym barokiem.

W latach 2006 – 2007 pod kierownictwem mgr Marty Kučerovej z Muzeum w Kieżmarku przeprowadzono badania archeologiczne wokół i wewnątrz kaplicy zamkowej. Ich początkowym celem było potwierdzenie lub obalenie teorii o istnieniu pierwotnych ewakuacyjnych korytarzy podziemnych w parku za zamkiem. Nie potwierdzono ich istnienia, ale badania rzuciły nowe światło na rozwój budowlany zamku, a konkretniej kaplicy. Wykluczono możliwość, że w murze wielobocznego zamknięcia prezbiterium kaplicy zachowały się późnogotyckie mury wielobocznej baszty, jak dotychczas uważano, tzn. że kaplica powstała przy wykorzystaniu starszej baszty.

Badania historyczno-architektoniczne północno-zachodniego mieszkalnego traktu zamku prowadzone przez Alexandra Gallyego z Muzeum w Kieżmarku w 1968 r. potwierdziły, że cały parter budynku wraz z suterrenami wzniesiono z dużych opracowanych bloków piaskowca, materiału budowlanego pochodzącego ze zburzonego kościoła św. Elżbiety.

Badania historyczno-architektoniczne wieży wjazdowej z 1971 r., które opracował Alexander Gally, wyznaczyły pięć decydujących etapów rozwoju budowlanego wieży wjazdowej: I – późnogotycki po roku 1465, II – częściowa przebudowa renesansowa, zmiany dokonane wewnątrz baszty pod koniec XVI w.,

III – wczesnobarokowa przebudowa (zwłaszcza wewnątrz) w latach 1628 – 1639, IV – przebudowa w stylu historyzującym w 1902 r. i V – ostatnia rekonstrukcja w latach 70. XX w.

W 1988 r. Okręgowe Pracownie Restauratorskie Lewocza przeprowadziły badania restauratorskie tynków we wnętrzach wieży wjazdowej wraz z ich późniejszym odnowieniem. Badania restauratorskie potwierdziły, że zdecydowaną część zachowanych fragmentów tynków można uznać za oryginalne tynki późnogotyckie, ślady motywów roślinnych należy uznać za ślad po renesansowych malowidłach z XVI w., a fragmenty wczesnobarokowe można datować na 1639 r.

W 1979 r. pod kierownictwem Alexandra Gallyego przeprowadzono badania architektoniczno-historyczne domu starców – byłych stajni zamkowych. Badania te potwierdziły dwupiętrowy barokowy układ budowli z połowy XVII w., którą dobudowano do dawnego miejskiego muru obronnego.

Mimo niektórych niewłaściwych interwencji budowlanych, które stosowano w czasach ich realizacji, na terenie zamku zachowało się wiele autentycznych jednostek, elementów i detali architektonicznych, które tworzą przykład wartościowego zabytku obiektu fortecznego – siedziby szlacheckiej czy też zamku miejskiego z końca średniowiecza z cennymi elementami renesansowymi i wczesnobarokowymi. Jest dobrze i czytelnie zachowany do czasów współczesnych w swojej pierwotnej historycznie rozwiniętej strukturze przestrzennej i materialnej przy zachowaniu autentycznej formy. W ramach Spiszu, a nawet w skali całej Słowacji zamek stanowi cenny budynek forteczny z okresu szczytowego średniowiecza i początku ery nowożytnej, przedstawia jeden z najlepiej zachowanych zamków na terenie Słowacji.

Mimo wielu prac badawczych, na podstawie których dysponujemy licznymi informacjami o rozwoju budowlanym zamku, obiekty zamkowe do dziś pozwalają nam odkrywać nowe fakty. Za dowód niech posłuży odkrycie w 2006 r. malowideł ściennych nad prezbiterium kaplicy zamkowej – w tym miejscu nie prowadzono wcześniej żadnych prac badawczych. Być może kolejne odkrycia pomogą skonkretyzować albo zmienić znane od lat informacje o tym ważnym zabytku kultury narodowej w mieście Kieżmark.

RESUMÉ

ARCHITECTONIC AND HISTORIC DEVELOPMENT OF THE KEŽMAROK CASTLE

Ing. arch. Iveta Bujnová

Many scientific research papers focused on treating the purpose of the castle's reconstruction and consequently, treating the project documentation for the castle's reconstruction, based on which the general reconstruction of the castle's area has been carried out in 1962-1985, contributed to better understanding of the architectonic and historic development of the Kežmarok castle.

The historical and archeological research of the Kežmarok castle's courtyard led by PhDr. Belo Polla, CSc. in 1964, took place during the first stage of the castle's reconstruction and its main purpose was to uncover potential residue of the old settlement in the place of a medieval castle. Two horizons have been detected, namely the prehistoric Halstatt-Púchov one and the early history-Slavic one. A sacral, one-aisle building with a round seal sanctuary, the St. Elizabeth Church is considered to be one of the most important and one of the oldest architectural monuments found in the castle's area in the research. On the southern part of the church the remains of the monastery building have been detected as well as a storey terraced cemetery standing next to the church. The historical and archeological research carried out during summer in 1965 under the supervision of PhDr. Belo Polla, CSc., followed up the results of the 1964 research, specified the results and brought another knowledge about the castle's development. It has been detected that the monastery building was older than the cemetery itself, that it was built on the southern part of the church and like the church, was destroyed during the Hussit's invasion in 1433. The research in 1967 was built on results of the historical and archeological research of the previous periods. It has been carried out in the area between the moat wall and the castle wall. In 1970 the research work has continued under the leadership of a certificated historian, Beata Egyházy-Jurovská. She focused mainly on the area of the former Nižná brána and the one on front of the gateway. The moat wall was detected on the northwest side of the castle as well as the connecting point

of the castle's and town's fortification. Nevertheless, remains of the gateway into the church's fortified area in the castle courtyard is considered to be the most important finding.

The architectural research of the castle and a chapel led by an academic conservator Ondrej Kuc in 1964 approved that in the time of its magnificent reconstruction the castle represented a great, Gothic-Renaissance feudal fortress due to its appearance. According to individual architectural and art elements, as well as to the whole units preserved, the original Gothic-Renaissance disposition and an appropriate form of the buildings' fascades may be identified.

From 1979-1980 the ceiling vaults' art decorations in the castle's chapel was being renewed thanks to Arts and Crafts Headquarters in Bratislava led by an academic painter, Eva Riccottiová. Although there are no data about the authors of the chapel's artistic decorations, it's necessary to notice that this work represents the creation of a high artistic level of stucco and painting, formed in the flow and spirit of the new artistic tendencies of the Renaissance and an early Baroque transition.

From 2006-2007 an archeological research in the exterior and interior of the castle chapel was carried out under the leadership of Mgr. Marta Kučerová and Museum in Kežmarok; it's original intention was to prove or confute the existence of the original underground escape passages in the park behind the castle. Although the existence of escape tunnels has not been proved yet, the research has produced new knowledge about the architectural development of the castle – specifically about the chapel's construction. It rejected the assumption that in the polygonal masonry seal sanctuary chapel the Late polygonal masonry bastions has been preserved as previously thought; i.e. that the chapel came into existence by an older edifice's renovation.

Historical and architectural research carried out in the northwest residential wing of the castle, led by Alexander Gally from Museum in Kežmarok in 1968, shown that the entire building, including basement floor area, is built of large shape sandstoned blocks coming from building material of the St. Elizabeth Church.

Historical and architectural research of the entrance tower carried out in 1971, elaborated by Alexander Gally, identified five important stages of the entrance tower's development: I. the late Gothic of the 1465, II. partial Renaissance reconstruction and interior modifications at the end of the 16th century, III. early Baroque interior renovation during 1628-1639, IV. The historic renovation in 1902 and V. the last renovation in the 1970s.

In 1988 the Regional restoration studio in Levoča carried out restoration research of the entrance tower's interior paring and renovation that followed subsequently. The research has proved that major part of the paring's fragments that has been preserved, come from the Late Gothic period; remains of the ornamental floral paintings may be considered to be an expression of a Renaissance painting decoration of the 16th century and early Baroque fragments are dated back to 1639.

In 1979 Alexander Gally, being a supervisor, led an architectonic and historic research at the place of a poorhouse- the former castle's stall. The research revealed the storey Baroque disposition of the building from the 1650s which was attached to the former castle's wall of the town's fortification. Despite some negative architectural modifications the castle's area displays many authentic architectonic units, details and elements, and represents a precious historic presentation of fortification building, an aristocratic residence, respectively urban castle of the late Middle Ages, comprising many precious Renaissance and early Baroque modifications. It has been well preserved still in its original, historically developed spacial and mass structure, as well as in its authentic form. Within the Spiš region but also in the whole Slovakia is perceived as very precious and important fortification buildings in the High Middle Ages and early modern times and represents one of the well-preserved Slovak castles.

Despite many research papers providing plenty of information about the architectonic development of the castle, its buildings reveal another facts. For example, murals found in 2006 above in the castle chapel sanctuary have never been explored before. Maybe, another additional findings will specify or modify traditional information about this national cultural Kežmarok monument.

OBSAH

NA ÚVOD	3
(Erika Cintulová)	
Wstęp	5
Introduction	7
SPIŠ V 16. STOROČÍ.....	9
(Ivan Chalupecký)	
Spisz w XVI wieku.....	19
Spiš in the 16th century	20
RÓD ŁASKICH I JEGO ZWIĄZKI Z KIEŻMARKIEM	21
(Jerzy M. Roszkowski)	
Rod Łaských a jeho zväzky s Kežmarkom	40
Family Lasky and their relations with Kežmarok.....	41
KEŽMAROK A RODINA ŁASKY	43
(Nora Baráthová)	
Kieżmark i rodzina Łaskich.....	56
Kežmarok and the Lasky family.....	57
OLBRACHT ŁASKI Z POLSKIEJ PERSPEKTYWY	59
(Jan Flaszka)	
Albert Lasky z polskej perspektívy.....	75
Olbracht Łaski z polskiej perspektywy.....	76
ALCHÝMIA V KEŽMARKU	78
(Katarína Slavičková)	
Alchemia w Kieżmarku	90
Alchemy in Kežmarok	92

GARDEROBA RYCERSKA

- O MĘSKIEJ MODZIE W CZASACH OLBRACHTA ŁASKIEGO 94

(Maria Molenda)

Rytierov šatník – o pánskej móde v časoch Alberta Laského 107

Knight's wardrobe – about man's fashion in time of Albert Lasky 108

ZNAJOMOŚĆ TATR W CZASACH BEATY ŁASKIEJ 109

(Siarzewski Wiesław)

Znalosť Tatier v časoch Beaty Laskej 123

Knowledge in the High Tatras at times of Beata Laska 124

STAVEBNO-HISTORICKÝ VÝVOJ KEŽMARSKÉHO HRADU 126

(Iveta Bujnová)

Rozwój budowlany i historyczny kieżmarskiego zamku 148

Architectonic and historic development of the Kežmarok castle 151

POL'SKÁ RODINA LASKY A KEŽMAROK

Pre Múzeum Kežmarok vydal a graficky upravil: **JADRO**, www.jadro.sk

Zostavovateľ: PhDr. Nora Baráthová

Autori: PhDr. Nora Baráthová, Ing. arch. Iveta Bujnová, Mgr. Jan Flasz,
Doc. PhDr. Ivan Chalupecký, PhDr. Maria Molenda,
PhDr. Jerzy M. Roszkowski, Mgr. Wiesław Siarzewski,
Katarína Slavičková

Fotografie: Snímky z archívov autorov

Jazyková korektúra: Mgr. Boris Švirloch

Vydanie: I., 2012

Nepredajné

ISBN: 978-8089426-19-5

ISBN: 978-8089426-19-5
NEPREDAJNĚ